చంద్రుని హృదయమున కనబడుచున్నది. ఆకాశము యొక్క నీలచ్ఛాయ ఆ రంధ్రము నుండి గోచరించు చున్నది." శ్రీరామచంద్ర ప్రభువు ఇట్లు పలికెను. "క్షీరాబ్ధిజాతమైన విషము చంద్రునకత్యంత ప్రియ సోదరుడు. కనుక చంద్రుడు విషమును తన హృదయమునందుంచుకొనెను. విషపూరితములైన తనకిరణపుంజములను ప్రసరింపజేసి, విరహమునకు లోనైన స్త్రీ పురుషులను కాల్చివేయుచున్నాడు. (చౌ॥ 1-5)

దో- కహ హనుమంత సునహు ప్రభు, ససి తుమ్హార ప్రియ దాస ।
తవ మూరతి బిధు ఉర బసతి, సోఇ స్యామతా అభాస ॥ 12(క) ॥

హనుమంతుడు అప్పుడు ఇట్లనెను. "ప్రభూ వినుడు చంద్రుడు మీకు ప్రియమైన దాసుడు, మీ సుందరశ్యామలమూర్తి చంద్రుని హృదయములో నివసించుచున్నది. మీ శ్యామసుందరవర్ణమే చంద్రునిలో భాసించుచున్నది. (దో॥ 12. క)

నవాహ్నికపారాయణము, ఏడవ విరామము

దో- పవన తనయ కే బచన సుని, బిహఁసే రాము సుజాన ।
దచ్ఛిన దిసి అవలోకి ప్రభు, బోలే కృపానిధాన ॥ 12(ఖ) ॥

పావని వచనములను విని జ్ఞాననిధానమైన శ్రీరాముడు నవ్వుకొనెను. పిమ్మట దక్షిణ దిశవైపు చూచి, కృపానిధియైన ఆ ప్రభువు విభీషణునితో పలికెను. (దో॥ 12. ఖ)

చౌ- దేఖు బిభీషన దచ్ఛిన ఆసా । ఘన ఘమండ దామినీ బిలాసా ॥
మధుర మధుర గరజఇ ఘన ఘోరా । హోఇ బృష్టి జని ఉపల కఠోరా ॥ 1 ॥
కహత బిభీషన సునహు కృపాలా । హోఇ న తడిత న బారిద మాలా ॥
లంకా సిఖర ఉపర ఆగారా । తహఁ దసకంధర దేఖ అఖారా ॥ 2 ॥
ఛత్ర మేఘడంబర సిర ధారీ । సోఇ జను జలద ఘటా అతి కారీ ॥
మందోదరీ శ్రవన తాటంకా । సోఇ ప్రభు జను దామినీ దమంకా ॥ 3 ॥
బాజహిఁ తాల మృదంగ అనూపా । సోఇ రవ మధుర సునహు సురభూపా ॥
ప్రభు ముసుకాన సముఝి అభిమానా । చాప చఢాఇ బాన సంధానా ॥ 4 ॥

"విభీషణా! దక్షిణదిశయందు మేఘములు దట్టముగా ఒకచోట ఎట్లలముకొనుచున్నవో చూడుము. మెఱుపులు మిఱుమిట్లు గొలుపుచున్నవి. భయంకరమైన మేఘములు మందస్వరము లీనుచు గర్జించుచున్నవి. బహుశా వడగండ్ల వానకురియునేమో!" విభీషణుడు పలికెను. "ఓ కృపాళూ! వినుము. మెఱుపుగాదు, మేఘసముదాయముగాదు. లంకలో శిఖరముపై ఒక భవనము గలదు. దశకంఠుడు అక్కడ నృత్యసంగీతానందములను అనుభవించుచున్నాడు. అతడు తనశిరస్సుపై మేఘసముదాయమునుబోలిన విశాలమైన నల్లని ఛత్రమును ధరించియున్నాడు. అదియే మేఘములగుంపువలె కనబడుచున్నది. మండోదరీదేవియొక్క కర్ణాభరణములు మెఱుపులవలె తళుక్కుమనుచున్నవి. ఓ దేవాధిదేవా! అక్కడి మృదంగతాళధ్వనులే మధురముగా వినబడుచున్నవి. రావణునిఅహంకారమును గుర్తించి, ప్రభువు చిఱునవ్వుతో ధనుస్సును ఎక్కుపెట్టి బాణమును సంధించెను.
(చౌ॥ 1-4)

దో- ఛత్ర ముకుట తాటంక తబ, హతే ఏకహీఀ బాన ।
సబ కేఀ దేఖత మహి పరే, మరము న కోఊ జాన ॥ 13(క) ॥
అస కౌతుక కరి రామ సర, ప్రబిసెఉ ఆఇ నిషంగ ।
రావన సభా ససంక సబ, దేఖి మహా రసభంగ ॥ 13(ఖ) ॥

ప్రభువు ఒకేబాణముతో రావణునిఛత్రమకుటమును, మండోదరి కర్ణతాటంకములను పడగొట్టెను. అందఱును చూచుచుండగనే అవి భూమిపై పడిపోయెను. అక్కడి వారికెవ్వరికిని అంతుపట్టక పోయెను. ఇట్టి చమత్కారమునొనర్చి, ఆ రామబాణము మఱలివచ్చి తూణీరములో చేరెను. ఇట్టి మహారసభంగదృశ్యమును గాంచి, రావణుని సభలోని వారందఱును భయభ్రాంతులైరి. (దో॥ 13. క,ఖ)

చౌ- కంప న భూమి న మరుత బిసేషా । అస్త్ర సస్త్ర కఛు నయన న దేఖా ॥
సోచహిఀ సబ నిజ హృదయ మఝారీ । అసగున భయఉ భయంకర భారీ ॥ 1 ॥
దసముఖ దేఖి సభా భయ పాఈ । బిహసి బచన కహ జుగుతి బనాఈ ॥
సిరఉ గిరే సంతత సుభ జాహీ । ముకుట పరే కస అసగున తాహీ ॥ 2 ॥
సయన కరహు నిజ నిజ గృహ జాఈ । గవనే భవన సకల సిర నాఈ ॥
మందోదరీ సోచ ఉర బసేఊ । జబ తే శ్రవనపూర మహి ఖసేఊ ॥ 3 ॥
సజల నయన కహ జుగ కర జోరీ । సునహు ప్రానపతి బినతీ మోరీ ॥
కంత రామ బిరోధ పరిహరహూ । జాని మనుజ జని హఠ మన ధరహూ ॥ 4 ॥

భూకంపమూ లేదు, గాలి వానయూ లేదు. ఏ అస్త్ర శస్త్రములును కానరావు మఱి ఈ ఛత్ర మకుటమూ, కర్ణాభరణములును ఎట్లు నేలపై రాలినవి? అందఱును దీనిని గొప్ప భయంకరాపశకునముగా తలంచిరి. సభలోని వారందఱును భయవిహ్వలురగుటను చూచి, రావణుడు కృత్రిమమైన నవ్వుతో ఇట్లు సమర్థించుకొనెను. "నాతలలు తెగిపడుటయు శుభకరమేయయినప్పుడు మకుటము క్రిందపడుట అపశకునము ఎట్లగును? నిశ్చింతగా నిర్భయులై మీమీగృహములకు వెళ్లి నిద్రింపుడు." అందఱును అతనికి ప్రణమిల్లి, గృహోన్ముఖులైరి. తనతాటంకములు నేలపై పడిపోయినప్పటినుండియు మందోదరికి విచారము అధికమాయెను. కన్నుల నీరు నిండగా చేతులు జోడించి, ఆమె రావణునితో పలికెను. "ఓ ప్రాణనాథా! నా విన్నపమును ఆలకింపుడు. శ్రీరామునితో విరోధమును మానుడు. అతడు మానవమాత్రుడను భావమును మనస్సునుండి తొలగింపుడు. (చౌ॥ 1-4)

దో- బిస్వరూప రఘుబంస మని, కరహు బచన బిస్వాసు ।
లోక కల్పనా బేద కర, అంగ అంగ ప్రతి జాసు ॥ 14 ॥

నా మాటను విశ్వసింపుడు. రఘువంశశిరోమణియైన శ్రీరామచంద్రుడు విశ్వరూపుడు. జగత్తంతయు ఆయనరూపమే. ఆయనప్రత్యంగమునందును చతుర్దశభువనములు కలవని వేదములు తెలుపుచున్నవి. (దో॥ 14)

చౌ- పద పాతాల సీస అజ ధామా । అపర లోక అఁగ అఁగ బిశ్రామా ॥
భృకుటి బిలాస భయంకర కాలా । నయన దివాకర కచ ఘన మాలా ॥ 1 ॥

జాసు ఘ్రాన అస్వినీకుమారా । నిసి అరు దివస నిమేష అపారా ॥
శ్రవన దిసా దస బేద బఖానీ । మారుత స్వాస నిగమ నిజ బానీ ॥ 2 ॥
అధర లోభ జమ దసన కరాలా । మాయా హాస బాహు దిగపాలా ॥
ఆనన అనల అంబుపతి జీహా । ఉతపతి పాలన ప్రలయ సమీహా ॥ 3 ॥
రోమ రాజి అష్టాదస భారా । అస్థి సైల సరితా నస జారా ॥
ఉదర ఉదధి అధగో జాతనా । జగమయ ప్రభు కా బహు కలపనా ॥ 4 ॥

విశ్వరూపుడైన శ్రీరామునకు పాతాళము చరణములు. బ్రహ్మలోకము మస్తకము. ఇతరాంగములన్నియును సమస్తలోకములకు నివాసస్థానములు. ఆయన భృకుటిసంచలనమే భయంకరకాలుడు. సూర్యచంద్రులే ఆయన నేత్రములు. కేశరాశియే మేఘసమూహము. అశ్వనీ కుమారులు ఆయన నాసారంధ్రములు. ఆయన యొక్క కనురెప్ప పాటులవలన రాత్రింబవళ్ళు ఏర్పడుచున్నవి. ఆయన చెవులు దశదిశలు అనియు, శ్వాసయే వాయువనియు ఆయనవాణియైన వేదములు నుడువుచున్నవి. లోభమే ఆయన అధరము. భయంకరమైన దంతసమూహమే మృత్యు దేవత. మాయయే అతని నవ్వు. దిక్పాలురు అతనిభుజములు. అగ్ని ముఖము, వరుణుడు నాలుక. సృష్టి స్థితి లయములు ఆతని నిత్య కృత్యములు. అష్టాదశ విధములైన అసంఖ్యాక వనస్పతులు అతని రోమావళి. పర్వతములే ఆతని ఎముకలు, నదులాతని నరములు. సముద్రమే ఉదరము. క్రింది ఇంద్రియములు నరకము. ఈ విధముగా ప్రభువు జగన్మయుడు. ఇంతకంటె ఎక్కువ కల్పనలతో పనిలేదు. (చౌ॥ 1-4)

దో- అహంకార సివ బుద్ధి అజ, మన ససి చిత్త మహాన ।
మనుజ బాస సచరాచర, రూప రామ భగవాన ॥ 15(క) ॥
అస బిచారి సును ప్రానపతి, ప్రభు సన బయరు బిహాఇ ।
ప్రీతి కరహు రఘుబీర పద, మమ అహివాత న జాఇ ॥ 15(ఖ) ॥

శివుడే అతని అహంకారము. బ్రహ్మ ఆతని బుద్ధి. చంద్రుడు మనస్సు. ఆతని చిత్తము విష్ణువు. చరాచర రూపుడైన భగవంతుడే మనుష్యరూపుడైన శ్రీరాముడుగా అవతరించెను. ప్రాణనాథా! వినుడు. బాగుగా ఆలోచించి, శ్రీరామునితో వైరమును మాని, ఆయనచరణములపై భక్తిని నిలుపుడు. దానివలన నా మాంగల్యము శాశ్వతముగా నిలబడును." (దో॥ 15. క,ఖ)

చౌ- బిహఁసా నారి బచన సుని కానా । అహో మోహ మహిమా బలవానా ॥
నారి సుభాఉ సత్య సబ కహహీఁ । అవగున ఆఠ సదా ఉర రహహీఁ ॥ 1 ॥
సాహస అనృత చపలతా మాయా । భయ అబిబేక అసౌచ అదాయా ॥
రిపు కర రూప సకల తైఁ గావా । అతి బిసాల భయ మోహి సునావా ॥ 2 ॥
సో సబ ప్రియా సహజ బస మోరేఁ । సముఝి పరా ప్రసాద అబ తోరేఁ ॥
జానిఉఁ ప్రియా తోరి చతురాఈ । ఏహి బిధి కహహు మోరి ప్రభుతాఈ ॥ 3 ॥

తవ బలతకహి గూఢ మృగలోచని । సముఝత సుఖద సునత భయ మోచని ॥
మందోదరి మన మహుఁ అస ఠయఊ । పియహి కాల బస మతిభ్రమ భయఊ ॥ 4 ॥

తన భార్యవచనములను చెవులారవినిన రావణుడు ఆమెను గేలిచేయుచు బిగ్గరగా నవ్వి, ఇట్లనెను. "ఆహా! మోహప్రభావము ఎంత బలవత్తరమైనది? స్త్రీ హృదయమున ఎనిమిది దోషములుండునని కవులు పేర్కొనిన విషయము సత్యమే గదా! సాహసము, అనృతము, చాపల్యము, మాయ, భయము, అవివేకము, అపవిత్రత, దయారాహిత్యము, అనునవియే ఈ ఎనిమిది దోషములు. నీవు నా బద్ధవిరోధి యొక్క విరాట్ స్వరూపమును కీర్తించి, నన్ను మిక్కిలి భయపెట్ట జూచితివి. కాని ప్రియా! ఇప్పుడు నీ చాతుర్యమును గ్రహించితిని. ఈచరాచరవిశ్వమంతయును నా గుప్పిటనున్నది. బ్రహ్మ శివ వరుణ కుబేరాదులందఱును నావశములోని వారు. నీ దయవలన నాకు ఇప్పుడు అది తేటతెల్లమైనది. ఈ నెపముతో నీవు నావైభవమునే వర్ణించితివి. (విశ్వరూపుడగుశత్రువు నా వశములోనున్నాడు) ఓ మృగలోచనా! నీ మాటలు మిక్కిలి గంభీరములు, భావయుక్తములు. విని అవగాహన చేసికొనిన వారికి భయము తొలగి సుఖము కలుగును". కాలము సమీపించుటచే పతికి మతిభ్రమించినదని మందోదరి భావించెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- ఏహి బిధి కరత బినోద బహు, ప్రాత ప్రగట దసకంధ ।
సహజ అసంక లంకపతి, సభాఁ గయఉ మద అంధ ॥ 16(క) ॥

అజ్ఞానవశమున ఈ విధమైన హాసవిలాసములతో రావణునకు తెల్లవారెను. సహజముగా కఠినాత్ముడును, మదాంధుడును ఐన లంకాధిపతి తనసభాభవనమున ప్రవేశించెను. (దో॥ 16. క)

సో- ఫూలఇ ఫరఇ న బేత, జదపి సుధా బరషహిఁ జలద ।
మూరుఖ హృదయఁ న చేత, జౌఁ గుర మిలహిఁ బిరంచి సమ ॥ 16(ఖ) ॥

మేఘములు అమృతజలములను వర్షించినను బెత్తముతీగ పుష్పింపదు, ఫలింపదు. అట్లే బ్రహ్మయే వచ్చి ఉపదేశించినను మూర్ఖుని హృదయమున జ్ఞానము ఉదయింపదు. (సో॥ 16. ఖ)

చౌ- ఇహాఁ ప్రాత జాగే రఘురాఈ । పూఛా మత సబ సచివ బోలాఈ ॥
కహహు బేగి కా కరిఅ ఉపాఈ । జామవంత కహ పద సిరు నాఈ ॥ 1 ॥
సును సర్బగ్య సకల ఉర బాసీ । బుధి బల తేజ ధర్మ గున రాసీ ॥
మంత్ర కహఉఁ నిజ మతి అనుసారా । దూత పఠాఇఅ బాలికుమారా ॥ 2 ॥
నీక మంత్ర సబ కే మన మానా । అంగద సన కహ కృపానిధానా ॥
బాలితనయ బుధి బల గున ధామా । లంకా జాహు తాత మమ కామా ॥ 3 ॥
బహుత బుఝాఇ తుమ్హహి కా కహఊఁ । పరమ చతుర మైఁ జానత అహఊఁ ॥
కాజు హమార తాసు హిత హోఈ । రిపు సన కరెహు బతకహీ సోఈ ॥ 4 ॥

ఇక్కడ సువేలశైలముపై శ్రీ రఘునాథుడు ప్రాతఃకాలముననే మేల్కొని, మంత్రులందఱిని రప్పించి, 'కర్తవ్య మేమో తెలుపుడు" అని వారిని కోరెను. జాంబవంతుడు శ్రీరామునిచరణములకు మ్రొక్కి, పలికెను. "ఓ సర్వజ్ఞా! ప్రాణుల అంతఃకరణములయందు వసించువాడా! బుద్ధిబలతేజములకును, ధర్మగుణములకును నిధానమైనవాడా! వినుడు. నాకుతోచిన సలహాను ఇచ్చెదను. వాలిపుత్రుడైన అంగదుని 'దూత'గా పంపుడు" ఈ ప్రతిపాదన అందఱికిని నచ్చెను. కృపాళువైన శ్రీరాముడు అంగదునితో పలికెను. "ఓ వాలి తనయా! బుద్ధిబలగుణనిధానమా! నాయనా! నా కార్యమునకై నీవు లంకకు ఏగుము. నీకు అంతగా ఉపదేశింప పనిలేదు. నీవు మిక్కిలి కార్య శూరుడవని నేను ఎఱుగుదును. మనపని సఫలమగునట్లును, శత్రువునకు హితమగునట్లును మాట్లాడుము. (చౌ॥ 1-4)

అంగద రాయబారము

సో- ప్రభు అగ్యా ధరి సీస, చరన బంది అంగద ఉఠేఉ।
సోఇ గున సాగర ఈస, రామ కృపా జా పర కరహు ॥ 17(క) ॥
స్వయంసిద్ధ సబ కాజ, నాథ మోహి ఆదరు దియఉ।
అస బిచారి జుబరాజ, తన పులకిత హరషిత హియఉ ॥ 17(ఖ) ॥

శ్రీరామచంద్ర ప్రభువుఆజ్ఞను శిరసావహించి, ఆయన చరణములకు ప్రణమిల్లి అంగదుడు పలికెను. "ప్రభూ! మీ కృపకునోచుకొనినవారు సద్గుణ నిధులయ్యెదరు. మీ కార్యములన్నియును స్వయం సిద్ధములు. స్వామీ! నన్ను ఈ పనికి నియోగించి, ఆదరించితిరి" ఇట్లు పలుకుచుండగా అంగదుని హృదయము ఆనందతరంగితమైనది. శరీరము పులకితమైనది. (సో॥ 17. క,ఖ)

చౌ- బంది చరన ఉర ధరి ప్రభుతాఈ। అంగద చలేఉ సబహి సిరు నాఈ ॥
ప్రభు ప్రతాప ఉర సహజ అసంకా। రన బాఁకురా బాలిసుత బంకా ॥ 1 ॥
పుర పైఠత రావన కర బేటా। ఖేలత రహా సో హోఇ గై భేటా ॥
బాతహిఁ బాత కరష బఢి ఆఈ। జుగల అతుల బల పుని తరునాఈ ॥ 2 ॥
తేహిఁ అంగద కహుఁ లాత ఉఠాఈ। గహి పద పటకేఉ భూమి భవాఁఈ ॥
నిసిచర నికర దేఖి భట భారీ। జహఁ తహఁ చలే న సకహిఁ పుకారీ ॥ 3 ॥
ఏక ఏక సన మరము న కహహీఁ। సముఝి తాసు బధ చుప కరి రహహీఁ ॥
భయఉ కోలాహల నగర మఝారీ। ఆవా కపి లంకా జేహిఁ జారీ ॥ 4 ॥
అబ ధౌఁ కహా కరిహి కరతారా। అతి సభీత సబ కరహిఁ బిచారా ॥
బిను పూఛేఁ మగు దేహిఁ దిఖాఈ। జేహి బిలోక సోఇ జాఇ సుఖాఈ ॥ 5 ॥

శ్రీరామచరణములకు వందనమాచరించి, ఆయన వైభవమును హృదయమున నిలుపుకొని, అందఱికిని నమస్కరించి, అంగదుడు బయలుదేఱెను. అతనిహృదయము ప్రభుప్రతాపపూర్ణమై యుండెను. రణధీరుడైన వాలిపుత్రుడు సహజముగా నిర్భయుడు. అతడు లంకానగరమును ప్రవేశింపగనే అక్కడ ఆటలలోనున్న

రావణపుత్రుడు అతనిని కలిసికొనెను. ఆ ఇద్దఱి మధ్య మాటలుపెరిగినవి. ఇద్దఱును మిక్కిలి బలశాలురు, యువకులు. రావణకుమారుడు అంగదుని తన్నుటకై కాలెత్తెను. వెంటనే అంగదుడు వానికాలిని పట్టుకొని, గిరగిర త్రిప్పి నేలకేసి కొట్టి, అక్కడికక్కడే వానిని హతమార్చెను. రాక్షసులగుంపులు గొప్పయోధుడు వచ్చినాడని తలంచి, వారు వెంటనే పాఱిపోయిరి. భయముతో బిగ్గరగా అరవలేకపోయిరి. రావణకుమారునిమరణవార్త తెలిసియు, అందఱును మిన్నకుండిరి. ఒకరితోనొకరు రహస్యముగాగూడ సంభాషించుకొనరైరి. మునుపు లంకను గాల్చిన వానరుడే మఱలవచ్చినాడనువార్త నగరమంతయు ప్రాకెను. ఇకముందు విధాత మనకు ఎట్టి కీడు తలపెట్టునో యని అందఱును భయభ్రాంతులై విచారపడసాగిరి. అడుగకుండగనే వారు అంగదునకు రావణ సభామార్గమును జూపిరి. అంగదుని చూపులుపడినవారు అందఱును భయముతో వణకుచు శుష్కితులైరి. (చౌ॥ 1-5)

దో- గయఉ సభా దరబార తబ, సుమిరి రామ పద కంజ ।
సింహ ఠవని ఇత ఉత చితవ, ధీర బీర బల పుంజ ॥ 18 ॥

పిమ్మట ధీరవీరమహాబలుడైన అంగదుడు శ్రీరామచరణములను స్మరించుచు, సభాభవనద్వారము నొద్దకు చేరి, సింహపు ఠీవితో ఇటు నటు చూడసాగెను. (దో॥ 18)

చౌ- తురత నిసాచర ఏక పఠావా । సమాచార రావనహి జనావా ॥
సునత బిహఁసి బోలా దససీసా । ఆనహు బోలి కహాఁ కర కీసా ॥ 1 ॥
ఆయసు పాఇ దూత బహు ధాఏ । కపికుంజరహి బోలి లై ఆఏ ॥
అంగద దీఖ దసానన బైసేఁ । సహిత ప్రాన కజ్జలగిరి జైసేఁ ॥ 2 ॥
భుజా బిటప సిర సృంగ సమానా । రోమావలీ లతా జను నానా ॥
ముఖ నాసికా నయన అరు కానా । గిరి కందరా ఖోహ అనుమానా ॥ 3 ॥
గయఉ సభాఁ మన నేకు న మురా । బాలితనయ అతిబల బాఁకురా ॥
ఉఠే సభాసద కపి కహుఁ దేఖీ । రావన ఉర భా క్రోధ బిసేషీ ॥ 4 ॥

వెంటనే అతడు ఒక రాక్షసునిద్వారా రావణునకు తనరాకను ఎఱిఁగించెను. అది వినగానే రావణుడు పరిహసించుచు "తీసికొని రమ్ము, ఎక్కడి వానరమో చూచెదము" అనెను. రావణుని 'అనుజ్ఞ కాగానే పెక్కుమంది రాక్షసులు పరుగు పరుగున వెళ్లి, కపికుంజరుడైన అంగదుని పిలుచుకొని వచ్చిరి. ప్రాణముగల ఒక కాటుకకొండవలెనున్న నల్లని రావణుని అంగదుడు చూచెను. అతని భుజములు వృక్షములవలెను, తలలు గిరిశిఖరములవలెను ఉండెను. శరీరముపైగల రోమావళి పెక్కుతీగలవలె ఒప్పుచుండెను. నోళ్ళు, ముక్కులు, నేత్రములు, చెవులు పర్వతగుహలవలెను, బిలములవలెను ఉండెను. మహా బలశాలియు, సాటిలేని వీరుడును ఐన వాలిసూనుడు ఏ మాత్రము జంకుగొంకులులేకుండ సభాభవనమును ప్రవేశించెను. అంగదుని గాంచి, సభాసదులందఱును లేచి నిలుచుండిరి. ఇది చూచి, రావణుని హృదయము క్రోధముతో ఉడికి పోయెను.

(చౌ॥ 1-4)

దో- జథా మత్త గజ జూథ మహుఁ, పంచానన చలి జాఇ ।
రామ ప్రతాప సుమిరి మన, బైఠ సభాఁ సిరు నాఇ ॥ 19 ॥

మదపుటేగులమధ్య సింహమువలె నిర్భయముగా అంగదుడు సభను ప్రవేశించి, శ్రీరాముని ప్రతాపమును స్మరించుచు తలనువంచి కూర్చుండెను. (దో॥ 19)

చౌ- కహ దసకంఠ కవన తైఀ బందర । మైఀ రఘుబీర దూత దసకంధర ॥
మమ జనకహి తోహి రహీ మితాఈ । తవ హిత కారన ఆయఉఀ భాఈ ॥ 1 ॥
ఉత్తమ కుల పులస్తి కర నాతీ । సివ బిరంచి పూజెహు బహు భాఀతీ ॥
బర పాయహు కీన్హెహు సబ కాజా । జీతెహు లోకపాల సబ రాజా ॥ 2 ॥
నృప అభిమాన మోహ బస కింబా । హరి ఆనిహు సీతా జగదంబా ॥
అబ సుభ కహా సునహు తుమ్హ మోరా । సబ అపరాధ ఛమిహి ప్రభు తోరా ॥ 3 ॥
దసన గహహు తృన కంఠ కుఠారీ । పరిజన సహిత సంగ నిజ నారీ ॥
సాదర జనకసుతా కరి ఆగేఀ । ఏహి బిధి చలహు సకల భయ త్యాగేఀ ॥ 4 ॥

దశగ్రీవుడు "ఓరీ! వానరా! నీవెవ్వడవు?" అని ప్రశ్నించెను. అంగదుడు ఇట్లు ప్రత్యుత్తరము నిచ్చెను. "ఓ దశాననా! నేను రఘువీరుని దూతను. నా తండ్రి వాలికిని నీకును మైత్రియుండుటచే నీ మేలుగోరి ఇచటికి వచ్చితిని. నీది ఉత్తమవంశము. నీవు పులస్త్యమునిమనుమడవు. శివుని, బ్రహ్మను పెక్కురీతుల పూజించి యుంటివి. వారినుండి వరములను పొంది, నీ కార్యములనన్నింటిని సఫలమొనర్చుకొనియుంటివి. లోక పాలురను, సమస్తరాజన్యులను జయించితివి. రాజుననుగర్వముననను, మోహకారణముననను జగజ్జననియైన సీతాదేవిని అపహరించితివి. నీకు శుభప్రదమైన వచనమును తెలిపెదను వినుము. నా మాట వినినచో శ్రీరామచంద్ర ప్రభువు నీ అపరాధములను అన్నింటిని క్షమింపగలడు. పండ్ల (దంతముల) మధ్య ఎండు గడ్డిపోచను, కంఠమున గొడ్డలిని ఉంచుకొనుము. (అనగా ఆవువలె సరళస్వభావము గలిగి, వినమ్రతతో నీదురభిమానమును త్యజించి, శరణాగతుడవుకమ్ము.) నీ భార్యలను, పరివారములను వెంటనిడుకొని, సీతాదేవిని ముందుంచి, భయమును వీడి, ప్రభువునొద్దకు పొమ్ము. (చౌ॥ 1-4)

దో- ప్రనతపాల రఘుబంసమని, త్రాహి త్రాహి అబ మోహి ।
ఆరత గిరా సునత ప్రభు, అభయ కరైగో తోహి ॥ 20 ॥

'ఓ శరణాగత రక్షకా! రఘువంశ శిరోమణీ! నన్ను రక్షింపుము, రక్షింపుము' అని వేడుకొనుము. అపుడునీ ఆర్తనాదమును ఆలకించి, ప్రభువైన శ్రీరాముడు నిన్ను భయరహితునిగా జేయును." (దో॥ 20)

చౌ- రే కపిపోత బోలు సంభారీ । మూఢ న జానెహి మోహి సురారీ ॥
కహు నిజ నామ జనక కర భాఈ । కెహి నాతేఀ మానిఐ మితాఈ ॥ 1 ॥
అంగద నామ బాలి కర బేటా । తాసోఀ కబహుఀ భఈ హీ భేటా ॥
అంగద బచన సునత సకుచానా । రహా బాలి బానర మైఀ జానా ॥ 2 ॥
అంగద తహీఀ బాలి కర బాలక । ఉపజెహు బంస అనల కుల ఘాలక ॥
గర్భ న గయహు బ్యర్థ తుమ్హ జాయహు । నిజ ముఖ తాపస దూత కహాయహు ॥ 3 ॥

అబ కహు కుసల బాలి కహఀ అహఈ । బిహఀసి బచన తబ అంగద కహఈ ॥
దిన దస గఏఀ బాలి పహిఀ జాఈ । బూఝేహు కుసల సఖా ఉర లాఈ ॥ 4 ॥
రామ బిరోధ కుసల జసి హోఈ । సో సబ తోహి సునాఇహి సోఈ ॥
సును సఠ భేద హోఇ మన తాకేఀ । శ్రీరఘుబీర హృదయ నహిఀ జాకేఀ ॥ 5 ॥

రావణుడు పలికెను. "ఓరీ! పిల్లకోతీ! మాటలను జాగ్రత్తగా రానిమ్ము. మూర్ఖుడా! దేవతలకు నేను శత్రువునని నీ వెఱుంగవు. నీ పేరును, నీ తండ్రి పేరును చెప్పుము. నీ తండ్రికిని నాకును మైత్రి ఎట్టిది?" అంతట అంగదుడు ఇట్లనెను. "నా పేరు అంగదుడు. నేను వాలికుమారుడను. నీవెప్పుడైనను మా తండ్రిని కలిసి యుంటివా?" అంగదుని మాటలను వినినంతనే రావణుడు కొంత జంకెను. పిమ్మట ఇట్లు పలికెను. "ఆ! ఔను, ఇప్పుడు జ్ఞప్తికి వచ్చినది. 'వాలి' అని ఒక వానరము ఉండెడిది. ఓరీ! అంగదా! నీవు వాలి కొడుకువా? కులనాశకుడా! నీ కులమనెడి వెదురు సమూహములమధ్య నీవు అగ్నివలె జన్మించితివి. నీవు నీతల్లి గర్భమునన్నప్పుడే ఏల మరణింపలేదు. నీజన్మ వ్యర్థము. తాపసులకు దూతగా వచ్చినట్లు నీవే చెప్పికొంటివి. వాలి క్షేమ సమాచారములను తెల్పుము. ఇప్పుడతడు ఎక్కడనున్నాడు?" అప్పుడు అంగదుడు నవ్వి, ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. పది దినముల తరువాత నీవే వాలి కడకు వెళ్ళి, నీ మిత్రుని హృదయమునకు హత్తుకొని, ఆతని క్షేమసమాచారములను అడుగుదువు లెమ్ము. శ్రీరామునితో వైరముపెట్టుకొనినచో ఎట్టి క్షేమము కలుగునో అతడే నీకు తెలుపును. ఓరీ! శఠుడా! శ్రీ రఘువీరుడు ఉండని మనస్సులోనే నీభేదనీతి ప్రభావము ఏర్పడవచ్చును. (చౌ॥ 1-5)

దో- హమ కుల ఘాలక సత్య తుమ్హ, కులపాలక దససీస ।
అంధఉ బధిర న అస కహహిఀ, నయన కాన తవ బీస ॥ 21 ॥

ఓరీ! దశాననా! నిజమే. నేను కులనాశకుడను. నీవు కులరక్షకుడవు. ఈ మాటలను గ్రుడ్డి వారును, చెవిటి వారును సైతము పలుకరు. నీకు మాత్రము ఇఱువది కన్నులు, ఇఱువది చెవులును కలవు. (దో॥ 21)

చౌ- సివ బిరంచి సుర ముని సముదాఈ । చాహత జాసు చరన సేవకాఈ ॥
తాసు దూత హోఇ హమ కుల బోరా । అఇసిహుఀ మతి ఉర బిహర న తోరా ॥ 1 ॥
సుని కఠోర బానీ కపి కేరీ । కహత దసానన నయన తరేరీ ॥
ఖల తవ కఠిన బచన సబ సహఊఀ । నీతి ధర్మ మైఀ జానత అహఊఀ ॥ 2 ॥
కహ కపి ధర్మసీలతా తోరీ । హమహుఀ సునీ కృత పర త్రియ చోరీ ॥
దేఖీ నయన దూత రఖవారీ । బూడి న మరహు ధర్మ బ్రతధారీ ॥ 3 ॥
కాన నాక బిను భగిని నిహారీ । ఛమా కీన్హి తుమ్హ ధర్మ బిచారీ ॥
ధర్మసీలతా తవ జగ జాగీ । పావా దరసు హమహుఀ బడభాగీ ॥ 4 ॥

శివుడు, బ్రహ్మ, మొదలగు దేవతలును, మునీశ్వరులును, శ్రీరామునిపాదసేవలకై ఉవ్విళ్ళూరు చుందురు. అతని దూతగా వచ్చిన నేను నా కులమును నాశమొందించితినా? ఇట్టి బుద్ధిగల నీ హృదయమేల ముక్కలు కాలేదు?" అంగదుని పరుష వచనములను విని, రావణుడు కన్నులెఱ్ఱజేసి పలుక సాగెను. "ఓరీ! అధముడా! నేను నీతిధర్మములను ఎఱింగినవాడను గావున నీ కఠోరవచనములను సహించితిని." అంగదుడు నుడివెను. "పర స్త్రీని

దొంగిలించికొనివచ్చిన నీ ధర్మ శీలమును గూర్చి నేనును వినియుంటిని. దూత నేవిధముగా నీవు కాపాడితివో నేను స్వయముగా చూచితిని. ఓరీ! ధర్మాచరణ పరాయణా! నీటమునిగి ఏల చావవు? ముక్కుచెవులు కోయబడిన నీ చెల్లెలిని జూచి, నీవు ధర్మమును గూర్చి, ఆలోచించి, క్షమించినావా? నీ ధర్మశీలము జగద్విదితము. నీ దర్శనమైనందులకు మిక్కిలి అదృష్టవంతుడను." (చౌ॥ 1-4)

దో- జని జల్పసి జడ జంతు కపి, సఠ బిలోకు మమ బాహు ।
లోకపాల బల బిపుల ససి, గ్రసన హేతు సబ రాహు ॥ 22(క) ॥
పుని నభ సర మమ కర నికర, కమలన్హి పర కరి బాస ।
సోభత భయఉ మరాల ఇవ, సంభు సహిత కైలాస ॥ 22(ఖ) ॥

రావణుడు పలికెను. "ఓరీ! మూఢుడా! వానరుడా! వ్యర్థప్రలాపములను చేయవలదు. శఠుడా! నాభుజములను చూడుము. లోకపాలురవిశాలబలమనెడి చంద్రుని గ్రసించుటలో రాహువువంటివి. ఆకాశమనెడి సరోవరమున నా భుజములనెడి కమలములపై కైలాససహితముగా శివుడు హంసవలె శోభిల్లిన విషయమును నీవు వినియే యుందువు. (దో॥ 22. క,ఖ)

చౌ- తుమ్హరే కటక మాఝ సును అంగద । మో సన భిరిహి కవన జోధా బద ॥
తవ ప్రభు నారి బిరహఁ బలహీనా । అనుజ తాసు దుఖ దుఖీ మలీనా ॥ 1 ॥
తుమ్హ సుగ్రీవ కూలద్రుమ దోఊ । అనుజ హమార భీరు అతి సోఊ ॥
జామవంత మంత్రీ అతి బూఢా । సో కి హోఇ అబ సమరారూఢా ॥ 2 ॥
సిల్పి కర్మ జానహిఁ నల నీలా । హై కపి ఏక మహా బలసీలా ॥
ఆవా ప్రథమ నగరు జెహిఁ జారా । సునత బచన కహ బాలికుమారా ॥ 3 ॥
సత్య బచన కహు నిసిచర నాహా । సాఁచెహుఁ కీస కీన్హ పుర దాహా ॥
రావన నగర అల్ప కపి దహఈ । సుని అస బచన సత్య కో కహఈ ॥ 4 ॥
జో అతి సుభట సరాహేహు రావన । సో సుగ్రీవ కేర లఘు ధావన ॥
చలఇ బహుత సో బీర న హోఈ । పఠవా ఖబరి లేన హమ సోఈ ॥ 5 ॥

అంగదా! వినుము. మీ సేనలో నన్ను ఎదిరింపగల సాహసి ఎవ్వడో తెలుపుము. నీ ప్రభువు తనభార్యా విరహముతో దుర్బలుడైనాడు. ఆయనదుఃఖములో పాలుపంచుకొనిన ఆతని తమ్ముడు శక్తిహీనుడైనాడు. నీవును, సుగ్రీవుడూ నదీతీరముననున్న వృక్షములవంటివారు. (వరదలు వచ్చినచో నిలువజాలనివారు) నా తమ్ముడు విభీషణుడు ఉత్త పిరికివాడు. మంత్రి జాంబవంతుడు వృద్ధుడు. అతడును యుద్ధములో నిలువజాలడు. నలుడును, నీలుడును శిల్పకర్మను దప్పవేఱేమియును ఎఱుగరు? ఐతే ఒక్క వానరుడు మాత్రము ఆ సేనలో బలిష్ఠుడు గలడు అతడు మునుపు వచ్చి, లంకను కాల్చి వెళ్లినాడు" ఇది వినగానే వాలి సుతుడైన అంగదుడు పలికెను. "రాక్షస రాజా! రావణా! సత్యము వచింపుము. ఆ వానరుడు నిజముగా నీ నగరమును కాల్చియుండెనా? విశ్వవిజేతయైన రావణునినగరమును ఒక చిన్నవానరము కాల్చ గలదా? ఈ మాటలు సత్యములని నమ్ముట యెట్లు? ఓ రావణా! ఉత్తమయోధుడని నీవు పొగడిన వాడు సుగ్రీవుని పనికై పరుగెత్తు చిన్న సంచారదూత మాత్రమే. అతడు ఎక్కువ

దూరము నడువగలడు. వీరుడుగాడు. కేవలము వార్తలను తెలిసికొనివచ్చుటకై అతనిని మేము పంపియుంటిమి. (చౌ॥ 1-5)

దో- సత్య నగరు కపి జారెఉ, బిను ప్రభు ఆయసు పాఇ ।
ఫిరి న గయఉ సుగ్రీవ పహిం, తెహిం భయ రహా లుకాఇ ॥ 23(క) ॥
సత్య కహహి దసకంఠ సబ, మోహి న సుని కఛు కోహ ।
కొఉ న హమారేం కటక అస, తో సన లరత జో సోహ ॥ 23(ఖ) ॥
ప్రీతి బిరోధ సమాన సన, కరిఅ నీతి అసి ఆహి ।
జౌం మృగపతి బధ మేడుకన్హి, భల కి కహఇ కొఉ తాహి ॥ 23(గ) ॥
జద్యపి లఘుతా రామ కహుం, తోహి బధేం బడ దోష ।
తదపి కఠిన దసకంఠ సును, ఛత్ర జాతి కర రోష ॥ 23(ఘ) ॥
బక్ర ఉక్తి ధను బచన సర, హృదయ దహెఉ రిపు కీస ।
ప్రతిఉత్తర సడసిన్హ మనహుం, కాఢత భట దససీస ॥ 23(ఙ) ॥
హంసి బోలెఉ దసమౌలి తబ, కపి కర బడ గున ఏక ।
జో ప్రతిపాలఇ తాసు హిత, కరఇ ఉపాయ అనేక ॥ 23(చ) ॥

ఆ వానరుడు నిజముగా తన ప్రభువాజ్ఞలేనిదే మీ నగరమును కాల్చినాడా? ఆ భయమువలననే అతడు మరల సుగ్రీవుని యొద్దకు రాకుండ ఎక్కడో దాగికొనినాడు. దశకంఠా! నీవు నుడువునది సత్యమే. ఆ సమాచారమును వినిన నాకు ఏ మాత్రము కోపము వచ్చుట లేదు. నిజముగా మా సేనలో నీతో పోట్లాడుటవలన ఎవ్వరికినీ శోభ చేకూరదు. ప్రేమగాని, విరోధముగాని సమానులతో పెట్టుకొనవలెను. (వియ్యానికీ కయ్యానికీ ఈడూ, జోడూ కావలెను.) ఇదియే లోక నీతి. సింహము కప్పలను చంపినచో అది సింహమునకు గొప్పదనమును తెచ్చిపెట్టునా? అట్లే నిన్ను చంపుట వలన శ్రీరామునకు గొప్పదనము రాబోదు. సరిగదా అది దోషము గూడ. ఐనను దశాననా! వినుము. క్షత్రియుల కోపము అతిభయంకరము'' వ్యంగ్యరూపధనుస్సునుండి వదలిన అంగదుని వచన బాణములు రావణునిహృదయమును కాల్చివేసెను. రావణుడు ఆ బాణములను తన ప్రత్యుత్తర వచనములనెడి పటకార్లతో తీసివేయసాగెను. అతడు నవ్వుచు పలికెను. "తనను పోషించిన వాని హితమునకై పెక్కు ఉపాయములను ఆశ్రయించుట వానరుని ఉదాత్తగుణము. (దో॥ 23. క, ఖ, గ, ఘ, ఙ, చ)

చౌ- ధన్య కీస జో నిజ ప్రభు కాజా । జహం తహం నాచఇ పరిహరి లాజా ॥
నాచి కూది కరి లోగ రిఝాఈ । పతి హిత కరఇ ధర్మ నిపునాఈ ॥ 1 ॥
అంగద స్వామిభక్త తవ జాతీ । ప్రభు గున కస న కహసి ఏహి భాంతీ ॥
మైం గున గాహక పరమ సుజానా । తవ కటు రటని కరఉం నహిం కానా ॥ 2 ॥

కహ కపి తవ గున గాహకతాఈం । సత్య పవనసుత మోహి సునాఈం ॥
బన బిధంసి సుత బధి పుర జారా । తదపి న తెహిఁ కఛు కృత అపకారా ॥ 3 ॥
సోఇ బిచారి తవ ప్రకృతి సుహాఈ । దసకంధర మైఁ కీన్హి ఢిఠాఈ ॥
దేఖెఉఁ ఆఇ జో కఛు కపి భాషా । తుమ్హరేఁ లాజ న రోష న మాఖా ॥ 4 ॥
జౌఁ అసి మతి పితు ఖాఏ కీసా । కహి అస బచన హఁసా దససీసా ॥
పితహి ఖాఇ ఖాతెఉఁ పుని తోహీ । అబహీఁ సముఝి పరా కఛు మోహీ ॥ 5 ॥
బాలి బిమల జస భాజన జానీ । హతఉఁ న తోహి అధమ అభిమానీ ॥
కహు రావన రావన జగ కేతే । మైఁ నిజ శ్రవన సునే సును జేతే ॥ 6 ॥
బలిహి జితన ఎక గయఉ పతాలా । రాఖేఉ బాఁధి సిసున్హ హయసాలా ॥
ఖేలహిఁ బాలక మారహిఁ జాఈ । దయా లాగి బలి దీన్హ ఛోడాఈ ॥ 7 ॥
ఏక బహోరి సహసభుజ దేఖా । ధాఇ ధరా జిమి జంతు బిసేషా ॥
కౌతుక లాగి భవన లై ఆవా । సో పులస్తి ముని జాఇ ఛోడావా ॥ 8 ॥

తన యజమాని సేవలో సిగ్గు విడిచి ఎక్కడైనను సరే నాట్యము చేయు వానరజాతి ధన్యము. నాట్యము చేయుచు, గంతులు వేయుచు, ప్రజలను సంతోషము పెట్టి, వానరము తన యజమానికి మేలు చేయును. ఇది దాని ధర్మనిరతికి తార్కాణము. అంగదా! మీ జాతి వారందఱును స్వామిభక్తిపరాయణులే. కావున నీ స్వామి గుణములను పొగడకుండ ఎట్లుండ గలవు? నేను సద్గుణములను ఆదరించెదను, చతురుడను. కావున నీ కఠోర వాచాలత్వమునుగూడ నేను పట్టించు కొనలేదు." అంగదుడు పలికెను. "నీ గుణగ్రహణ లక్షణము సత్యము. నాకు హనుమంతుడు వినిపించెను. అతడశోకవనమును నాశమొనర్చి, నీ పుత్రుని సంహరించి, నీ నగరమును బుగ్గి చేసెను. ఐనను నీవు గుణగ్రాహివి గనుక అతడు నీకెట్టి కీడును తలపెట్టియుండలేదు. నీ మంచి స్వభావమును, విషయములనన్నింటిని నేనిప్పుడు ప్రత్యక్షముగా చూచితిని. నీకు సిగ్గులేదు, కోపము లేదు, రోతయును లేదు." అప్పుడు రావణుడు "ఓరీ! వానరుడా! నీవింతటి బుద్ధిశాలివగుటవలననే నీ తండ్రి మృతికి కారణమైతివి." అని పల్కుచు అట్టహాసము చేసెను. అంగదుడు పలికెను. "నా తండ్రికే గాదు నీ మరణమునకును కారణమయ్యెదను. ఇప్పుడే నా మనస్సునకు ఒక విషయము తట్టినది. ఓరీ! అధమాభిమానీ! నీవు వాలినిర్మలయశస్సునకు ప్రత్యక్ష ప్రమాణమగుటచే నిన్ను చంపుట లేదు. ఓరీ! రావణా! ప్రపంచములో రావణులు ఎంతమంది కలరు? నాకు తెలిసిన రావణులను గూర్చి నేను తెలిపెదను. ఒక రావణుడు బలిచక్రవర్తిని జయించుటకై పాతాళమున కేగగా అక్కడి పిల్లలు వానిని గుఱ్ఱపుశాలలో కట్టివేసి ఆడుకొనుచు వానిని తమ కాళ్ళతో తన్నుచుండిరి. బలికి అతనిపై దయ గలిగి విడిపించెను. మఱొక రావణుని సహస్రబాహువు చూచి, జంతు విశేషముగా భావించి, పరుగెత్తి పట్టుకొనెను. కుతూహలముతో తనయింటికి తీసికొని వెళ్లగా పులస్త్యముని వానిని విడిపించెను. (చౌ॥ 1-8)

దో- ఏక కహత మోహి సకుచ అతి, రహా బాలి కీఁ కాఁఖ ।
ఇన్హ మహుఁ రావన తైఁ కవన, సత్య బదహి తజి మాఖ ॥ 24 ॥

మఱియొక రావణుని గూర్చి తెల్పుటకు నాకు సంకోచముగా నున్నది. వానిని వాలి చాలకాలము తన చంకలలో ఇఱికించుకొనెను. వీరిలో నీవు ఏ రావణుడవు? కోపగింపక నిజము పలుకుము." (దో॥ 24)

చౌ- సును సఠ సోఇ రావన బలసీలా । హరగిరి జాన జాసు భుజ లీలా ॥
జాన ఉమాపతి జాసు సురాఈ । పూజేఉఁ జేహి సిర సుమన చఢాఈ ॥ 1 ॥
సిర సరోజ నిజ కరన్హి ఉతారీ । పూజేఉఁ అమిత బార త్రిపురారీ ॥
భుజ బిక్రమ జానహిఁ దిగపాలా । సఠ అజహూఁ జిన్హ కేఁ ఉర సాలా ॥ 2 ॥
జానహిఁ దిగ్గజ ఉర కఠినాఈ । జబ జబ భిరఉఁ జాఇ బరిఆఈ ॥
జిన్హ కే దసన కరాల న ఫూటే । ఉర లాగత మూలక ఇవ టూటే ॥ 3 ॥
జాసు చలత డోలతి ఇమి ధరనీ । చఢత మత్త గజ జిమి లఘు తరనీ ॥
సోఇ రావన జగ బిదిత ప్రతాపీ । సునేహి న శ్రవన అలీక ప్రలాపీ ॥ 4 ॥

రావణుడిట్లు పలికెను. ఓరీ! మూర్ఖుడా! నా భుజపరాక్రమమునుగూర్చి శివునికైలాసమునకు తెలియును. నా శిరస్సులను పుష్పములుగా ఉమాపతికి సమర్పించి పూజించితిని. నేను ఆ రావణుడను. నా శిరస్సులనెడి కమలములను పెక్కు పర్యాయములు త్రిపురారికి సమర్పించి, ఆయనను సేవించితిని. ఓరీ! శఠుడా! నా భుజ పరాక్రమము దిక్పాలురకు తెలియును. వారి హృదయములపై నేర్పఱచిన గాయములు ఈ నాటికిని ఉన్నవి. నా గుండెలగట్టితనము దిగ్గజములును ఎఱుంగును. ఏలనన నేను వాటితో తల పడినప్పుడు అవి తమభయంకరములైన కోఱలతో నా వక్షస్థలమును క్రుమ్మినవి. ఐనను ఒక్క మచ్చను గూడ ఏర్పఱచలేక పోయినవి. పైగా ఆ దంతములే ముల్లంగికాడలవలె ముక్కలు ముక్కలైనవి. మదపుటేనుగు ఎక్కిన చిన్న నావవలె నేను నడచునపుడు భూమి డోలాయమానమగును. జగత్ప్రసిద్ధుడైన ఆ రావణుడను నేను. ఓరీ! వ్యర్థప్రలాపీ! నా గుఱించి ఎప్పుడును విని యుండలేదా? (చౌ॥ 1-4)

దో- తేహి రావన కహఁ లఘు కహసి, నర కర కరసి బఖాన ।
రే కపి బర్బర ఖర్బ ఖల, అబ జానా తవ గ్యాన ॥ 25 ॥

అట్టి ప్రతాపశాలియైన రావణుని అల్పునిగా భావించి, ఒక మనుష్యమాత్రుని పొగడుచున్నావా. దుష్టుడా! అసభ్యవర్తనుడా? తుచ్ఛవానరుడా నీ బుద్ధి తెలిసినది." (దో॥ 25)

చౌ- సుని అంగద సకోప కహ బానీ । బోలు సఁభారి అధమ అభిమానీ ॥
సహసబాహు భుజ గహన అపారా । దహన అనల సమ జాసు కుఠారా ॥ 1 ॥
జాసు పరసు సాగర ఖర ధారా । బూడే నృప అగనిత బహు బారా ॥
తాసు గర్బ జేహి దేఖత భాగా । సో నర క్యోఁ దససీస అభాగా ॥ 2 ॥
రామ మనుజ కస రే సఠ బంగా । ధన్వీ కాము నదీ పుని గంగా ॥
పసు సురధేను కల్పతరు రూఖా । అన్న దాన అరు రస పీయూషా ॥ 3 ॥
బైనతేయ ఖగ అహి సహసానన । చింతామని పుని ఉపల దసానన ॥
సును మతిమంద లోక బైకుంఠా । లాభ కి రఘుపతి భగతి అకుంఠా ॥ 4 ॥

రావణుని వచనములను విని, అంగదుడు మిక్కిలి క్రుద్ధుడై పలికెను. "ఓరీ! అధముడా! దురభిమానీ! ఆలోచించుకొని మాట్లాడుము. తేజఃప్రతాపశాలియైన భార్గవ రామునిపరశువనెడి దావాగ్నికి సహస్ర బాహువుయొక్క భుజములనెడి వనము ఆహుతియైనది. ఆయన గండ్రగొడ్డలితీక్ష్ణధారాసముద్రములో అసంఖ్యాకులైన రాజులు మునిగి

పోయిరి. అట్టి పరశురాముని గర్వము శ్రీరాముని చూడగానే పటాపంచలైపోయెను. అట్టి మహితాత్ముడైన శ్రీరాముడు మానవమాత్రుడెట్లగును? మూర్ఖుడా! శ్రీరాముడు సామాన్య మానవుడా? మన్మథుడు సామాన్య ధనుర్ధారియగునా? గంగాదేవి సర్వ సాధారణ నదియా? కామధేనువు సామాన్యమైన పశువా? కల్పవృక్షమొక సాధారణ పాదపమేనా? అన్నదానము ఒక సామాన్య దానమా? అమృతమొక సాధారణ రసమా? గరుడుడు ఒక సామాన్య పక్షియా? సహస్ర ముఖుడైన శేషుడు ఒక సాధారణసర్పమా? చింతామణి ఒక సామాన్యమైన ఱాయియా? మూర్ఖుడా! వైకుంఠము ఒక సాధారణలోకమా? శ్రీ రఘురామునిపై గల అఖండభక్తి ఇతర లాభములవలె సర్వసామాన్యమైనదా? (చౌ॥ 1-4)

దో- సేన సహిత తవ మాన మథి, బన ఉజారి పుర జారి ।
కస రే సఠ హనుమాన కపి, గయఉ జో తవ సుత మారి ॥ 26 ॥

సైన్య సహితముగా నీ మదమణచి, అశోక వనమును ధ్వంస మొనర్చి, నీ 'అక్ష' కుమారుని హతమార్చి, లంకను గాల్చి, హాయిగా తిరిగి వెళ్లిన హనుమంతుడు వానరమాత్రుడనుకొంటివా? (దో॥ 26)

చౌ- సును రావన పరిహరి చతురాఈ । భజసి న కృపాసింధు రఘురాఈ ॥
జౌం ఖల భఏసి రామ కర ద్రోహీ । బ్రహ్మ రుద్ర సక రాఖి న తోహీ ॥ 1 ॥
మూఢ బృథా జని మారసి గాలా । రామ బయర అస హోఇహి హాలా ॥
తవ సిర నికర కపిన్హ కే ఆగేం । పరిహహిం ధరని రామ సర లాగేం ॥ 2 ॥
తే తవ సిర కందుక సమ నానా । ఖేలిహహిం భాలు కీస చౌగానా ॥
జబహిం సమర కోపిహి రఘునాయక । ఛుటిహహిం అతి కరాల బహు సాయక ॥ 3 ॥
తబ కి చలిహి అస గాల తుమ్హారా । అస బిచారి భజు రామ ఉదారా ॥
సునత బచన రావన పరజరా । జరత మహానల జను ఘృత పరా ॥ 4 ॥

రావణా! కపటమును వీడి, కరుణాళువైన శ్రీ రఘురాముని భజింపుము. దుష్టుడా! నీవు శ్రీరామ ప్రభువుతో ఇట్లే శత్రుత్వమును పెంచుకొన్నచో నిన్ను ఆ బ్రహ్మ రుద్రాదులును కాపాడలేరు. మూఢుడా! వ్యర్థముగా నీ గొప్పలు చెప్పికొనవలదు. శ్రీరామునితో వైరము పెంచుకొనినచో ఆయన బాణముల తాకిడితో నీ శిరస్సులన్నియు తెగి, వానరుల పాదములముందు పడును. భల్లూకములు, వానరులు నీ తలలతో బంతులాటలాడెదరు. క్రుద్ధుడైన రఘురాముడును యుద్ధములో కోపగించి భయానకబాణములను సంధించి వదలినప్పుడు నీవిట్లే ప్రగల్భములాడెదవా? ఈ విషయమును యోచించి, కృపాళువైన శ్రీరాముని భజింపుము" అంగదుని వచనములను విని, మండుచున్న అగ్ని జ్వాలలలో ఆజ్యము పోసినట్లు రావణుడు పట్టరాని క్రోధముతో ఆత్యుగ్రుడాయెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- కుంభకరన అస బంధు మమ, సుత ప్రసిద్ధ సక్రారి ।
మోర పరాక్రమ నహిం సునేహి, జితేఉం చరాచర ఝారి ॥ 27 ॥

అతడు పలికెను. "మహాబలశాలియైన కుంభకర్ణుడు నాకు సోదరుడు. ఇంద్రుని జయించి, వాసికెక్కిన మేఘనాదుడు నా కుమారుడు. నేను ఈ చరాచర జగత్తునంతయును జయించితిని. నా పరాక్రమమును గూర్చి నీవు వినలేదు. (దో॥ 27)

చౌ- సత సాఖామృగ జోరి సహాఈ । బాంధా సింధు ఇహఇ ప్రభుతాఈ ॥
నాఘహిం ఖగ అనేక బారీసా । సూర న హోహిం తే సును సబ కీసా ॥ 1 ॥
మమ భుజ సాగర బల జల పూరా । జహం బూడే బహు సుర నర సూరా ॥
బీస పయోధి అగాధ అపారా । కో అస బీర జో పాఇహి పారా ॥ 2 ॥
దిగపాలన్హ మైం నీర భరావా । భూప సుజస ఖల మోహి సునావా ॥
జౌం పై సమర సుభట తవ నాథా । పుని పుని కహసి జాసు గున గాథా ॥ 3 ॥
తౌ బసీఠ పఠవత కెహి కాజా । రిపు సన ప్రీతి కరత నహిం లాజా ॥
హరగిరి మథన నిరఖు మమ బాహూ । పుని సఠ కపి నిజ ప్రభుహి సరాహూ ॥ 4 ॥

ఓరీ! శఠుడా! వానరులసహాయముతో నీ స్వామి సేతువును గట్టెను. ఇది యొక ఘనకార్యమా? సముద్రమును పెక్కుపక్షులు లంఘించును. కాని అవియన్నియును శూరులలో చేరవు. ఓరీ! మూర్ఖ వానరమా! వినుము. నా ఒక్కొక్క బాహువనెడి సాగరము బలమనెడి జలములతో నిండియున్నది. అందులో పెక్కుమంది వీరులైన దేవతలును, మనుష్యులును, మునిగి అసువులను వీడిరి. నా ఈ ఇరువది అగాధ సముద్రములను దాటగల్గిన వీరుడును, శూరుడును అగు వాడెవ్వడో తెలుపుము. నేను దిక్పాలురతో వెట్టి చాకిరి చేయించుచున్నాను. నీవు ఒక రాజు కీర్తిని నాకు వినిపించుచున్నావు. నీచే పదే పదే కీర్తింపబడుచున్న గుణములను గల్గినవాడు నిజముగా యోధుడేయైనచో దూతను పంపుట యెందులకు? శత్రువునకు ప్రీతిగూర్చుటకు అతనికి సిగ్గు వేయుటలేదా? కైలాసపర్వతమునే పైకెత్తిన నా భుజములను మొదట చూడుము. ఓ మూర్ఖవానరుడా! తరువాత నీ ప్రభువును పొగడుము. (చౌ॥ 1-4)

దో- సూర కవన రావన సరిస, స్వకర కాటి జెహిం సీస ।
హునే అనల అతి హరష బహు, బార సాఖి గౌరీస ॥ 28 ॥

ఈ రావణునితో సమానుడగు శూరుడు ఎవ్వడో చెప్పుము. నేను స్వయముగా నా చేతులతో నా తలలను కోసి, సంతోషముగా వాటిని పెక్కు మార్లు అగ్నికి ఆహుతిగానిచ్చితిని. గౌరీ పతియైన శివుడే ఇందులకు సాక్షి. (దో॥ 28)

చౌ- జరత బిలోకేఉం జబహిం కపాలా । బిధి కే లిఖే అంక నిజ భాలా ॥
నర కేం కర ఆపన బధ బాంచీ । హసెఉం జాని బిధి గిరా అసాంచీ ॥ 1 ॥
సోఉ మన సముఝి త్రాస నహిం మోరేం । లిఖా బిరంచి జరఠ మతి భోరేం ॥
ఆన బీర బల సఠ మమ ఆగేం । పుని పుని కహసి లాజ పతి త్యాగేం ॥ 2 ॥
కహ అంగద సలజ్జ జగ మాహీం । రావన తోహి సమాన కోఉ నాహీం ॥
లాజవంత తవ సహజ సుభాఊ । నిజ ముఖ నిజ గున కహసి న కాఊ ॥ 3 ॥
సిర అరు సైల కథా చిత రహీ । తాతే బార బీస తైం కహీ ॥
సో భుజబల రాఖెహు ఉర ఘాలీ । జీతెహు సహసబాహు బలి బాలీ ॥ 4 ॥
సును మతిమంద దేహి అబ పూరా । కాటేం సీస కి హోఇఅ సూరా ॥
ఇంద్రజాలి కహుం కహిఅ న బీరా । కాటఇ నిజ కర సకల సరీరా ॥ 5 ॥

నా మస్తకములు అగ్నిలో కాలునప్పుడు ఒక మానవునిచే నేను మరణించుదునని నా లలాటమున బ్రహ్మ వ్రాసిన వ్రాతను జూచి, నాకు నవ్వువచ్చినది. విధాతవ్రాతలు అసత్యములు. దానిని తలచినను నాకు భయము కలుగదు. ఏలనన వృద్ధుడైన బ్రహ్మ మతిభ్రమించి, అట్లు వ్రాసియుండునని నా అభిప్రాయము. ఓరీ! శఠుడా! మర్యాద లేకుండ సిగ్గు విడిచి నీవు నా యెదుట మాటిమాటికిని వేఱొక పురుషుని వీరునిగా పొగడుటకు నీకెన్ని గుండెలు?" అంగదుడు నుడివెను. "ఓరీ! రావణా! నీ వంటి సిగ్గురప్పినవాడు ప్రపంచములో మఱియొకడు ఉండడు. తలవంపుల జీవనము నీకు సహజము. లేనిచో నీ గుణములను నీవే కీర్తించుకొనవు. తలలను నఱకుకొనుట, కైలాసమునెత్తుట, ఈ రెండు విషయములే నీకు ఘనకార్యములుగా తోచుచున్నట్లున్నవి. అందులకే లెక్కలేనన్ని సార్లు వాటిని గూర్చి వల్లించుచుంటివి. ఆ భుజముల బలమునే హృదయమున దాచికొని యుంటివి. దానివలననే సహస్ర బాహువును, బలిని, వాలిని జయించితివి. ఓరీ మందబుద్ధీ! వినుము. ఎక్కువగా వదరకుము. మస్తకములను తెగగోసికొనుటవలన ఎవ్వడైనను. శూరుడగునా? తన చేతితోడనే తన దేహమును కోసికొను గారడీవాడు (ఇంద్ర జాలికుడు) వీరుడగునా? (చౌ॥ 1-5)

దో- జరహిఁ పతంగ మోహ బస, భార బహహిఁ ఖర బృంద ।
తే నహిఁ సూర కహావహిఁ, సముఝి దేఖు మతిమంద ॥ 29 ॥

ఓరీ! బుద్ధి హీనుడా? దీపపు పురుగులు మోహవశమున అగ్నిలోబడి చనిపోవును. గాడిదలు బరువులు మోయుచు నడచును. వాటిని శూరులు, వీరులు అనియందుమా? (దో॥ 29)

చౌ- అబ జని బతబఢావ ఖల కరహీ । సును మమ బచన మాన పరిహరహీ ॥
దసముఖ మైఁ న బసీఠీఁ ఆయఉఁ । అస బిచారి రఘుబీర పఠాయఉఁ ॥ 1 ॥
బార బార అస కహఇ కృపాలా । నహిఁ గజారి జసు బధేఁ స్పకాలా ॥
మన మహుఁ సముఝి బచన ప్రభు కేరే । సహేఉఁ కఠోర బచన సఠ తేరే ॥ 2 ॥
నాహిఁ త కరి ముఖ భంజన తోరా । లై జాతేఉఁ సీతహి బరజోరా ॥
జానేఉఁ తవ బల అధమ సురారీ । సూనేఁ హరి ఆనిహి పరనారీ ॥ 3 ॥
తైఁ నిసిచర పతి గర్బ బహూతా । మైఁ రఘుపతి సేవక కర దూతా ॥
జౌఁ న రామ అపమానహి డరఉఁ । తోహి దేఖత అస కౌతుక కరఉఁ ॥ 4 ॥

ఓరీ! దుష్టుడా! ఇంక వివాదమును పెంచవలదు. నా మాట వినుము. గర్వమును మానుము. నేను దూత వలె సంధిచేయుటకు రాలేదు. శ్రీ రఘువీరుడు మఱియొక ఆలోచనతో నన్ను ఇక్కడికి పంపినాడు. 'గుంట నక్కను చంపుటవలన సింహమునకు కీర్తి రాదు.' అని, కృపాళువైన శ్రీరాముడు మాటి మాటికిని అనుచుండెడి వాడు. ఓరీ! దుర్మార్గుడా! ప్రభువులవచనములఅంతర్యమును గ్రహించి, నీ కఠోర వచనములను సహించినాను. లేనిచో నీ ముఖములను అన్నింటిని భగ్నములు గావించి, సీతాదేవిని తీసికొని పోయి యుండెడి వాడను. దుష్టుడా! ఓరీ! సురవైరీ! ఒంటరిగా నున్న పరస్త్రీని దొంగిలించినప్పుడే నీ శక్తి యెట్టిదో తెలిసినది. నీవు రాక్షసరాజువు. దురభిమానివి. కాని నేను శ్రీ రఘునాథుని సేవకుడైన సుగ్రీవుని దూతను. శ్రీరాముని యశస్సునకు భంగము వాటిల్లునను భయమున నేను మిన్నకుంటిని. (చౌ॥ 1-4)

దో- తోహి పటక మహి సేన హతి, చౌపట కరి తవ గాఉఁ ।
తవ జుబతిన్హ సమేత సఠ, జనకసుతహి లై జాఉఁ ॥ 30 ॥

లేనిచో నిన్ను భూమిపై పడగొట్టి, నీ సైన్యమును హతమార్చి, నీ నగరమును నాశమొనర్చి, సీతాదేవిని, నీ కుటుంబినులను తీసికొని వెళ్ళియుండెడి వాడను. (దో॰ 30)

చౌ- జౌఁ అస కరౌఁ తదపి న బడాఈ । ముఏహి బధేఁ నహిఁ కఛు మనుసాఈ ॥
కౌల కామబస కృపిన బిమూఢా । అతి దరిద్ర అజసీ అతి బూఢా ॥ 1 ॥
సదా రోగబస సంతత క్రోధీ । బిష్ను బిముఖ శ్రుతి సంత బిరోధీ ॥
తను పోషక నిందక అఘ ఖానీ । జీవత సవ సమ చౌదహ ప్రానీ ॥ 2 ॥
అస బిచారి ఖల బధఉఁ న తోహీ । అబ జని రిస ఉపజావసి మోహీ ॥
సుని సకోప కహ నిసిచర నాథా । అధర దసన దసి మీజత హాథా ॥ 3 ॥
రే కపి అధమ మరన అబ చహసీ । ఛోటే బదన బాత బడి కహసీ ॥
కటు జల్పసి జడ కపి బల జాకేఁ । బల ప్రతాప బుధి తేజ న తాకేఁ ॥ 4 ॥

ఒకవేళ నేను అట్లొనర్చినను నాకే మాత్రమూ గొప్పదనము రాబోదు. ఏలనన చచ్చినవానిని చంపుటలో పౌరుషమేమున్నది? వామమార్గమును అనుసరించువాడు, కామాతురుడు, లోభి, అత్యంత మూఢుడు, అతి దరిద్రుడు, కళంకము గలవాడు, అతి వృద్ధుడు, దీర్ఘ రోగి, నిరంతర క్రోధి, శ్రీ మహా విష్ణువునకు విముఖుడు వేదములకును, సజ్జనులకును విరోధి, అనవరతము తనశరీరపోషణచేసికొనువాడు, పరనిందాపరుడు, మహా పాపి,- ఈ పదునాలుగు మందియు బ్రతికి యున్నను చచ్చిన వారితో సమానులే. ఓరీ! దుష్టుడా! ఇట్లు భావించుటవలన నిన్ను వధింపకుంటిని. ఇప్పుడు నాకు కోపము తెప్పించవలదు." అంగదుని మాటలకు మండిపడుచు రావణుడు పండ్లు పటపటపట కొఱుకుచు, చేతులు నలుపు కొనుచు బిగ్గరగా అఱచెను. "ఓరీ! వానరాధమా! నీకు చావు మూడినది. 'పెట్టకొంచెము-కూత ఘనము'- అన్నట్లైనది. ఓ మూర్ఖ వానరుడా! నీవెవని బలము చూచుకొని, మిడిసిపడుచున్నావో ఆతనికడ బలము ప్రతాపము, బుద్ధి, తేజస్సు ఏమాత్రమూ లేవు. (చౌ॰ 1-4)

దో- అగున అమాన జాని తెహి, దీన్హ పితా బనబాస ।
సో దుఖ అరు జుబతీ బిరహ, పుని నిసి దిన మమ త్రాస ॥ 31(క) ॥
జిన్హ కే బల కర గర్బ తోహి, అఇసే మనుజ అనేక ।
ఖాహిఁ నిసాచర దివస నిసి, మూఢ సముఝు తజి టేక ॥ 31(ఖ) ॥

గుణహీనుడనియు, మానరహితుడనియు, ఎఱింగియే ఆతనితండ్రి ఆతనిని వనవాసమునకు పంపెను. ఒక వైపు ఈదుఃఖము, దానికితోడు తన భార్యావిరహ బాధ మఱియొకవైపు అహర్నిశలు నావలని భయము అతనిని పట్టి పీడించుచున్నవి. అట్టి వానిని (మానవుని) బలవంతుడనుకొని గర్వపడుచున్నావు. అట్టి మానవులను మా రాక్షసులు రాత్రింబవళ్లు భక్షించుచునేయున్నారు. నీవు హఠముమాని సరిగా ఆలోచింపుము. (దో॰ 31.క.ఖ.)

చౌ- జబ తెహిఁ కీన్హి రామ కై నిందా । క్రోధవంత అతి భయఉ కపిందా ॥
హరి హర నిందా సునఇ జో కానా । హోఇ పాప గోఘాత సమానా ॥ 1 ॥
కటకటాన కపికుంజర భారీ । దుహు భుజదండ తమకి మహి మారీ ॥
డోలత ధరని సభాసద ఖసే । చలే భాజి భయ మారుత గ్రసే ॥ 2 ॥
గిరత సఁభారి ఉఠా దసకంధర । భూతల పరే ముకుట అతి సుందర ॥
కఛు తెహిఁ లై నిజ సిరన్హి సఁవారే । కఛు అంగద ప్రభు పాస పబారే ॥ 3 ॥
ఆవత ముకుట దేఖి కపి భాగే । దినహీఁ లూక పరన బిధి లాగే ॥
కీ రావన కరి కోప చలాఏ । కులిస చారి ఆవత అతి ధాఏ ॥ 4 ॥
కహ ప్రభు హఁసి జని హృదయఁ డెరాహూ । లూక న అసని కేతు నహిఁ రాహూ ॥
ఏ కిరీట దసకంధర కేరే । ఆవత బాలితనయ కే ప్రేరే ॥ 5 ॥

రావణుడు శ్రీరామ ప్రభువును నిందించుటచే కపివరుడైన అంగదుడు మిక్కిలి క్రుద్ధుడాయెను. ఏలనన హరి హరులనిందను వినువానికి గోహత్యా పాపము వచ్చును. వానర శ్రేష్ఠుడైన అంగదుడు కోపముతో పండ్లు పటపట కొఱికెను. తన రెండు హస్తములతో వేగముగా నేలను టపటప కొట్టెను. భూమి అదిరెను. సభాసదులు క్రింద పడిరి. భయవాయుగ్రస్తులై పరుగులు దీసిరి. రావణుడు పడుచు, లేచుచు తమాయించు కొని నిలబడెను. కాని అతని సుందర కిరీటములు నేల వ్రాలెను. కొన్నింటిని తీసికొని, రావణుడు తన తలలపై ధరించెను. మఱికొన్నింటిని అంగదుడు శ్రీరామచంద్రుని కథకు విసరివేసెను. ఆ మకుటముల రాకను జూచి, వానరులు గంతులు వేయుచు అఱచిరి. "విధాతా! పగలే చుక్కలు రాలుచున్నవా? లేక రావణుడు కోపముతో అతివేగముగా నాలుగు వజ్రాయుధములను పంపెనా?" శ్రీరామచంద్ర ప్రభువు నవ్వుచు పలికెను. "భయపడకుడు. ఇవి ఉల్కలుగావు. వజ్రములు కానే కావు. రాహుకేతువులును గారు. ఇవి దశాననుని కిరీటములు. వాటిని అంగదుడు విసరివేయుటవలన అవి ఇచటికి వచ్చి పడుచున్నవి. (చౌ॥ 1-5)

దో- తరకి పవన సుత కర గహే, ఆని ధరే ప్రభు పాస ।
కౌతుక దేఖహిఁ భాలు కపి, దినకర సరిస ప్రకాస ॥ 32(క) ॥
ఉహాఁ సకోపి దసానన, సబ సన కహత రిసాఇ ।
ధరహు కపిహి ధరి మారహు, సుని అంగద ముసుకాఇ ॥ 32(ఖ) ॥

వాయుసుతుడైన ఆంజనేయుడు ఎగిరి వాటిని తన చేతులతో పట్టుకొనెను. వాటిని తీసికొని వచ్చి ప్రభువు ముందుంచెను. సూర్యప్రభలవలె ప్రకాశించుచున్న ఆ కిరీటములను భల్లూకవానరులు ఆశ్చర్యముతో తిలకించిరి. అక్కడ క్రుద్ధుడైన దశాననుడు అందఱిపై కోపపడుచు 'ఈ వానరుని పట్టుకొనుడు, చంపి వేయుడు' అని అఱచెను. అది విని అంగదుడు ఆఁ సరే! అని అనుకొని ఒక చిఱునవ్వు నవ్వెను. (దో॥ 32. క,ఖ)

చౌ- ఏహి బధి బేగి సుభట సబ ధావహు । ఖాహు భాలు కపి జహఁ జహఁ పావహు ॥
మర్కటహీన కరహు మహి జాఈ । జిఅత ధరహు తాపస ద్వౌ భాఈ ॥ 1 ॥

పుని సకోప బోలేఉ జుబరాజా । గాల బజావత తోహి న లాజా ॥
మరు గర కాటి నిలజ కులఘాతీ । బల బిలోకి బిహరతి నహిఁ ఛాతీ ॥ 2 ॥
రే త్రియ చోర కుమారగ గామీ । ఖల మల రాసి మందమతి కామీ ॥
సన్యపాత జల్పసి దుర్బాదా । భఏసి కాలబస ఖల మనుజాదా ॥ 3 ॥
యాకో ఫలు పావహిగో ఆగేఁ । బానర భాలు చపేటన్హి లాగేఁ ॥
రాము మనుజ బోలత అసి బానీ । గిరహిఁ న తవ రసనా అభిమానీ ॥ 4 ॥
గిరిహహిఁ రసనా సంసయ నాహీఁ । సిరన్హి సమేత సమర మహి మాహీఁ ॥ 5 ॥

రావణుడు మఱల పలికెను. "వీనిని చంపి, యోధులందఱును వెళ్లి, భల్లూకములను, వానరములను దొరకినచోట దొరకినట్లు పట్టుకొని, చంపుడు, తినుడు. ఈ నేలపై వానరజాతియే లేకుండునట్లు చేయుడు. ఆ తాపససోదరులిద్దఱిని బంధించి, ప్రాణములతో తీసికొని రండు" రావణుని క్రోధపూరితములైన అనుచితవచనములను విని, యువరాజైన అంగదుడు క్రుద్ధుడై పలికెను. "ఓరీ! ఈ విధముగా ప్రేలుటకు నీకు సిగ్గులేదా? లజ్జాహీనుడా! కులనాశకుడా! నీ గొంతును నీవే ఖండించుకొని చావుము. నా బలమును చూచిన తరువాతగూడ నీ గుండె పగులలేదా? ఓరీ! స్త్రీ చోరుడా! దుర్మార్గుడా! దుష్టుడా! మూర్ఖుడా! పాపాత్ముడా! కాముకుడా! సన్నిపాతవశమున దుర్భాషలాడుచున్నావు. నరభక్షకుడా! నీకు చావు మూడినది. వానరములు, భల్లూకములు నిన్ను చుట్టుముట్టి ముష్టిఘాతములు చేసినపుడు నీ పాపఫలమును అనుభవించెదవు. శ్రీరాముడు మానవుడా? ఇట్లు మాట్లాడిన నీనాలుకలు ఏల తెగిపడవు? అవి శిరస్సులతో గూడ రణభూమిలో క్రింద పడును. దీనికి సందేహమే లేదు. (చౌ॥ 1-5)

సో- సో నర క్యోఁ దసకంధ, బాలి బధ్యో జెహిఁ ఏక సర ।
బీసహుఁ లోచన అంధ, ధిగ తవ జన్మ కుజాతి జడ ॥ 33(క) ॥
తవ సోనిత కీఁ ప్యాస, తృషిత రామ సాయక నికర ।
తజఉఁ తోహి తెహి త్రాస, కటు జల్పక నిసిచర అధమ ॥ 33(ఖ) ॥

ఓరీ!దశకంఠా! ఒకే బాణముతో వాలిని వధించిన శ్రీరాముడు మానవమాత్రుడా? నీ ఇఱువది కన్నులు గూడ గ్రుడ్డివే. జడుడా! ఛీ! నీ జన్మగూడ నీచమైనదే. శ్రీరాముని బాణములు నీ రక్తమునకై దప్పిగొన్నవి. అందులకే నీ పిచ్చి పిచ్చి వాగుడును సహించి విడిచి పెట్టుచున్నాను. (సో॥ 33. క,ఖ)

చౌ- మైఁ తవ దసన తోరిబే లాయక । ఆయసు మోహి న దీన్హ రఘునాయక ॥
అసి రిస హోతి దసఉ ముఖ తోరౌఁ । లంకా గహి సముద్ర మహఁ బోరౌఁ ॥ 1 ॥
గూలరి ఫల సమాన తవ లంకా । బసహు మధ్య తుమ్హ జంతు అసంకా ॥
మైఁ బానర ఫల ఖాత న బారా । ఆయసు దీన్హ న రామ ఉదారా ॥ 2 ॥

జుగుతి సునత రావన ముసుకాఈ । మూఢ సిఖిహి కహఁ బహుత ఝుఠాఈ ॥
బాలి న కబహుఁ గాల అస మారా । మిలి తపసిన్హ తైఁ భఏసి లబారా ॥ 3 ॥
సాఁచెహుఁ మైఁ లబార భుజ బీహా । జౌఁ న ఉపారిఉఁ తవ దస జీహా ॥
సముఝి రామ ప్రతాప కపి కోపా । సభా మాఝు పన కరి పద రోపా ॥ 4 ॥
జౌఁ మమ చరన సకసి సఠ టారీ । ఫిరహిఁ రాము సీతా మైఁ హారీ ॥
సునహు సుభట సబ కహ దససీసా । పద గహి ధరని పఛారహు కీసా ॥ 5 ॥
ఇంద్రజీత ఆదిక బలవానా । హరషి ఉఠే జహఁ తహఁ భట నానా ॥
ఝపటహిఁ కరి బల బిపుల ఉపాఈ । పద న టరఇ బైఠహిఁ సిరు నాఈ ॥ 6 ॥
పుని ఉఠి ఝపటహీఁ సుర ఆరాతీ । టరఇ న కీస చరన ఏహి భాఁతీ ॥
పురుష కుజోగీ జిమి ఉరగారీ । మోహ బిటప నహిఁ సకహిఁ ఉపారీ ॥ 7 ॥

నేను నీ పండ్లను ఊడగొట్టగలను. కాని అందులకు రఘునాథుని ఆజ్ఞ లేదు. నీ తలలను పగుల గొట్టవలెనన్నంతగా, నీలంకను సముద్రముతో ముంచివేయవలెనన్నంతగా కోపము వచ్చుచున్నది. నీ లంక మేడిపండు వంటిది. మీ రాక్షసులందఱును పురుగులవలె అజ్ఞానవశమున నిర్భయముగా అందు నివసించు చున్నారు. నేను వానరుడను. పండ్లను తినుటకు నాకెంతో కాలము పట్టదు. కాని ఉదారుడైన శ్రీరాముని ఆదేశము లేదు. "అంగదుని యుక్తి యుక్తములైన మాటలను విని, రావణుడు పరిహాసముతో పలికెను. "ఓరీ! మూఢుడా! ఇట్టి అబద్ధములను ఎచ్చట నేర్చితివి. వాలి సైతము ఎన్నడును ఇట్టి ప్రగల్భములను పలుక లేదు. బహుశా ఆ తాపసులతోగూడి అబద్ధములను, ప్రగల్భములను నేర్చితివేమో?" పిమ్మట అంగదుడు నుడివెను. "ఓరీ! ఇఱువది భుజముల రావణుడా! నీ పదినాల్కలను కోసి వేయనిచో నేను నిజముగా ప్రగల్భములను, అసత్యములను పలికెడి వాడనే." శ్రీరామచంద్రుని ప్రతాపమును స్మరించుచు, అంగదుడు క్రుద్ధుడై, సభామధ్యమున నేలపై పాదమును గట్టిగా మోపుచు ప్రతిజ్ఞా పూర్వకముగ ఇట్లు పలికెను. "ఓరీ శఠుడా! నీవు నాకాలిని కదిలింప గలిగినచో శ్రీరాముడు తిరిగి వెళ్ళి పోగలడు. సీతాదేవినిగూడ వదలుకొనగలడు-" రావణుడు తన యోధులతో అనెను. "ఓ వీరులారా! వినుడు. ఈ వానరుని కాళ్లను పట్టుకొని నేలపై పడగొట్టుడు" ఇంద్రజిత్తు మొదలగు పెక్కుమంది బలిష్ఠులైన యోధులు హర్షముతో ఎక్కడి వారక్కడ లేచినిలుచుండిరి. వారుతమబలమును పూర్తిగా ఉపయోగించి, కాలును కదుపుటకు పెక్కు ఉపాయములను నడిపిరి. కాలు కొంచెము గూడ కదలలేదు. మొగములను వ్రేలాడవేసికొని తిరిగి వెళ్లి తమ తమ ఆసనములపై కూర్చుండిరి. (కాక భుశుండి పలుకు చున్నాడు) ఆ దేవతా శత్రువులందఱును ఒక్క సారిగా రివ్వున లేచి వచ్చి, అతని కాలిని పట్టుకొనిరి. కాని ఓ గరుడుడా! విషయవాసనాపరుడైన మనుజుడు తన మనస్సునుండి మోహవృక్షమును కదలింపలేనట్లు వారు అంగదుని పాదమును చీమంతైనను కదలింప లేకపోయిరి.

(చౌ॥ 1-7)

దో- కోటిన్హ మేఘనాద సమ, సుభట ఉఠే హరషాఇ ।
ఝపటహిఁ టరై న కపి చరన, పుని బైఠహిఁ సిర నాఇ ॥ 34(క) ॥

భూమి న ఛాఁడత కపి చరన, దేఖత రిపు మద భాగ ।
కోటి బిఘ్న తే సంత కర, మన జిమి నీతి న త్యాగ ॥ 34(ఖ) ॥

మేఘనాదునితో సమానమైన బలముగల అసంఖ్యాకులైన యోధులు హర్షముతో లేచి తలపడిరి. కాని అంగదుని కాలు ఏ మాత్రమూ కదలలేదు. వారందఱును సిగ్గుతో తలలు వంచుకొని, తమ తమ పీఠములపై ఆసీనులైరి. కోటి విఘ్నములు ఎదురైనను సజ్జనునిమనస్సు నీతిని వదలనట్లు అంగదుని చరణము ఆవంతైనను చలింపలేదు. ఇది చూచి శత్రువు యొక్క గర్వము అణగిపోయెను. (దో॥ 34. క,ఖ)

చౌ- కపి బల దేఖి సకల హియఁ హారే । ఉఠా ఆపు కపి కేఁ పరచారే ॥
గహత చరన కహ బాలికుమారా । మమ పద గహేఁ న తోర ఉబారా ॥ 1 ॥
గహసి న రామ చరన సఠ జాఈ । సునత ఫిరా మన అతి సకుచాఈ ॥
భయఉ తేజహత శ్రీ సబ గఈ । మధ్య దివస జిమి ససి సోహఈ ॥ 2 ॥
సింఘాసన బైఠేఉ సిర నాఈ । మానహుఁ సంపతి సకల గఁవాఈ ॥
జగదాతమా ప్రానపతి రామా । తాసు బిముఖ కిమి లహ బిశ్రామా ॥ 3 ॥
ఉమా రామ కీ భృకుటి బిలాసా । హోఇ బిస్వ పుని పావఇ నాసా ॥
తృన తే కులిస కులిస తృన కరఈ । తాసు దూత పన కహు కిమి టరఈ ॥ 4 ॥
పుని కపి కహీ నీతి బిధి నానా । మాన న తాహి కాలు నిఅరానా ॥
రిపు మద మథి ప్రభు సుజసు సునాయో । యహ కహి చల్యో బాలి నృప జాయో ॥ 5 ॥
హతౌఁ న ఖేత ఖెలాఇ ఖెలాఈ । తోహి అబహిఁ కా కరౌఁ బడాఈ ॥
ప్రథమహిఁ తాసు తనయ కపి మారా । సో సుని రావన భయఉ దుఖారా ॥ 6 ॥
జాతుధాన అంగద పన దేఖీ । భయ బ్యాకుల సబ భఏ బిసేషీ ॥ 7 ॥

కపిరాజైన అంగదుని బలమును జూచి, రాక్షసులు తమ మనస్సులలోనే ఓటమిని అంగీకరించిరి. అపుడు వానరుని ప్రేరణతో రావణుడే స్వయముగా లేచెను. అతడు అంగదునిపాదమును పట్టుకొనుటకు సిద్ధపడగా వాలి పుత్రుడు పలికెను. "నా కాళ్ల పట్టుకొనినంత మాత్రమున నిన్ను ఎవ్వరును రక్షింపరు. ఓరీ! శఠుడా! నీవు వెళ్లి శ్రీరాముని పాదములను ఎందుకు పట్టుకొనవు?" ఇది విని మనస్సులోనే సిగ్గుపడుచు రావణుడు మఱలి పోయెను. అతడు తనతేజస్సును కోల్పోయెను. మధ్యాహ్నకాలమునందలి చంద్రునివలె అతడు కాంతిహీనుడయ్యెను. తలలు వంచుకొని తనసింహాసనముపై కూర్చుండెను. తన సంపదనంతయును పోగొట్టుకొనినవానివలె ఉండెను. (శివుడు పలుకుచున్నాడు) ఉమా! శ్రీరామచంద్రుడు జగత్తునకు ఆత్మ. అందఱి ప్రాణములకు స్వామి. అతనికి ప్రతికూలుడైన వానికి సుఖ శాంతులు ఎట్లు లభించును? ఆయనకనుసన్నలతోడనే (సంకల్ప మాత్రముననే) జగత్ సృష్టి, స్థితి, లయములు జరుగుచుండును. అతడు గడ్డిపోచను వజ్రముగను, వజ్రమును గడ్డిపోచగను మార్చగల మహిమాన్వితుడు. అతని దూతకు ప్రతిజ్ఞా భంగమెట్లగును? పిమ్మట అంగదుడు అనేకవిధముల నీతివాక్యములను పలికెను. కాని రావణుడు వాటిని చెడచెవిన బెట్టెను. ఏలనన వానికి చావు సమీపించినది. శత్రుగర్వమునణచి, అంగదుడు శ్రీరామునినిర్మలకీర్తిని వినిపించెను. మఱల వాలిపుత్రుడు ఈ విధముగా పలుకుచు పోయెను.

"ఆడుచుపాడుచు (పిల్లి ఎలుకును వలె) రణభూమిలో నిన్ను హతమార్చునంత వఱకు నా గొప్పదనమును గూర్చి నేను తెల్పను." అంగదుడు రాజసభకు రాక పూర్వమే తన కుమారుని చంపినాడను విషయము నెఱింగి, రావణుడు మిగుల దుఃఖపడెను. అంగదుని ప్రతిజ్ఞ సఫలమగుటను జూచి, రాక్షసులందఱును భయకంపితులైరి. (చౌ॥ 1-7)

దో- రిపు బల ధరషి హరషి కపి, బాలితనయ బల పుంజ ।
పులక సరీర నయన జల, గహే రామ పద కంజ ॥ 35(క) ॥
సాఁఝ జాని దసకంధర, భవన గయఉ బిలఖాఇ ।
మందోదరీఁ రావనహి, బహురి కహా సముఝాఇ ॥ 35(ఖ) ॥

శత్రుబలమును నిర్వీర్యమొనర్చి, బలశాలియైన వాలిపుత్రుడు ప్రసన్నచిత్తుడై మఱలి వచ్చి శ్రీరామచంద్రుని చరణ కమలములపై వ్రాలెను. అతనితనువు పులకించెను. కనులు ఆనందాశ్రు పూర్ణములయ్యెను. సంధ్యా సమయమైనందున రావణుడు విచార గ్రస్తుడై తన భవనమునకేగెను. మందోదరి మఱల తనపతికి ఇట్లు నచ్చజెప్పసాగెను. (దో॥ 35. క,ఖ)

చౌ- కంత సముఝి మన తజహు కుమతిహీ । సోహ న సమర తుమ్హహి రఘుపతిహీ ॥
రామానుజ లఘు రేఖ ఖచాఈ । సోఉ నహిఁ నాఘేహు అసి మనుసాఈ ॥ 1 ॥
పియ తుమ్హ తాహి జితబ సంగ్రామా । జాకే దూత కేర యహ కామా ॥
కౌతుక సింధు నాఘి తవ లంకా । ఆయఉ కపి కేహరీ అసంకా ॥ 2 ॥
రఖవారే హతి బిపిన ఉజారా । దేఖత తోహి అచ్ఛ తెహిఁ మారా ॥
జారి సకల పుర కీన్హేసి ఛారా । కహాఁ రహా బల గర్బ తుమ్హారా ॥ 3 ॥
అబ పతి మృషా గాల జని మారహు । మోర కహా కఛు హృదయఁ బిచారహు ॥
పతి రఘుపతిహి నృపతి జని మానహు । అగ జగ నాథ అతులబల జానహు ॥ 4 ॥
బాన ప్రతాప జాన మారీచా । తాసు కహా నహిఁ మానేహి నీచా ॥
జనక సభాఁ అగనిత భూపాలా । రహే తుమ్హఉ బల అతుల బిసాలా ॥ 5 ॥
భంజి ధనుష జానకీ బిఆహీ । తబ సంగ్రామ జితేహు కిన తాహీ ॥
సురపతి సుత జానఇ బల థోరా । రాఖా జిఅత ఆఁఖి గహి ఫోరా ॥ 6 ॥
సూపనఖా కై గతి తుమ్హ దేఖీ । తదపి హృదయఁ నహిఁ లాజ బిసేషీ ॥ 7 ॥

ప్రాణేశ్వరా! బాగుగా ఆలోచించి, మీ దురాలోచనలను వీడుడు. మీకును శ్రీ రఘునాథునకును మధ్య యుద్ధము తగదు. (అతనితో యుద్ధము చేయుటకు మీరు యోగ్యులు కారు.) అతని తమ్ముడైన లక్ష్మణుడు గీచిన గీతనుగూడ మీరు దాటలేకపోయితిరి. ఇదియే మీ సామర్థ్యము. అతని దూతయెన్నో ఘనకార్యములాచరించెను. అట్టి ప్రభువును మీరు యుద్ధమున జయింపగలరా? ప్రాణానాథా! ఆ కపిసింహము హనుమంతుడు అవలీలగా సముద్రమును లంఘించి, మీ లంకలో నిర్భయముగా ప్రవేశించెను. అశోకవనములోని రక్షకులను వధించి, దానిని ధ్వంసము చేసెను.

మీరు చూచుచుండగనే అక్షకుమారుని వధించెను. లంకను పూర్తిగా కాల్చి బూడిద చేసెను. అప్పుడు మీ బలగర్వమేమైనది? స్వామీ! ఇప్పుడు ఈ అసత్యడంబములను పలుకవద్దు. నా మాటలను శ్రద్ధగా ఆలకింపుడు. స్వామీ! శ్రీరామచంద్రుని కేవలము ఒక రాజుగా భావింపకుడు. ఆయనను చరాచరజగత్తునకు ప్రభువుగా, అద్వితీయపరాక్రమశాలిగా ఎఱుంగుడు. అతని బాణధాటిని మారీచుడు ఎఱింగియుడెను. కాని మీరు ఆతని సలహానుగూడ వినలేదు. ఆతని మాటలను చులకనచేసితిరి. జనకునిసభలో పెక్కుమంది రాజులుండిరి. అసమాన బలశాలురైన మీరుగూడ అక్కడనే యుంటిరి. ధనుర్భంగమొనర్చి, అతడు జానకిని వివాహమాడెను. అప్పుడు యుద్ధములో అతనిని మీరేల జయింపలేదు? ఇంద్రునికుమారుడైన జయంతుడు (వాయసము) అతని బలమును కొంత యెఱుగును. శ్రీరాముడు కేవలము ఒక కంటిని మాత్రమే పోగొట్టి, అతనిని ప్రాణములతో విడిచి పెట్టెను. శూర్పణఖదుర్దశను మీరు స్వయముగా చూడనే చూచితిరి. ఐనను 'ఆతనితో పోరాడగలన'ని తలంచుటకు మీకు సిగ్గువేయుట లేదా? (చౌ॥ 1-7)

దో- బధి బిరాధ ఖర దూషనహి, లీలాఁ హత్యో కబంధ ।
బాలి ఏక సర మార్యో, తెహి జానహు దసకంధ ॥ 36 ॥

ఓదశకంఠా! విరాధుని, ఖరదూషణాదులను చంపి, లీలా మాత్రముగా కబంధుని వధించి, ఒకే బాణముతో వాలిని సంహరించిన శ్రీరాముని అవక్రపరాక్రమమును స్మరింపుడు. ఈ సంఘటనలనన్నింటిని మీరును ఎఱుగుదురు. దీనివలననైనను శ్రీరామునిమహత్త్వమును తెలిసికొనుడు. (దో॥ 36)

చౌ- జెహిఁ జలనాథ బఁధాయఉ హేలా । ఉతరే ప్రభు దల సహిత సుబేలా ॥
కారునీక దినకర కుల కేతూ । దూత పఠాయఉ తవ హిత హేతూ ॥ 1 ॥
సభా మాఝ జెహిఁ తవ బల మథా । కరి బరూథ మహుఁ మృగపతి జథా ॥
అంగద హనుమత అనుచర జాకే । రన బాఁకురే బీర అతి బాఁకే ॥ 2 ॥
తెహి కహఁ పియ పుని పుని నర కహహూ । ముధా మాన మమతా మద బహహూ ॥
అహహ కంత కృత రామ బిరోధా । కాల బిబస మన ఉపజ న బోధా ॥ 3 ॥
కాల దండ గహి కాహు న మారా । హరఇ ధర్మ బల బుద్ధి బిచారా ॥
నికట కాల జెహి ఆవత సాఈఁ । తెహి భ్రమ హోఇ తుమ్హారిహి నాఈఁ ॥ 4 ॥

అనాయాసముగా సముద్రముపై వారధిని నిర్మించి, తనసైన్యముతోగూడి సువేలపర్వతముపై దిగిన సూర్యవంశ శ్రేష్ఠుడు కరుణామయుడును ఐన శ్రీరామచంద్ర ప్రభువు మీ హితమును గోరియే తనదూతను పంపెను. ఆ దూత నిండుసభలో ఏనుగుల గుంపులో సింహమువలె మీ బలమును నిస్తేజమొనర్చెను. అట్టి హనుమంతుడు, అంగదుడు మొదలగు మహాయోధులు పెక్కుమంది ఆయనకు సేవకులుగా ఉన్నారు. అట్టి మహావీరుని మీరు మాటి మాటికిని 'మానవుడు' 'తాపసుడు' అని పలుకుచు, అభిమానగర్వమమకార భారములను మూర్ఖముగా మోయుచున్నారు. ప్రియా! నాథా! శ్రీరామునితో వైరము పూనుట దుఃఖహేతువు. కాలుని వశమగుటచే మీకు జ్ఞానోదయమగుట లేదు. కాలుడు తన దండముతో నెవ్వరినీ కొట్టడు. కాని ధర్మమును, బలమును, బుద్ధిని విచక్షణాశక్తిని హరించును. స్వామీ! కాలము ఆసన్నమైనవాడు మీవలె స్వయముగా భ్రమలో పడిపోవును. (చౌ॥ 1-4)

దో- దుఇ సుత మరే దహెఉ పుర, అజహుఀ పూర పియ దేహు।
కృపాసింధు రఘునాథ భజి, నాథ బిమల జసు లేహు ॥ 37 ॥

మీ పుత్రులు ఇరువురును చంపబడిరి. నగరము అగ్నికి ఆహుతి చేయబడెను. నాథా! అయినదేదో ఐనది. ఇప్పుడైనను మీ తప్పును దిద్దుకొని, కృపాసింధువైన రఘునాథుని భజింపుడు. నిర్మల యశస్సును పొందుడు" (దో॥ 37)

చౌ- నారి బచన సుని బిసిఖ సమానా । సభాఀ గయఉ ఉఠి హోత బిహానా ॥
బైఠ జాఇ సింఘాసన ఫూలీ । అతి అభిమాన త్రాస సబ భూలీ ॥ 1 ॥
ఇహాఀ రామ అంగదహి బొలావా । ఆఇ చరన పంకజ సిరు నావా ॥
అతి ఆదర సమీప బైఠారీ । బోలే బిహఀసి కృపాల ఖరారీ ॥ 2 ॥
బాలితనయ కౌతుక అతి మోహీ । తాత సత్య కహు పూఛఉఀ తోహీ ॥
రావను జాతుధాన కుల టీకా । భుజ బల అతుల జాసు జగ లీకా ॥ 3 ॥
తాసు ముకుట తుమ్హ చారి చలాఏ । కహహు తాత కవనీ బిధి పాఏ ॥
సును సర్బగ్య ప్రనత సుఖకారీ । ముకుట న హోహిఀ భూప గున చారీ ॥ 4 ॥
సామ దాన అరు దండ బిభేదా । నృప ఉర బసహిఀ నాథ కహ బేదా ॥
నీతి ధర్మ కే చరన సుహాఏ । అస జియఀ జాని నాథ పహిఀ ఆఏ ॥ 5 ॥

ములుకులవంటి తనభార్యపలుకులను వినియు వాటిని పట్టించుకొనక, తెల్ల వాఱగనే లేచి, యథా ప్రకారము రావణుడు తనసభాభవనమునకు చేరెను. భయమును మఱచి, గర్వముతో పొంగిపోవుచు అతడు సింహాసనముపై కూర్చుండెను. ఇక్కడ సువేలపర్వతముపై శ్రీరాముడు అంగదుని పిలిపించెను. అతడు వచ్చి శ్రీరాముని చరణ కమలములకు శిరసా ప్రణమిల్లెను. అంతట ఖరారి అతనిని సాదరముగా తన యొద్ద కూర్చుండ బెట్టుకొని, చిఱునవ్వుతో పలికెను. "ఓ వాలి పుత్రా! నాకు వినుటకు చాల కుతూలహముగా ఉన్నది. సత్యము వచింపుము. రావణుడు రాక్షసవంశశిరోమణి. అతని అతులిత భుజబలము జగత్ప్రసిద్ధము గదా! అతని నాలుగుకిరీటములను నాయొద్దకు విసరివేసితివి. నాయనా! అవి నీకెట్లు లభించినవి?"- అంగదుడు పలికెను. "ఓ సర్వజ్ఞా! శరణాగతవత్సలా! వినుడు. అవి మకుటములుగావు. అవి నాల్గును రాజ గుణములు. స్వామీ! సామ, దాన, భేద, దండోపాయములు నాల్గును రాజునందు నివసించుచుండునని వేదములు పల్కును. 'రావణుడు అధర్మపరుడు. మీచరణములు నీతిధర్మములచే శోభిల్లుచున్నవి, అని భావించియే అవి మీ యొద్దకు చేరినవి. మీ చరణములచెంత అవి శోభిల్లినవి. (చౌ॥ 1-5)

దో- ధర్మహీన ప్రభు పద బిముఖ, కాల బిబస దససీస।
తెహి పరిహరి గున ఆఏ, సునహు కోసలాధీస ॥ 38(క) ॥
పరమ చతురతా శ్రవన సుని, బిహఀసే రాము ఉదార।
సమాచార పుని సబ కోహే, గఢ కే బాలికుమార ॥ 38(ఖ) ॥

దశకంఠరావణుడు ధర్మహీనుడు, ప్రభుచరణములకు విముఖుడు. కాలవశుడు. కోసలాధీశ! అందులకే ఆ గుణములు రావణుని వీడి, మిమ్ము ఆశ్రయించినవి. అంగదునివాక్చాతుర్యమునకు శ్రీరామచంద్రుడు నవ్వసాగెను. పిమ్మట వాలిసూనుడు లంకావిశేషములన్నియును తెలిపెను. (దో. 38. క,ఖ)

లంకపైముట్టడి - రాక్షసులతో వానర భల్లూకముల పోరాటము

చౌ- రిపు కే సమాచార జబ పాఏ । రామ సచివ సబ నికట బోలాఏ ॥
లంకా బాఁకే చారి దుఆరా । కెహి బిధి లాగిఅ కరహు బిచారా ॥ 1 ॥
తబ కపీస రిచ్ఛేస బిభీషన । సుమిరి హృదయఁ దినకర కుల భూషన ॥
కరి బిచార తిన్హ మంత్ర దృఢావా । చారి అనీ కపి కటకు బనావా ॥ 2 ॥
జథాజోగ సేనాపతి కీన్హే । జూథప సకల బోలి తబ లీన్హే ॥
ప్రభు ప్రతాప కహి సబ సముఝాఏ । సుని కపి సింఘనాద కరి ధాఏ ॥ 3 ॥
హరషిత రామ చరన సిర నావహిఁ । గహి గిరి సిఖర బీర సబ ధావహిఁ ॥
గర్జహిఁ తర్జహిఁ భాలు కపీసా । జయ రఘుబీర కోసలాధీసా ॥ 4 ॥
జానత పరమ దుర్గ అతి లంకా । ప్రభు ప్రతాప కపి చలే అసంకా ॥
ఘటాటోప కరి చహుఁ దిసి ఘేరీ । ముఖహిఁ నిసాన బజావహిఁ భేరీ ॥

శత్రుసమాచారము పూర్తిగా తెలియవచ్చిన పిదప శ్రీరాముడు తనమంత్రులందఱిని దగ్గరకు పిలిచి పలికెను." లంకకు నాలుగు పెద్ద దుర్గమద్వారములున్నవి. వాటిని ముట్టడించుట యెట్లో యోచన చేయుడు అపుడు వానరరాజైన సుగ్రీవుడు, భల్లూకరాజైన జాంబవంతుడు, లంకేశుడైన విభీషణుడు సూర్యవంశభూషణుడైన శ్రీరాముని స్మరించుచు కర్తవ్యమును ఆలోచించిరి. వారు వానరసేనను నాలుగుదళములుగా విభజించిరి. వాటికి సమర్థులైన సేనాపతులను నియమించిరి. వారు (సేనాపతులు) యూథపతులనందఱిని పిలిచి, శ్రీరామచంద్రప్రభుప్రతాపమును వినిపించి ప్రోత్సహించిరి. అది విని వానరులు అందఱును సింహగర్జనలను జేయుచు పరుగులు దీసిరి. మొదట ఆనందమున శ్రీరామునిపాదములకు శిరసా ప్రణమిల్లి, 'కోసలరాజు శ్రీరామచంద్రునకు జయము, జయము'- అనుచు భల్లూకములు, వానరులు పర్వత శిఖరములను మోయుచు గర్జించుచు, గంతులు వేయుచు ముందునకు సాగిరి. లంక అజేయమైన కోట అని తెలిసియు, శ్రీరామచంద్రుని పరాక్రమప్రభావముచే వారు నిర్భయముగా వెళ్లిరి. నలుదిశలయందును వ్యాపించిన మేఘములవలె లంకకు నలువైపుల చుట్టుముట్టి, వారు నోళ్లతోడనే నగారాభేరీధ్వనులను చేయసాగిరి. (చౌ॥ 1-5)

దో- జయతి రామ జయ లఛిమన, జయ కపీస సుగ్రీవ ।
గర్జహిఁ సింహనాద కపి, భాలు మహా బల సీఁవ ॥ 39 ॥

అపార బలశాలురైన భల్లూకవానరులు "శ్రీరామునకు జయము, లక్ష్మణునకు జయము, వానరరాజు సుగ్రీవునకు జయము"(1) అని గర్జించుచు సింహనాదములను గావించుచుండిరి. (దో॥ 39)

1. జయత్యతిబలో రామో లక్ష్మణశ్చమహాబలః ।
రాజా జయతి సుగ్రీవో రాఘవేణాభిపాలితః ॥
వాల్మీకి రామాయణము ॥ సుందర కాండము ॥

చౌ- లంకాఁ భయఉ కోలాహల భారీ । సునా దసానన అతి అహఁకారీ ॥
దేఖహు బనరన్హ కేరి ఢిఠాఈ । బిహఁసి నిసాచర సేన బోలాఈ ॥ 1 ॥
ఆఏ కీస కాల కే ప్రేరే । ఛుధావంత సబ నిసిచర మేరే ॥
అస కహి అట్టహాస సఠ కీన్హా । గృహ బైఠేఁ అహార బిధి దీన్హా ॥ 2 ॥
సుభట సకల చారిహుఁ దిసి జాహూ । ధరి ధరి భాలు కీస సబ ఖాహూ ॥
ఉమా రావనహి అస అభిమానా । జిమి టిట్టిభ ఖగ సూత ఉతానా ॥ 3 ॥
చలే నిసాచర ఆయసు మాగీ । గహి కర భిండిపాల బర సాఁగీ ॥
తోమర ముద్గర పరసు ప్రచండా । సూల కృపాన పరిఘ గిరిఖండా ॥ 4 ॥
జిమి అరునోపల నికర నిహారీ । ధావహిఁ సఠ ఖగ మాంస అహారీ ॥
చోఁచ భంగ దుఖ తిన్హహి న సూఝా । తిమి ధాఏ మనుజాద అబూఝా ॥ 5 ॥

ఆ నినాదములకు లంకలో ఉవ్వెత్తుగా కోలాహలములు చెలరేగినవి. దురహంకారియైన రావణుడు వాటిని విని "ఈ వానరుల సాహసమును పరికింపుడు" అనియనుచు నవ్వుకొనుచు తన నిశాచరసేనను పిలిపించెను. "కాలుని ప్రేరణతో ఈ వానరులందఱును వచ్చినట్లున్నారు. నా రాక్షసులందఱును ఆకలి గొనియున్నారు. బ్రహ్మదేవుడు మనకందఱికిని, బయటికి పోకుండా ఇంటికే ఆహారమును సమకూర్చినాడు." అని పలికి ఆ మూర్ఖుడు వికటాట్టహాసముతో నుడివెను. "ఓ వీరులారా! నలుదెసలకును వెళ్లుడు. భల్లూకములను వానరములను పట్టుకొని భక్షింపుడు." (శివుడు పల్కుచున్నాడు) భవానీ! కాళ్లను పైకెత్తి పండుకొను టిట్టిభపక్షి వంటిదే రావణుని గర్వము. (రాత్రి వేళ ఆకాశము తన మీద పడునేమోయను భయముతో టిట్టిభ పక్షి తన కాళ్లతో ఆకాశమును నిలుపగలనని గర్వపడును- అని ఒక కథ) ఆజ్ఞయైన వెంటనే నిశాచరులు పదునైన ఈటెలను, తోమరములను, ముద్గరములను ప్రచండములైన పరశువులను, త్రిశూలములను, పాడవైన కత్తులను, పరిఘలను, తదితరములైన వివిధాయుధములను, పర్వత శిఖరములను గైకొని బయలుదేఱిరి. మాంసాహారులైన పక్షులు ఎఱ్ఱని శిలలను జూచి, మాంసభ్రమతో వాటిపైబడి, తమ ముక్కులకు బాధ కల్గించుకొనునట్లు బుద్ధిలేని నరమాంసభక్షకులైన రాక్షసులు వానర సైన్యముల మీదికి పరుగులు దీసిరి. (చౌ॥ 1-5)

దో- నానాయుధ సర చాప ధర, జాతుధాన బల బీర ।
కోట కంగూరన్హి చఢి గాఏ, కోటి కోటి రనధీర ॥ 40 ॥

నానా విధములైన అస్త్రశస్త్రములను ధనుర్బాణములను ధరించి, బలశాలురు, రణధీరులు, వీరులు ఐన అసంఖ్యాకులైన రాక్షసులు కోటగోడలను ఎక్కిరి. (దో॥ 40)

చౌ- కోట కఁగూరన్హి సోహహిఁ కైసే । మేరు కె సృంగని జను ఘన బైసే ॥
బాజహిఁ ఢోల నిసాన జుఝాఊ । సుని ధుని హోఇ భటన్హి మన చాఊ ॥ 1 ॥
బాజహిఁ భేరి నఫీరి అపారా । సుని కాదర ఉర జాహిఁ దరారా ॥
దేఖిన్హ జాఇ కపిన్హ కే ఠట్టా । అతి బిసాల తను భాలు సుభట్టా ॥ 2 ॥
ధావహిఁ గనహిఁ న అవఘట ఘాటా । పర్బత ఫోరి కరహిఁ గహి బాటా ॥
కటకటాహిఁ కోటిన్హ భట గర్జహిఁ । దసన ఓఠ కాటహిఁ అతి తర్జహిఁ ॥ 3 ॥

ఉత రావన ఇత రామ దొహాఈం । జయతి జయతి జయ పరీ లరాఈం ॥
నిసిచర సిఖర సమూహ ఢహావహిం । కూది ధరహిం కపి ఫేరి చలావహిం ॥ 4 ॥

సుమేరు గిరిపై మేఘములు క్రమ్ముకొనినట్లు రాజ ప్రాసాదముల కోట గోడలు ఒప్పారెను. డోళ్ళ, ఢంకాల మ్రోతలను విని, యోధులమనస్సులలో ఉత్సాహములు పెల్లుబికెను. అసంఖ్యాకములైన వాద్యఘోషలకు పిఱికివారిగుండెలు అదురుచుండెను. రాక్షసులు కొంత ముందుకు నడచి, అతికాయులైన భల్లూకవానర యోధులను గాంచిరి. వానరులు ఎత్తుపల్లములయందును, సమతలముగానుండు లోయలలోను లెక్కచేయక ఎగురుచూ పరుగెత్తుచుండుటను వారు గాంచిరి. వానరయోధులు కొండలను చేతులతో పట్టుకొని, పగులగొట్టుచు మార్గములను ఏర్పఱచుచుండిరి. పండ్లను పటపట గొఱుకుచు వానరసహజములైన భయంకర ధ్వనులతో బెదరించుచు, గర్వించుచుండిరి. శత్రువులను భయపెట్టుచుండిరి. అక్కడ రావణునకును, ఇక్కడ శ్రీరామచంద్రునకును 'జయము, జయము' అను నినాదములు మిన్నుముట్టగా యుద్ధము ప్రారంభమాయెను. రాక్షసులు కొండలను, శిఖరములను దొర్లించుచుండిరి. వానరులు ఎగిరి వాటిని పట్టుకొని, మఱల వారి మీదనే విసరి వేయుచుండిరి. (చౌ॥ 1-4)

ఛం-ధరి కుధర ఖండ ప్రచండ మర్కట భాలు గఢ పర డారహీం ।
ఝపటహిం చరన గహి పటకి మహి భజి చలత బహురి పచారహీం ॥
అతి తరల తరున ప్రతాప తరపహిం తమకి గఢ చఢి చఢి గఏ ।
కపి భాలు చఢి మందిరన్హ జహం తహం రామ జసు గావత భఏ ॥

భయంకరముగానున్న వానరభల్లూకములు పర్వతశిలలను కోటలపై విసరుచుండిరి. నిశాచరులపైకి దూకి, వారి కాళ్లను చిక్కించు కొని, గిరగిర త్రిప్పి, వారిని నేలకేసి కొట్టుచుండిరి. పరుగెత్తుకొనిపోవువారిని యుద్ధమునకు కవ్వించుచుండిరి. అతిలాఘవము, పరాక్రమముగల వానరభల్లూకములు అవలీలగా కోటలపైకి, భవనములమీదికి ఎక్కి, శ్రీరాముని యశోవైభవములను కీర్తించుచుండిరి. (ఛం)

దో- ఏకు ఏకు నిసిచర గహి, పుని కపి చలే పరాఇ ।
ఊపర ఆపు హేఠ భట, గిరహిం ధరని పర ఆఇ ॥ 41 ॥

వానర వీరులు నిశాచరయోధులను పట్టుకొని, ఎత్తైన భవనములనుండి క్రిందికి పడద్రోయుచుండిరి. క్రిందబడిన రాక్షసులు నుగ్గునుగ్గగుచుండిరి. పైగా వానరులు వారిపై దుమికి, పిడికిళ్లతో మర్దించుచుండిరి. కొన ఊపిరితో మిగిలియున్న వారుకూడా ఈ ముష్టిఘాతములకు మట్టిగఱచుచుండిరి. (దో॥ 41)

చౌ- రామ ప్రతాప ప్రబల కపిజూథా । మర్దహిం నిసిచర సుభట బరూథా ॥
చఢే దుర్గ పుని జహం తహం బానర । జయ రఘుబీర ప్రతాప దివాకర ॥ 1 ॥
చలే నిసాచర నికర పరాఈం । ప్రబల పవన జిమి ఘన సముదాఈం ॥
హాహాకార భయఉ పుర భారీ । రోవహిం బాలక ఆతుర నారీ ॥ 2 ॥
సబ మిలి దేహిం రావనహిం గారీ । రాజ కరత ఏహిం మృత్యు హంకారీ ॥
నిజ దల బిచల సునీ తెహిం కానా । ఫేరి సుభట లంకేస రిసానా ॥ 3 ॥

జో రన బిముఖ సునా మైఁ కానా । సో మైఁ హతబ కరాల కృపానా ॥
సర్బసు ఖాఇ భోగ కరి నానా । సమర భూమి భఏ బల్లభ ప్రానా ॥ 4 ॥
ఉగ్ర బచన సుని సకల డెరానే । చలే క్రోధ కరి సుభట లజానే ॥
సన్ముఖ మరన బీర కై సోభా । తబ తిన్హ తజా ప్రాన కర లోభా॥ 5 ॥

శ్రీరామునిప్రతాపప్రభావమున ప్రబలమైన వానరసేన రాక్షసయోధులను నలిపివేయుచుండెను. అక్కడక్కడ వానరులు కోటగోడలపైకెక్కి "సూర్యప్రతాపుడైన శ్రీరామచంద్రునకు జయము-జయము" అని నినాదములు చేయుచుండిరి. రాక్షసయోధులను మర్దించుచుండిరి. వాయువేగధాటికి తట్టుకొనలేక మేఘములు చెల్లాచెదరైనట్లు వానరసేనదెబ్బకు నిలువలేక రాక్షససైనికులు ఇటునటు పరుగులు దీసిరి. నగరము 'హాహాకారముల'తో నిండిపోయెను. బాలురు, స్త్రీలు ఆర్తనాదములతో అల్లాడుచుండిరి. 'రాజ్య పాలనకు మాఱుగా వీడు మృత్యువును ఆహ్వానించినాడు' అని అందఱును రావణుని తిట్టిపోయుచుండిరి. తన 'సేనలు 'చెల్లాచెదరు' ఐన విషయమును వినగానే రావణుడు క్రుద్ధుడై పాటిపోవుచున్న యోధులతో ఇట్లనెను. "రణభూమికి వెన్నుచూపివచ్చినవారిని నా ఖడ్గమునకు బలియిచ్చెదను. ఇంతవఱకును నా ఉప్పుపులుసులను తిని, నానావిధభోగవిలాసములను అనుభవించినవారికి ఇప్పుడు రణభూమిలో 'ప్రాణములు తీపి' ఐనవా?" రావణునికఠోరవచనములను విని, వీరులందఱును సిగ్గుపడుచు బుసలు కొట్టుచు పోరాడసాగిరి. యుద్ధ భూమిలో పోరాడి అసువులను వీడుటనలననే వీరులకు శోభ కలుగునని తలంచి, వారు ప్రాణములపై ఆశలు వదలుకొనిరి. (చౌ॥ 1-5)

దో- బహు ఆయుధ ధర సుభట సబ, భిరహిఁ పచారి పచారి ।
బ్యాకుల కిఏ భాలు కపి, పరిఘ త్రిసూలన్హి మారి ॥ 42 ॥

అనేక శస్త్రాస్త్రములను దాల్చి, ఆ రాక్షస వీరులు వానరవీరులను పిల్చుచు పోరుసల్పుచుండిరి. వారు పరిఘలతో, త్రిశూలములతో కొట్టి, భల్లూక వానరములను చికాకు పఱచుచుండిరి. (దో॥ 42)

చౌ- భయ ఆతుర కపి భాగన లాగే । జద్యపి ఉమా జీతిహహిఁ ఆగే ॥
కోఉ కహ కహఁ అంగద హనుమంతా । కహఁ నల నీల దుబిద బలవంతా ॥ 1 ॥
నిజ దల బికల సునా హనుమానా । పచ్ఛిమ ద్వార రహా బలవానా ॥
మేఘనాద తహఁ కరఇ లరాఈ । టూట న ద్వార పరమ కఠినాఈ ॥ 2 ॥
పవనతనయ మన భా అతి క్రోధా । గర్జెఉ ప్రబల కాల సమ జోధా ॥
కూది లంక గఢ ఊపర ఆవా । గహి గిరి మేఘనాద కహుఁ ధావా ॥ 3 ॥
భంజేఉ రథ సారథీ నిపాతా । తాహి హృదయ మహుఁ మారేసి లాతా ॥
దుసరేఁ సూత బికల తెహి జానా । స్యందన ఘాలి తురత గృహ ఆనా ॥ 4 ॥

(శివుడు పలుకుచున్నాడు) ఉమా! వానరులు భయవ్యాకులురై పాటిపోసాగిరి. ఐనను చివరకు వారే గెలిచెదరు. వానరులు ఇట్లడుగు చుండిరి. " హనుమంతుడు ఎక్కడ? అంగదుడెక్కడ? బలశాలురైన నల, నీల, ద్వివిదులు ఎక్కడ?" తమసేనలు వికలమైనవని తెలిసినప్పుడు ఆంజనేయుడు పశ్చిమద్వారముకడ ఉండెను. అక్కడ మేఘనాదునితో పోరాడుచుండెను. ఆ ద్వారమును పగులగొట్టుట మిగుల కష్టముగా ఉండెను. కావున పావని

మనస్సు మిక్కిలి క్రోధముతో నిండియుండెను. అప్పుడు కాలునితో సమానుడైన ఆ వానర యోధుడు గర్జించి, లంకకోటగోడపైకెగిరి, ఒక పర్వతశిలను దీసికొని మేఘనాదుని వైపు పరుగెత్తెను. అతడు మేఘనాదునిరథమును విఱుగగొట్టెను. సారథిని హతమార్చెను. మేఘనాదుని వక్షముపై తన్నెను. వ్యాకులుడైన మేఘనాదుని మఱియొక సారథి తన రథముపై చేర్చుకొని, ఇంటి ముఖముపట్టెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- అంగద సునా పవనసుత, గఢ పర గయఉ అకేల।
రన బాఁకురా బాలిసుత, తరకి చఢేఉ కపి ఖేల ॥ **43** ॥

పవనసుతుడు ఒంటరిగా కోటగోడపైకెక్కినాడని తెలిసి రణయోధుడైన అంగదుడు అవలీలగా ఎగురుచు ఒక్కగంతులో కోటమీదికి చేరెను. (దో॥ 43)

చౌ- జుద్ధ బిరుద్ధ క్రుద్ధ ద్వౌ బందర। రామ ప్రతాప సుమిరి ఉర అంతర ॥
రావన భవన చఢే ద్వౌ ధాఈ। కరహిఁ కోసలాధీస దొహాఈ ॥ **1** ॥
కలస సహిత గహి భవను ఢహావా। దేఖి నిసాచరపతి భయ పావా ॥
నారి బృంద కర పీటహిఁ ఛాతీ। అబ దుఇ కపి ఆఏ ఉతపాతీ ॥ **2** ॥
కపిలీలా కరి తిన్హహి డెరావహిఁ। రామచంద్ర కర సుజసు సునావహిఁ ॥
పుని కర గహి కంచన కే ఖంభా। కహేన్హి కరిఅ ఉతపాత అరంభా ॥ **3** ॥
గర్జి పరే రిపు కటక మఝారీ। లాగే మర్దై భుజ బల భారీ ॥
కాహుహి లాత చపేటన్హి కేహూ। భజహు న రామహి సో ఫల లేహూ ॥ **4** ॥

శత్రువులను ఎదిరించి పోరాడుచు, యోధులిద్దఱును మహావేశముతో శ్రీరాముని ప్రతాపమును స్మరించుచు పరుగెత్తుకొని పోయి, రావణుని ప్రాసాదముమీదికి చేరిరి. అక్కడ వారు 'శ్రీరామునకు జయము జయము' అని పలుకసాగిరి. వారు కలశములతోపాటు భవనమును ధ్వంసము చేసిరి. ఇది చూచి, రాక్షసరాజు రావణుడు భయభ్రాంతుడాయెను. స్త్రీలు తమగుండెలపై బాదుకొనుచు "అయ్యో! ఇదిగో! ఇప్పుడీ రెండు వానరములును ఒక్కుమ్మడిగా వచ్చినవి. ఎట్టి ఉత్పాతములను కల్గించునో- అని గగ్గోలుపెట్టసాగిరి. వారిద్దఱును కపిచేష్టలతో ఆ స్త్రీలను భయపెట్టిరి. శ్రీరామునిపావనయశమును వినిపించిరి. మఱల బంగారు స్తంభములను చేతులతో పట్టుకొని "ఇప్పుడు ఉపద్రవమును ప్రారంభించెదము"- అనియనిరి. వారు గర్జించుచు శత్రుసేనల మధ్యలో దూకి, బలీయములైన తమ బాహువులచే వారిని మర్దింప సాగిరి. కొందఱిని కాళ్లతో తన్నిరి. చేతులతో కొందఱిచెంపలను వాయించిరి. 'మీరు శ్రీరాముని భజింపరు. దానికి ఇదియే శాస్తి' అని నుడువుచుండిరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- ఏక ఏక సోఁ మర్దహిఁ, తోరి చలావహిఁ ముండ।
రావన ఆగేఁ పరహిఁ తే, జను ఫూటహిఁ దధి కుండ ॥ **44** ॥

రాక్షసులతలలను హేలగా పరస్పరము ఢీకొట్టించిరి. ఆ తలలను రావణునియొద్ద పడునట్లు విసరివేసిరి. అవి పెఱుగుకుండలవలె పగులుచుండెను. (దో॥ 44)

చౌ- మహా మహా ముఖిఅ జే పావహిం । తే పద గహి ప్రభు పాస చలావహిం ॥
కహఇ బిభీషను తిన్హ కే నామా । దేహిం రామ తిన్హహూ నిజ ధామా ॥ 1 ॥
ఖల మనుజాద ద్విజామిష భోగీ । పావహిం గతి జో జాచత జోగీ ॥
ఉమా రామ మృదుచిత కరునాకర । బయర భావ సుమిరత మొహి నిసిచర ॥ 2 ॥
దేహిం పరమ గతి సో జియం జానీ । అస కృపాల కో కహహు భవానీ ॥
అస ప్రభు సుని న భజహిం భ్రమ త్యాగీ । నర మతిమంద తె పరమ అభాగీ ॥ 3 ॥
అంగద అరు హనుమంత ప్రబేసా । కీన్హ దుర్గ అస కహ అవధేసా ॥
లంకాం ద్వౌ కపి సోహహిం కైసేం । మథహిం సింధు దుఇ మందర జైసేం ॥ 4 ॥

ఆ ఇరువురు వానరులును ప్రముఖరాక్షసయోధులను పట్టుకొని వారి కాళ్లను చిక్కించుకొని గిరగిరత్రిప్పుచు, శ్రీరామునిచెంత పడునట్లు వారిని విసరి వేయుచుండిరి. విభీషణుడు వారివారి పేర్లను ప్రభువునకు తెలుపుచుండెను. ప్రభువు వారికి తన ధామమును (వైకుంఠమును) అనుగ్రహించుచుండెను. బ్రాహ్మణులను చంపి, తినెడువారైనఆ నరమాంసభక్షకులు, యోగులు కోరుకొనునట్టి సద్గతిని పొందుచుండిరి. (శివుడు తెల్పుచున్నాడు) పార్వతీ! శ్రీరాముడు కోమలచిత్తుడు. కరుణానిధి. "రాక్షసులు వైరభావముతోనైనను సరే నా స్మరణ చేయుచుండెడివారుగదా!" అని తలంచి, ప్రభువు వారికి సర్వోత్తమగతిని (ముక్తిని) ప్రసాదించెను. భవానీ! ఇట్టి కృపాళువు ఎవరున్నారు? తెల్పుము. ప్రభువు యొక్క ఇట్టి ఉదారస్వభావమును ఎఱింగియు, మోహకారణముగ సాంసారికభ్రమలను వీడక ప్రభువును భజింపనివాడు మిక్కిలి మందబుద్ధి, భాగ్యహీనుడు" అయోధ్యాపతియైన శ్రీరాముడు (సుగ్రీవవిభీషణాదులతో) పలికెను." అంగదుడు, హనుమంతుడు కోటలోపలికి ప్రవేశించిరి. వారిద్దఱును లంకను విధ్వంసము చేయుచున్నప్పుడు రెండు మందరాచలములు సముద్రమును మథించుచున్నట్లు శోభిల్లు చున్నారు. (చౌ॥ 1-4)

దో- భుజ బల రిపు దల దలమలి, దేఖి దివస కర అంత ।
కూదే జుగల బిగత శ్రమ, ఆఏ జహం భగవంత ॥ 45 ॥

తమబాహుబలములచే శత్రుసేనలను నుగ్గునుగ్గుగావించి, ఆ వానరవీరులిద్దఱును సాయం సమయమగుటవలన యుద్ధముచేయుట మాని, అవలీలగా దూకుచు శ్రీరామచంద్ర ప్రభువునొద్దకు వచ్చిరి. (దో॥ 45)

చౌ- ప్రభు పద కమల సీస తిన్హ నాఏ । దేఖి సుభట రఘుపతి మన భాఏ ॥
రామ కృపా కరి జుగల నిహారే । భఏ బిగతశ్రమ పరమ సుఖారే ॥ 1 ॥
గఏ జాని అంగద హనుమానా । ఫిరే భాలు మర్కట భట నానా ॥
జాతుధాన ప్రదోష బల పాఈ । ధాఏ కరి దససీస దోహాఈ ॥ 2 ॥
నిసిచర అనీ దేఖి కపి ఫిరే । జహం తహం కటకటాఇ భట భిరే ॥
ద్వౌ దల ప్రబల పచారి పచారీ । లరత సుభట నహిం మానహిం హారీ ॥ 3 ॥
మహాబీర నిసిచర సబ కారే । నానా బరన బలీముఖ భారే ॥
సబల జుగల దల సమబల జోధా । కౌతుక కరత లరత కరి క్రోధా ॥ 4 ॥

ప్రాబిట సరద పయోద ఘనేరే । లరత మనహుఁ మారుత కే ప్రేరే ॥
అనిప అకంపన అరు అతికాయా । బిచలత సేన కీన్హి ఇన్హ మాయా ॥ 5 ॥
భయఉ నిమిష మహఁ అతి అంధిఆరా । బృష్టి హోఇ రుధిరోపల ఛారా ॥ 6 ॥

వారు ప్రభువుచరణకమలములకు శిరసా ప్రణమిల్లిరి. ఆ ఇద్దఱు వీరులను జూచి, శ్రీరామచంద్రుడు మిక్కిలి ప్రసన్నచిత్తుడై, వారిపై తనకృపాదృష్టిని ప్రసరింపజేసెను. వారు ప్రశాంతిని బొంది ఆనందభరితులైరి. హనుమంతుడు, అంగదుడు రణరంగమునుండి వెళ్లినారని యెఱింగి, భల్లూకవానరయోధులు అందఱును తమ గుడారములకు చేరిరి. ప్రదోషకాలమునందు బలమధికమగుటచే రాక్షసులు అప్పుడు రావణునకు 'జయము-జయము' అని, నినాదములు చేయుచు వానరులపై బడిరి. రాక్షససేనలు వచ్చుటను జూచి, వానరులు మఱల రణభూమికి చేరి, పండ్లు పటపట కొఱుకుచు అన్ని వైపులనుండియు శత్రువులను ఎదుర్కొనిరి. వారు ఒకరిని మఱియొకరు కవ్వించుకొనుచు పోరాడిరి. ఎవ్వరును వెనకంజవేయలేదు. నిశాచరులందఱును నల్లనివారు, అత్యంతవీరులు, అట్లే వానరులు విశాలదృఢకాయులు, అనేకవర్ణముల వారు. ఇరుసైన్యములును ప్రబలమైనవే. యోధులును సములే. వారు అత్యుత్సాహములతో విజృంభించి పోరాడుచుండిరి. వారిపోరాటము వర్షశరదృతుమేఘములు వాయుప్రేరణతో పరస్పరము తలపడుచున్నట్లు ఉండెను. తమ సైన్యములబలము సన్నగిల్లుట చూచి, అనిపుడు, అకంపనుడు, అతి కాయుడు-అను సేనాపతులు మాయోపాయములకు దిగిరి. ఒక్క క్షణములో నిబిడాంధకారము వ్యాపించెను. వారు రక్తము, రాళ్లు, బూడిదను వానరసేనలపై వర్షింప సాగిరి.

(చౌ॥ 1-6)

దో- దేఖి నిబిడ తమ దసహుఁ దిసి, కపిదల భయఉ ఖభార ।
ఏకహి ఏక న దేఖఈ, జహఁ తహఁ కరహిఁ పుకార ॥ 46 ॥

దశదిశలయందును కాఱుచీకట్లు క్రమ్ముకొనుట జూచి, వానరసేనలు చెల్లాచెదరయ్యెను. ఒకరికొకరు కన్పింపకుండిరి. అంతటను అరపులే వినబడుచుండెను. (దో॥ 46)

చౌ- సకల మరము రఘునాయక జానా । లిఏ బోలి అంగద హనుమానా ॥
సమాచార సబ కహి సముఝాఏ । సునత కోపి కపికుంజర ధాఏ ॥ 1 ॥
పుని కృపాల హఁసి చాప చఢావా । పావక సాయక సపది చలావా ॥
భయఉ ప్రకాస కతహుఁ తమ నాహీఁ । గ్యాన ఉదయఁ జిమి సంసయ జాహీఁ ॥ 2 ॥
భాలు బలీముఖ పాఇ ప్రకాసా । ధాఏ హరష బిగత శ్రమ త్రాసా ॥
హనూమాన అంగద రన గాజే । హాఁక సునత రజనీచర భాజే ॥ 3 ॥
భాగత భట పటకహిఁ ధరి ధరనీ । కరహిఁ భాలు కపి అద్భుత కరనీ ॥
గహి పద డారహిఁ సాగర మాహీఁ । మకర ఉరగ ఝష ధరి ధరి ఖాహీఁ ॥ 4 ॥

శ్రీ రఘునాథుడీ రహస్యమును గుర్తించెను. అంగదుని, హనుమంతుని పిలిచి, విషయమును వివరించెను. అది వినగానే ఆ కపివీరులిద్దఱును కోపావేశములతో రణరంగమునకు పరుగెత్తిరి. పిమ్మట కృపాళువైన శ్రీరాముడు నవ్వి, ధనుస్సును ఎక్కుపెట్టి, అగ్నిబాణమును వేసెను. అంతటను వెలుగులు ప్రసరించెను. జ్ఞానోదయముతో

సందేహములు దూరమైనట్లు చీకట్లు మాయమైపోయెను. భల్లూకములు, వానరములు వెలుగులను జూచి, శ్రమ, భయము తొలగినవారై ప్రసన్న చిత్తులై, సమరభూమికి సాగి పోయిరి. ఇంతలోనే హనుమంతుడు, అంగదుడు రణ గర్జనల నొనర్చుచుహుంకారములతో అచటికి రానేవచ్చిరి. వారిగర్జనలకు భీతిల్లి, నిశాచరులు కాలికి బుద్ధిచెప్పిరి. వానరులు పాఱిపోవుచున్నరాక్షసయోధులను పట్టుకొని, నేలకేసికొట్టుచుండిరి. అనేకాద్భుతయుద్ధనైపుణ్యములను ప్రదర్శించుచుండిరి. వారు రాక్షసులకాళ్లను చిక్కించుకొని, వారిని గిరగిర త్రిప్పుచు సముద్రములో పడవేయుచుండిరి. అచట వారిని మొసళ్లు, పాములు, చేపలు తినివేయుచుండెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- కఛు మారే కఛు ఘాయల, కఛు గఢ చఢే పరాఇ।
గర్జహిఁ భాలు బలీముఖ, రిపు దల బల బిచలాఇ॥ 47 ॥

ఈ విధముగా కొందఱు రాక్షసులు మరణించిరి, కొందఱు గాయపడిరి. మఱి కొందఱు పాఱిపోయి, కోటగోడలనెక్కిరి. తమబలములతో శత్రుసైన్యములను కకావికలొనర్చి, వానరభల్లూకవీరులు రణోత్సాహముతో గర్జించిరి. (దో॥ 47)

చౌ- నిసా జాని కపి చారిఉ అనీ। ఆఏ జహాఁ కోసలా ధనీ॥
రామ కృపా కరి చితవా సబహీ। భఏ బిగతశ్రమ బానర తబహీ॥ 1 ॥
ఉహాఁ దసానన సచివ హఁకారే। సబ సన కహేసి సుభట జే మారే॥
ఆధా కటకు కపిన్హ సంఘారా। కహహు బేగి కా కరిఅ బిచారా॥ 2 ॥
మాల్యవంత అతి జరఠ నిసాచర। రావన మాతు పితా మంత్రీ బర॥
బోలా బచన నీతి అతి పావన। సునహు తాత కఛు మోర సిఖావన॥ 3 ॥
జబ తే తుమ్హ సీతా హరి ఆనీ। అసగున హోహిఁ న జాహిఁ బఖానీ॥
బేద పురాన జాసు జసు గాయో। రామ బిముఖ కాహుఁ న సుఖ పాయో॥ 4 ॥

బాగుగా ఆరాత్రి ప్రొద్దు పోయిన పిమ్మట నాలుగు దళముల వానరులును కోసలాధిపతి శ్రీరాముని కడకు చేరిరి. శ్రీరాముని చల్లనిచూపు వారిపై ప్రసరింపగానే వారు తమశ్రమలనే మఱచిపోయిరి. అక్కడ రావణుడు తన ఆంతరంగికులను బిలిచి, "వానరులు మనసైన్యములలో సగభాగమును హతమార్చిరి. పెక్కుమంది రాక్షసవీరులు రణరంగమునకు బలియైరి. వెంటనే కర్తవ్యమును దెల్పుడు" అని యడిగెను. రావణునకు మాతామహుడును, మంత్రివరేణ్యుడును ఐన మాల్యవంతుడను వృద్ధరాక్షసుడు చక్కని నీతి వాక్యములను ఇట్లు వచించెను. "నాయనా! నా ఉపదేశమును కొంచెమాలకింపుము. నీవు సీతను అపహరించి తెచ్చినప్పటినుండియు ఎదురైన అపశకునములకు లెక్కయే లేదు. వేదపురాణములచే ప్రస్తుతింపబడిన శ్రీరామచంద్రుడు మహామహితాత్ముడు. ఆయనను కాదనినవాడెవ్వడును బ్రతికి బట్టకట్టలేదు. (చౌ॥ 1-4)

దో- హిరన్యాచ్ఛ భ్రాతా సహిత, మధు కైటభ బలవాన।
జెహిఁ మారే సోఇ అవతరెఉ, కృపాసింధు భగవాన॥ 48(క) ॥

హిరణ్యాక్షుని, అతనిసోదరుడైన హిరణ్యకశిపుని చంపినవాడును, మధుకైటభులను సంహరించిన వాడును ఐన శ్రీహరియే ఇప్పుడు శ్రీరాముడుగా అవతరించినాడు. (దో॥ 48. క.)

మాసపారాయణము-ఇఱువది ఐదవ విరామము

దో- కాలరూప ఖల బన దహన, గునాగార ఘనబోధ ।
సివ బిరంచి జెహి సేవహిఁ, తాసోఁ కవన బిరోధ ॥ 48(ఖ) ॥

అతడు కాలస్వరూపుడు. దుష్టసమూహమనెడి వనమును భస్మమొనర్చుటయందు అగ్నితుల్యుడు. గుణనిధి, జ్ఞానఖని, బ్రహ్మరుద్రాదులు అతనిని సేవింతురు. అతనితో వైరమేల? (దో॥ 48. ఖ)

చౌ- పరిహరి బయరు దేహు బైదేహీ । భజహు కృపానిధి పరమ సనేహీ ॥
తాకే బచన బాన సమ లాగే । కరిఆ ముహ కరి జాహి అభాగే ॥ 1 ॥
బూఢ భఏసి న త మరతేఉఁ తోహీ । అబ జని నయన దెఖావసి మోహీ ॥
తెహిఁ అపనే మన అస అనుమానా । బధ్యో చహత ఏహి కృపానిధానా ॥ 2 ॥
సో ఉఠి గయఉ కహత దుర్బాదా । తబ సకోప బోలెఉ ఘననాదా ॥
కౌతుక ప్రాత దేఖిఅహు మోరా । కరిహఉఁ బహుత కహౌఁ కా థోరా ॥ 3 ॥
సుని సుత బచన భరోసా ఆవా । ప్రీతి సమేత అంక బైఠావా ॥
కరత బిచార భయఉ భినుసారా । లాగే కపి పుని చహూఁ దుఆరా ॥ 4 ॥
కోపి కపిన్హ దుర్ఘట గఢు ఘేరా । నగర కోలాహలు భయఉ ఘనేరా ॥
బిబిధాయుధ ధర నిసిచర ధాఏ । గఢ తే పర్బత సిఖర ఢహాఏ ॥ 5 ॥

కావున వైరమును మాని, వైదేహిని ఆయనకు అప్పగింపుము. దయాసాగరుడును, పరమస్నేహశీలియునైన శ్రీరాముని భజింపుము. "రావణునకీమాటలు బాణములవలె గ్రుచ్చుకొనెను. అతడిట్లనెను. "ఓరీ! దౌర్భాగ్యుడా! నీ ముఖానికి మసిపూసికొని వెళ్లు. దానిని నాకు చూపకుము. ముసలి వాడవు గావున నిన్ను చంపక వదలివేయుచున్నాను. ఇకమీదట నాకు కన్పింపవలదు. దూరముగా వెళ్లిపో" మాల్యవంతుడు తన మనస్సులో "కృపానిధియైన శ్రీరామునిచేతిలో వీనికి చావుతప్పదు" అని యనుకొనుచు రావణుని దుర్భాషలకు బాధపడుచు వెళ్లి పోయెను. పిమ్మట మేఘనాదుడు క్రోధావేశముతోనిట్లనెను. "తండ్రీ! రేపు ఉదయమున నేను చేయబోవు ఘనకార్యములను చూడుడు. నేను మాటలు చెప్పను. క్రియ చేసి చూపింతును. ఇప్పుడు ఎంత చెప్పినను తక్కువయే" పుత్రుని వచనములను విని, వానిపై రావణునకు నమ్మకము ఏర్పడెను. ప్రేమతో అతనిని తన యొడిలో కూర్చుండ బెట్టుకొనెను. వారు సమాలోచనములను చేయుచుండగనే తెల్లవాఱెను. వానరులు మఱల నాలుగు ద్వారములకడ గుమిగూడిరి. వారు దుర్గమమైన కోటలను ముట్టడించిరి. నగరమున కోలహలములు చెలరేగెను. రాక్షససైనికులు వివిధశస్త్రాస్త్రములతో కోటలపైకెక్కి పర్వత శిఖరములను శత్రు సైనికులపై విసరి వేసిరి. (చౌ॥ 1-5)

ఛం-ఢాహే మహీధర సిఖర కోటిన్హ బిబిధ బిధి గోలా చలే ।
ఘహరాత జిమి పబిపాత గర్జత జను ప్రలయ కే బాదలే ॥
మర్కట బికట భట జుటత కటత న లటత తన జర్జర భఏ ।
గహి సైల తెహి గఢ పర చలావహిఁ జహఁ సో తహఁ నిసిచర హఏ ॥

వారు అసంఖ్యాకములైన పర్వతశిఖరములను విసరివేసిరి. నానావిధమారణాయుధములను ప్రయోగించిరి. అవి వజ్రాయుధములవలె దిక్కులను పిక్కటిల్ల జేయుచు గర్జాధ్వనులతో వచ్చెను. యోధులు ప్రళయకాలగర్జనలను గావించిరి. భయంకర వానరయోధులు శత్రువులతో తలపడిరి. గాయపడినను, శరీరము జర్జరీ భూతమైనను వారు ఓడలేదు. ఓటమినంగీకరింప లేదు. వారు ఆశిఖరములనే చేతులతో పట్టుకొని, కోటమీదికి విసరి వేయుచుండిరి. రాక్షసులు అక్కడికక్కడే మరణించుచుండిరి. (ఛం)

దో- మేఘనాద సుని శ్రవన అస, గఢు పుని ఛేంకా ఆఇ।
ఉతర్యో బీర దుర్గ తేఁ, సన్ముఖ చల్యో బజాఇ ॥ 49 ॥

వానరులు వచ్చి మరల కోటను ముట్టడించినారని విని, మేఘనాదుడు కోట క్రింది భాగమునకు వచ్చి, ఢంకాలను మ్రోగించుచు వారిని ఎదుర్కొనెను. (దో॥ 49)

మేఘనాదుని భీకరసమరము

చౌ- కహఁ కోసలాధీస ద్వౌ భ్రాతా । ధన్వీ సకల లోక బిఖ్యాతా ॥
కహఁ నల నీల దుబిద సుగ్రీవా । అంగద హనూమంత బల సీంవా ॥ 1 ॥
కహాఁ బిభీషను భ్రాతాద్రోహీ । ఆజు సబహి హఠి మారఉఁ ఓహీ ॥
అస కహి కఠిన బాన సంధానే । అతిసయ క్రోధ శ్రవన లగి తానే ॥ 2 ॥
సర సమూహ సో ఛాడై లాగా । జను సపచ్ఛ ధావహిఁ బహు నాగా ॥
జహఁ తహఁ పరత దేఖిఅహిఁ బానర । సన్ముఖ హోఇ న సకే తెహి అవసర ॥ 3 ॥
జహఁ తహఁ భాగి చలే కపి రీఛా । బిసరీ సబహి జుద్ధ కై ఈఛా ॥
సో కపి భాలు న రన మహఁ దేఖా । కీన్హేసి జెహి న ప్రాన అవసేషా ॥ 4 ॥

అతడు బిగ్గరగా అరచుచు పలికెను. "సమస్త లోకములలో ధనుర్ధారులుగా ప్రసిద్ధి గాంచిన సోదరులైన ఆ ఇద్దఱు కోసలరాజకుమారు లెక్కడ? నల, నీల, ద్వివిద, సుగ్రీవులును, అపార బలశాలురైన అంగద హనుమదాదులును ఎక్కడ? ఆ భ్రాతృద్రోహి విభీషణుడెక్కడ? నేడు వీరినందఱిని తప్పక చంపెదను." ఇట్లు పలికి, భయంకరములైన బాణములను సంధించి, ధనుస్సును ఆకర్ణాంతము లాగెను. బాణముల వర్షమును గురిపించెను. అవి రెక్కలున్న సర్పములవలె వేగముగా సాగిపోవుచుండెను. వానరులు ఎక్కడివారక్కడనే పడిపోవుచుండిరి. ఆ సమయమున అతనిని ఎదిరించువారు ఎవ్వరును అక్కడ లేకుండిరి. భల్లూకవానరులు నలుదెసలకును పాఱిపోయిరి. పోరాటవిషయమునే మఱచిరి. రణభూమిలో వారు మూర్ఛితులై, ప్రాణావశిష్టులై యుండిరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- దస దస సర సబ మారెసి, పరే భూమి కపి బీర।
సింహనాద కరి గర్జా, మేఘనాద బల ధీర ॥ 50 ॥

పిమ్మట మేఘనాదుడు ఒక్కొక్కరిపై పదేసి బాణములను ప్రయోగించెను. వానర వీరులందఱును నేలపై పడిపోయిరి. అప్పుడు ప్రబలుడైన ధీర మేఘనాదుడు సింహగర్జన చేయసాగెను. (దో॥ 50)

చౌ- దేఖి పవనసుత కటక బిహాలా । క్రోధవంత జను ధాయఉ కాలా ॥
మహాసైల ఎక తురత ఉపారా । అతి రిస మేఘనాద పర డారా ॥ 1 ॥

ఆవత దేఖి గయఉ నభ సోఈం । రథ సారథీ తురగ సబ ఖోఈం ॥
బార బార పచార హనుమానా । నికట న ఆవ మరము సో జానా ॥ 2 ॥
రఘుపతి నికట గయఉ ఘననాదా । నానా భాఁతి కరేసి దుర్బాదా ॥
అస్త్ర సస్త్ర ఆయుధ సబ డారే । కౌతుకహీం ప్రభు కాటి నివారే ॥ 3 ॥
దేఖి ప్రతాప మూఢ ఖిసిఆనా । కరై లాగ మాయా బిధి నానా ॥
జిమి కోఉ కరై గరుడ సైఁ ఖేలా । డరపావై గహి స్వల్ప సపేలా ॥ 4 ॥

తమ సైన్యమంతయును వ్యాకులపాటునకు గురియైనట్లు గమనించి, పవనసూనుడు అతిక్రోధముతో సాక్షాత్తు కాలునివలె శత్రువులమీదికి పరుగుదీసెను. అందఱును చూచుచుండగనే అతడు మిగుల క్రుద్ధుడై ఒక మహాపర్వతమును పెకలించి ఎత్తి, మేఘనాదునిపై కోపముతో విసరి వేసెను. తనమీదికి వచ్చుచున్న పర్వతమును జూచి అతడు ఆకాశమునకు ఎగిరెను. అంతట రథము ముక్కలాయెను. సారథి హతుడయ్యెను. గుఱ్ఱములు మరణించెను. హనుమంతుడతనిని మాటి మాటికిని యుద్ధమునకు రెచ్చగొట్టెను. కాని హనుమంతుని బల రహస్యమును ఎఱిగిన వాడు గావున మేఘనాదుడు అతని కడకు రాలేదు. పిమ్మట మేఘనాదుడు శ్రీరాముని కడకు వచ్చి, పెక్కురీతుల దుర్భాషలాడెను. అతడు శ్రీరామునిపై అనేకశస్త్రాస్త్రములను, ఆయుధములను ప్రయోగించెను. కాని ప్రభువు వాటినన్నింటిని అవలీలగా వమ్ముగావించెను. శ్రీరాముని బలపరాక్రమములను జూచి, ఆ మూర్ఖుడు లజ్జితుడై, నానావిధములగు మాయలు పన్నెను. అతనిప్రయత్నము 'చిన్న పామును చేత బట్టుకొని గరుడుని బెదరించినట్లు' ఉండెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- జాసు ప్రబల మాయా బస, సివ బిరంచి బడ ఛోట ।
తాహి దిఖావఇ నిసిచర, నిజ మాయా మతి ఖోట ॥ 51 ॥

తన మాయ చేత బ్రహ్మరుద్రాది మహామహులనే వశపఱచుకొనగలిగిన శ్రీరామచంద్రప్రభువుపై దుష్ట బుద్ధియైన ఆ నిశాచరుడు తనరాక్షసమాయలను ప్రయోగించెను. (దో॥ 51)

చౌ- నభ చఢి బరష బిపుల అంగారా । మహి తే ప్రగట హోహిఁ జలధారా ॥
నానా భాఁతి పిసాచ పిసాచీ । మారు కాటు ధుని బోలహిఁ నాచీ ॥ 1 ॥
బిష్టా పూయ రుధిర కచ హాడా । బరషఇ కబహుఁ ఉపల బహు ఛాడా ॥
బరషి ధూరి కీన్హేసి అఁధిఆరా । సూఝ న ఆపన హాథ పసారా ॥ 2 ॥
కపి అకులానే మాయా దేఖేఁ । సబ కర మరన బనా ఏహి లేఖేఁ ॥
కౌతుక దేఖి రామ ముసుకానే । భఏ సభీత సకల కపి జానే ॥ 3 ॥
ఏక బాన కాటీ సబ మాయా । జిమి దినకర హర తిమిర నికాయా ॥
కృపాదృష్టి కపి భాలు బిలోకే । భఏ ప్రబల రన రహహిఁ న రోకే ॥ 4 ॥

ఆకాశమునకెగిరి ఆ ఇంద్రజిత్తు నిప్పుల వర్షమును కురిపింపసాగెను. భూమినుండి జలధారలు బయటికి చిమ్మునట్లు చేసెను. నానా విధములైన పిశాచములు నాట్యము చేయుచు 'చంపుడు, నఱుకుడు' అని అఱవ సాగెను. ఒక్కొక్కసారి అతడు మలమూత్రములను చీము, నెత్తురు, వెంట్రుకలు, ఎముకలు మొదలగు వానిని

వర్షించుచుండెను. మఱియొక సారి ఎడతెగని ఆళ్లవర్షమును కురిపించుచుండెను. వేఱొకతరి ధూళిని గురిపించి, 'తమ చేతులనే తాము చూడలేనంతగా' చీకటిని సృష్టించెను. ఈ మాయలకు వానరులు తికమకలపాలై 'ఈ దెబ్బతో అందఱును మరణించుట తథ్యము' అని భావించిరి. ఈ దృశ్యమును జూచి, శ్రీరాముడు ఒక చిఱునవ్వు నవ్వెను. వానరులందఱును భయభ్రాంతులైనట్లు గ్రహించి, సూర్యుడు చిమ్మచీకట్లను పాఱద్రోలినట్లు ఒకేఒక బాణముతో వానిమాయలనన్నింటిని పటాపంచలు గావించెను. పిమ్మట భల్లూక వానరములపై తనకృపాదృష్టిని ప్రసరింపజేసెను. వారు మఱల శక్తిసంపన్నులై నిలువరింప రాని ఆవేశముతో పోరాడుచుండిరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- ఆయసు మాగి రామ పహిఀ, అంగదాది కపి సాథ।
లఛిమన చలే క్రుద్ధ హోఇ, బాన సరాసన హాథ ॥ 52 ॥

శ్రీరాముని ఆజ్ఞను పొంది, లక్ష్మణుడు ధనుర్బాణములను గైకొని, క్రుద్ధుడై అంగదాది వానర ప్రముఖులతో బయలుదేఱెను. (దో॥ 52)

చౌ- ఛతజ నయన ఉర బాహు బిసాలా । హిమగిరి నిభ తను కఛు ఏక లాలా ॥
ఇహాఀ దసానన సుభట పఠాఏ । నానా అస్త్ర సస్త్ర గహి ధాఏ ॥ 1 ॥
భూధర నఖ బిటపాయుధ ధారీ । ధాఏ కపి జయ రామ పుకారీ ॥
భిరే సకల జోరిహి సన జోరీ । ఇత ఉత జయ ఇచ్ఛా నహిఀ థోరీ ॥ 2 ॥
ముఠికన్హ లాతన్హ దాతన్హ కాటహిఀ । కపి జయసీల మారి పుని డాటహిఀ ॥
మారు మారు ధరు ధరు ధరు మారూ । సీస తోరి గహి భుజా ఉపారూ ॥ 3 ॥
అసి రవ పూరి రహీ నవ ఖండా । ధావహిఀ జహఀ తహఀ రుండ ప్రచండా ॥
దేఖహిఀ కౌతుక నభ సుర బృందా । కబహుఀక బిసమయ కబహుఀ అనందా ॥ 4 ॥

అతని కన్నులు నిప్పులు కురియుచుండెను. వెడల్పైన వక్షస్థలముతో, దీర్ఘబాహువులతో హిమాలయ పర్వతమువలెనున్న అతనిగౌరవర్ణశరీరకాంతి ఎఱుపెక్కెను. రావణుడును మేఘనాదునకు బాసటగా సమరయోధులను కొందఱిని పంపెను. వారనేక శస్త్రాస్త్రములను దీసికొని, ఒక్కుమ్మడిగా రణరంగమున దూకిరి. 'శ్రీరామచంద్రునకు జయము జయము' అనుచు వానరులు పర్వతములను, వృక్షములను నఖములను ఆయుధములుగా జేసికొని వారిని ముప్పు తిప్పలు పెట్టుచుండిరి. వానరులును, రాక్షసులును ప్రబలమైన విజయ కాంక్షలతో వీరోచితముగా పోరాడుచుండిరి. వానరులు రాక్షసులపై విరుచుకొని పడి వారిని పిడికిళ్లతో పొడిచిరి, కాళ్ళతో తన్నిరి, పండ్లతో కొఱికిరి, కొట్టి కొట్టి బాధించిరి. "కొట్టుడు, కొట్టుడు, పట్టుకొని చంపుడు, చంపుడు, తలలు నఱకుడు, భుజములను ఖండింపుడు" ఇట్టి అఱుపులతో నవఖండములు నిండిపోయెను. తలలులేని మొండెములు అటునిటు పఱుగెత్తుచుండెను. దేవతలు ఆకాశము నుండి ఈ దృశ్యములను వినోదముగా చూచుచుండిరి. వారికి విస్మయానందములు కలుగు చుండెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- రుధిర గాడ భరి భరి జమ్యో, ఊపర ధూరి ఉడాఇ।
జను అఀగార రాసిన్హ పర, మృతక ధూమ రహ్యో ఛాఇ ॥ 53 ॥

రణ భూమి రక్తసిక్తమయ్యెను. దానిపై ధూళి క్రమ్ముకొని నిప్పులపై బూడిద కప్పినట్లుండెను. (దో॥ 53)

లక్ష్మణుడు మూర్ఛిల్లుట-

చౌ- ఘాయల బీర బిరాజహిఁ కైసే । కుసుమిత కింసుక కే తరు జైసే ॥
లఛిమన మేఘనాద ద్వౌ జోధా । భిరహిఁ పరసపర కరి అతి క్రోధా ॥ 1 ॥
ఏకహి ఏక సకఇ నహిఁ జీతీ । నిసిచర ఛల బల కరఇ అనీతీ ॥
క్రోధవంత తబ భయఉ అనంతా । భంజేఉ రథ సారథీ తురంతా ॥ 2 ॥
నానా బిధి ప్రహార కర సేషా । రాచ్ఛస భయఉ ప్రాన అవసేషా ॥
రావన సుత నిజ మన అనుమానా । సంకఠ భయఉ హరిహి మమ ప్రానా ॥ 3 ॥
బీరఘాతినీ ఛాడిసి సాఁగీ । తేజపుంజ లఛిమన ఉర లాగీ ॥
మురుఛా భఈ సక్తి కే లాగేఁ । తబ చలి గయఉ నికట భయ త్యాగేఁ ॥ 4 ॥

గాయపడిన యోధులు పూలతోనిండిన మోదుగుచెట్లవలె ఒప్పుచుండిరి. లక్ష్మణుడును, మేఘనాదుడును (ఇరువురును) సమాన యోధులే. వారు అత్యంతావేశములతో పరస్పరము ఒడలు మఱచి, పోరాడుచుండిరి. రాక్షసుడైన మేఘనాదుడు మోసమునకును, అధర్మమునకును ఒడిగట్టుచుండెను. అనంతుడైన (శేషుడు) లక్ష్మణుడు భీకరకోపాకృతితో ఇంద్రజిత్తు రథమును భగ్నమొనర్చి, సారథిని కొట్టి క్రింద పడిపోవునట్లు చేసెను. అతని ప్రహారములకు ఇంద్రజిత్తుప్రాణములు అన్నుబట్టెను. "ఇప్పుడు తీవ్ర సంకటపరిస్థితి వచ్చిపడినది. ఇతని చేతిలో నా ప్రాణములు దక్కవు" అని భావించి రావణ పుత్రుడు 'వీరఘాతిని' అను శక్తిని ప్రయోగించెను. తేజోరాశియైన ఆ శక్తి లక్ష్మణుని వక్షమునకు తగిలెను. లక్ష్మణుడు మూర్ఛితుడాయెను. అప్పుడు మేఘనాదుడు నిర్భయముగా అతనిని సమీపించెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- మేఘనాద సమ కోటి సత, జోధా రహే ఉఠాఇ ।
జగదాధార సేష కిమి, ఉఠై చలే ఖిసిఆఇ ॥ 54 ॥

మేఘనాదునితో సమానమైన బలముగల అసంఖ్యాకయోధులు లక్ష్మణుని ఎత్తుకొనిపోవుటకు ప్రయత్నించిరి. కాని జగదాధారుడైన ఆదిశేషుని అవతారమును ఎవరెత్తగలరు? వారు సిగ్గుతో వెనుదిరిగిరి. (దో॥ 54)

చౌ- సును గిరిజా క్రోధానల జాసూ । జారఇ భువన చారిదస ఆసూ ॥
సక సంగ్రామ జీతి కో తాహీ । సేవహిఁ సుర నర అగ జగ జాహీ ॥ 1 ॥
యహ కౌతూహల జానఇ సోఈ । జా పర కృపా రామ కై హోఈ ॥
సంధ్యా భఇ ఫిరి ద్వౌ బాహనీ । లగే సఁభారన నిజ నిజ అనీ ॥ 2 ॥
బ్యాపక బ్రహ్మ అజిత భువనేస్వర । లఛిమన కహాఁ బూఝ కరునాకర ॥
తబ లగి లై ఆయఉ హనుమానా । అనుజ దేఖి ప్రభు అతి దుఖ మానా ॥ 3 ॥

జామవంత కహ బైద సుషేనా । లంకాఁ రహఇ కొ పఠఈ లేనా ॥
ధరి లఘు రూప గయఉ హనుమంతా । ఆనెఉ భవన సమేత తురంతా ॥ 4 ॥

(శివుడు పల్కుచున్నాడు) గిరిజా! వినుము. లక్ష్మణుని క్రోధాగ్ని పదునాలుగులోకములను భస్మమొనర్పగలదు. సమస్త స్థావరజంగమ ప్రాణులు, దేవతలు, మనుష్యులు, అతనిని సేవించుచుందురు. అట్టి మహావీరుని యుద్ధమున ఎవరు జయింపగలరు? శ్రీరామునికృపకు పాత్రుడైనవాడే ఈ అద్భుత లీలలను తెలిసికొనగలడు. సాయంసమయమగుటచే ఉభయపక్షములవారును యథాస్థానములకు చేరిరి. సేనాపతులు తమతమసేనలను కూడగట్టుకొనసాగిరి. సర్వవ్యాపకుడును, పరబ్రహ్మయు, అజేయుడును, సకలభువనాధిపతియు, కరుణానిధియు ఐన శ్రీరాముడు 'లక్ష్మణుడు ఎక్కడ? అని యడిగెను. అప్పటికే హనుమంతుడు లక్ష్మణుని అచటికి తీసికొనివచ్చియుండెను. తన తమ్ముని స్థితిని జూచి, శ్రీరాముడు మిగుల దుఃఖితుడాయెను. జాంబవంతుడిట్లనెను. "లంకలోసుషేణుడు అనువైద్యుడు గలడు. అతనిని ఇచటికి ఎవరు తీసికొని రాగలరు?" వెంటనే హనుమంతుడు సూక్ష్మరూపియై వెళ్లి, ఇంటితో గూడ అతనిని తీసికొని వచ్చెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- రామ పదారబింద సిర, నాయఉ ఆఇ సుషేన ।
కహా నామ గిరి ఔషధీ, జాహు పవనసుత లేన ॥ 55 ॥

సుషేణుడు శ్రీరామునిపాదపద్మములకు శిరసా ప్రణమిల్లెను. అతడు ఒక పర్వతము పేరును, దానిపై నుండెడి ఒక ఓషధినామమును దెలిపి, "ఆంజనేయా! నీవు వెళ్లి, ఆ ఓషధిని తీసికొని రమ్ము" అని పలికెను. (దో॥ 55)

ఓషధికై హనుమంతుడు వెడలుట - కాలనేమిని హతమార్చుట

చౌ- రామ చరన సరసిజ ఉర రాఖీ । చలా ప్రభంజనసుత బల భాషీ ॥
ఉహాఁ దూత ఎక మరము జనావా । రావను కాలనేమి గృహ ఆవా ॥ 1 ॥
దసముఖ కహా మరము తెహిఁ సునా । పుని పుని కాలనేమి సిరు ధునా ॥
దేఖత తుమ్హహి నగరు జెహిఁ జారా । తాసు పంథ కో రోకన పారా ॥ 2 ॥
భజి రఘుపతి కరు హిత ఆపనా । ఛాఁడహు నాథ మృషా జల్పనా ॥
నీల కంజ తను సుందర స్యామా । హృదయఁ రాఖు లోచనాభిరామా ॥ 3 ॥
మైఁ తైఁ మోర మూఢతా త్యాగూ । మహా మోహ నిసి సూతత జాగూ ॥
కాల బ్యాల కర భచ్ఛక జోఈ । సపనెహుఁ సమర కి జీతిఅ సోఈ ॥ 4 ॥

వాయుసుతుడైన హనుమంతుడు "సరే! ఇప్పుడే తీసికొనిరాగలను" అనియనుచు-తన హృదయమున శ్రీరాముని పాదసరోజములను స్మరించుచు ఓషధికై బయలుదేఱెను. అక్కడ ఒక దూత రావణునకు ఈ వృత్తాంతమునంతయు వివరించెను. దశముఖుడు 'కాలనేమి' అను రాక్షసునియింటికి వెళ్లి, విషయమును వివరించి, సహాయమడిగెను. కాలనేమి తననెత్తి బాదుకొనుచు పలికెను. "మార్గమధ్యములో ఇప్పుడా హనుమంతుని ఆపగలవాడెవ్వడు? నీ కనులముందే అతడు లంకను కాల్చలేదా? శ్రీ రఘునాథుని ఆరాధించి, హాయిగా ఉండుము. ప్రభూ! ఈ మిథ్యాప్రగల్భములను మానుము. నేత్రానందకరుడు నీలోత్పలశ్యామసుందరుడు ఐన శ్రీరాముని నీ

హృదయమున నిలుపుకొనుము. నేను, నీవు, అనెడి భేదభావమును, మమత్వమును, మూఢత్వమును త్యజింపుము. నీవు మహామోహములో నిద్రించుచున్నావు. ఇప్పుడైనను దానినుండి మేల్కొనుము. కాలసర్పమునుగూడ కబళింపగలవానిని కలలో నైనను యుద్ధమున ఎవడు జయింపగలడు.?" (చౌ॥ 1-4)

దో- సుని దసకంఠ రిసాన అతి, తెహిఁ మన కీన్హ బిచార ।
రామ దూత కర మరౌఁ బరు, యహ ఖల రత మల భార ॥ 56 ॥

ఈ మాటలను వినినంతనే రావణుడు మిక్కిలి క్రుద్ధుడాయెను. అప్పుడు కాలనేమి తన మనస్సులో ఇట్లనుకొనెను. "ఈ దుష్టుడు పాపకృత్యములలో మునిగినాడు. నేను శ్రీరామునిదూతచేతిలో మృతిచెందుటయే మేలు." (దో॥ 56)

చౌ- అస కహి చలా రచిసి మగ మాయా । సర మందిర బర బాగ బనాయా ॥
మారుతసుత దేఖా సుభ ఆశ్రమ । మునిహి బూఝి జల పియౌఁ జాఇ శ్రమ ॥ 1 ॥
రాచ్ఛస కపట బేష తహఁ సోహా । మాయాపతి దూతహి చహ మోహా ॥
జాఇ పవనసుత నాయఉ మాథా । లాగ సో కహై రామ గున గాథా ॥ 2 ॥
హోత మహా రన రావన రామహిఁ । జితిహహిఁ రామ న సంసయ యా మహిఁ ॥
ఇహాఁ భఏఁ మైఁ దేఖఉఁ భాఈ । గ్యానదృష్టి బల మోహి అధికాఈ ॥ 3 ॥
మాగా జల తెహిఁ దీన్హ కమండల । కహ కపి నహిఁ అఘాఉఁ థోరేఁ జల ॥
సర మజ్జన కరి ఆతుర ఆవహు । దిచ్ఛా దేఉఁ గ్యాన జెహిఁ పావహు ॥ 4 ॥

ఇట్లాలోచించి కాలనేమి ఆంజనేయుడు వెళ్లుచున్నమార్గములో మాయలు పన్నెను. ఒక అందమైన వనమును, అందు ఒక సరోవరమును, మందిరమును కల్పించెను. పవనసుతుడు ఆశ్చర్యకరమైన ఒక సుందర-ఆశ్రమమును గాంచి, 'ఇక్కడ మునియనుమతితో దాహము తీర్చుకొని బడలికను తొలగించు కొందును' అని తలంచెను. కాలనేమి అచట కపటముని వేషముతో ఉండెను. అతడు తనమాయచేత మాయాపతియైన శ్రీరామునిదూతను మోహింప జేయుదలచెను. పావని ఆయనకు నమస్కరించెను. ఆ రాక్షసుడు శ్రీరామునిగుణములను గానముచేయుచు ఇట్లు పల్కెను. "రామరావణులమధ్య ఘోరమైన యుద్ధము జరుగుచున్నది. శ్రీరాముడు గెలుచును. ఇందు సందేహము లేదు. సోదరా! నాజ్ఞాన దృష్టితో ఇక్కడినుండియే అన్నింటిని చూచుచున్నాను." హనుమంతుడతనిని నీరడుగగానే అతడు తన కమండలమును ఇచ్చెను. హనుమంతుడు "ఈ కొంచెము జలముతో నా దాహము తీరదు" అని పలికెను. కాలనేమి "ఈ చెఱువులో స్నానము చేసిరమ్ము. నేను నీకు దీక్షను ఇచ్చెదను." నీకు జ్ఞానోదయమగును అని పలికెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- సర పైఠత కపి పద గహా, మకరీఁ తబ అకులాన ।
మారీ సో ధరి దిబ్య తను, చలీ గగన చఢి జాన ॥ 57 ॥

హనుమంతుడు సరోవరమున దిగగానే అతి శీఘ్రముగా ఒక మొసలి ఆయన పాదమును గట్టిగా ఒడిసిపట్టుకొనెను. మారుతి దానిని చంపి వేసెను. అది దివ్యశరీరమును దాల్చి అప్సరసయై విమానముపై ఆకాశ మార్గమున వెళ్లెను. (దో॥ 57)

చౌ- కపి తవ దరస భఇఉఁ నిష్పాపా । మిటా తాత మునిబర కర సాపా ॥
ముని న హోఇ యహ నిసిచర ఘోరా । మానహు సత్య బచన కపి మోరా ॥ 1 ॥
అస కహి గఈ అపఛరా జబహీఁ । నిసిచర నికట గయఉ కపి తబహీఁ ॥
కహ కపి ముని గురదఛినా లేహూ । పాఛేఁ హమహి మంత్ర తుమ్హ దేహూ ॥ 2 ॥
సిర లంగూర లపేటి పఛారా । నిజ తను ప్రగటేసి మరతీ బారా ॥
రామ రామ కహి ఛాడెసి ప్రానా । సుని మన హరషి చలేఉ హనుమానా ॥ 3 ॥
దేఖా సైల న ఔషధ చీన్హా । సహసా కపి ఉపారి గిరి లీన్హా ॥
గహి గిరి నిసి నభ ధావత భయఊ । అవధపురీ ఊపర కపి గయఊ ॥ 4 ॥

ఆ సుందరి వెళ్లుచు ఇట్లు పలికెను. "ఓ వానరా! నీ దర్శనమువలన నాకు పాపవిముక్తి కలిగినది. నాకు మునీశ్వరుడిచ్చిన శాపముకూడ తొలగినిది. ఓ కపీశ్వరా! ఇతడు మునిగాడు ఘోరరాక్షసుడు నా మాట సత్యము, నమ్ముము" అట్లు పలికి ఆ అప్సరస వెళ్లిపోయిన పిమ్మట హనుమంతుడు ఆరాక్షసుని కడకు వచ్చి ఇట్లనెను "ఓ మునీశ్వరా మొదట మీరు గురుదక్షిణ స్వీకరింపుడు. ఉపదేశమును ఆ పిమ్మట చేయవచ్చును" అంజనేయుడు అతనితలచుట్టును వాలమునుచుట్టి అతనిని నేలకేసి కొట్టెను. మరణ సమయమున కాలనేమి తననిజరూపమును దాల్చి 'రామ రామ' అనుచు ప్రాణములను వదిలెను. అతనినోటినుండి రామనామమును విని మారుతి ప్రసన్న మనస్కుడయ్యెను. అచ్చట నుండి బయలు దేఱి, ఆ పర్వతము పైకి చేరెను. కాని ఓషధిని గుర్తింపలేకపోయెను. అప్పుడు హనుమంతుడు ఆ పర్వతమునే పెకలించుకొని, రాత్రికి రాత్రే దానిని దీసికొని ఆకాశమార్గమున బయలు దేఱెను. ఆయన ప్రయాణము అయోధ్యా నగరము మీదుగా సాగుచుండెను. (చౌ॥ 1-4)

సంజీవని పర్వతమును తీసికొని వచ్చు మారుతితో భరతుని సమాగమము

దో- దేఖా భరత బిసాల అతి, నిసిచర మన అనుమాని ।
బిను ఫర సాయక మారెఉ, చాప శ్రవన లగి తాని ॥ 58 ॥

ఆకాశమున ఒక బృహత్స్వరూపము వెళ్లుచుండగా దానిని భరతుడు గాంచెను. అతడొక రాక్షసుడై యుండవచ్చునని అనుమానించెను. ధనుస్సును ఆకర్ణాంతములాగి, ములికిలేని బాణమును వదలెను. (దో॥ 58)

చౌ- పరేఉ మురుఛి మహి లాగత సాయక । సుమిరత రామ రామ రఘునాయక ॥
సుని ప్రియ బచన భరత తబ ధాఏ । కపి సమీప అతి ఆతుర ఆఏ ॥ 1 ॥
బికల బిలోకి కీస ఉర లావా । జాగత నహిఁ బహు భాఁతి జగావా ॥
ముఖ మలీన మన భఏ దుఖారీ । కహత బచన భరి లోచన బారీ ॥ 2 ॥
జెహిఁ బిధి రామ బిముఖ మోహి కీన్హా । తెహిఁ పుని యహ దారున దుఖ దీన్హా ॥
జౌఁ మోరేఁ మన బచ అరు కాయా । ప్రీతి రామ పద కమల అమాయా ॥ 3 ॥

తౌ కపి హోఉ బిగత శ్రమ సూలా । జౌ(మో పర రఘుపతి అనుకూలా ॥
సునత బచన ఉఠి బైఠ కపీసా । కహి జయ జయతి కోసలాధీసా ॥ 4 ॥

ఆ బాణము యొక్క ధాటికి సంజీవని పర్వతమును దీసికొని వచ్చుచున్న హనుమంతుడు 'రామా! రామా! రఘుపతీ!' అనుచు నేలపై బడి మూర్ఛితుడాయెను. ఈ ప్రియవచనములను వినిన వెంటనే భరతుడు మిక్కిలి ఆతురతతో పరుగెత్తుకొని హనుమంతునికడకు వచ్చెను. వికలుడైన ఆ మారుతిని జూచి భరతుడు అతనిని తనహృదయమునకు హత్తుకొనెను. అతనికి స్పృహ తెప్పించుటకై పెక్కు ప్రయత్నములను జేసెను. కాని స్పృహరాలేదు. భరతునిముఖము వెలవెలబోయెను. మనస్సులో బాధ పడెను. కన్నుల నీరు నిండెను. అతడిట్లనెను. "విధాత నన్ను శ్రీరామునకు విముఖునిగా జేసెను. మఱల ఈ ఆపదగూడ సంభవించినది. త్రికరణశుద్ధిగా నాకు శ్రీరామునిచరణకమలములయందు నిశ్చలమైన భక్తి యున్నచో, శ్రీరామచంద్రునికృప నాపై ప్రసరించుచున్నచో, ఈ వానరుడు శ్రమనుండియు ఈ బాధనుండియు బయటపడుగాక". ఈ మాటలు చెవిన బడినంతనే కపీశ్వరుడైన హనుమంతుడు అయోధ్యానాథుడైన శ్రీరామచంద్రునకు 'జయము, జయము' అనియనుచు లేచి కూర్చొనెను.
(చౌ॥ 1-4)

సో - లీన్హ కపిహి ఉర లాఇ, పులకిత తను లోచన సజల ।
ప్రీతి న హృదయ(సమాఇ, సుమిరి రామ రఘుకుల తిలక ॥ 59 ॥

భరతుడు పావనిని తన హృదయమునకు హత్తుకొనెను. అతని శరీరము పులకించెను. నేత్రములలో ఆనందాశ్రువులు నిండెను. రఘువంశతిలకుడైన శ్రీరామచంద్రుని స్మరణముతో అతని హృదయము ప్రేమతో నిండిపోయెను. (సో॥ 59)

చౌ- తాత కుసల కహు సుఖనిధాన కీ । సహిత అనుజ అరు మాతు జానకీ ॥
కపి సబ చరిత సమాస బఖానే । భఏ దుఖీ మన మహు(పఛితానే ॥ 1 ॥
అహహ దైవ మై(కత జగ జాయఉ(। ప్రభు కే ఏకహు కాజ న ఆయఉ(॥
జాని కుఅవసరు మన ధరి ధీరా । పుని కపి సన బోలే బలబీరా ॥ 2 ॥
తాత గహరు హోఇహి తోహి జాతా । కాజు నసాఇహి హోత ప్రభాతా ॥
చఢు మమ సాయక సైల సమేతా । పఠవౌ(తోహి జహ(కృపానికేతా ॥ 3 ॥
సుని కపి మన ఉపజా అభిమానా । మోరే(భార చలిహి కిమి బానా ॥
రామ ప్రభావ బిచారి బహోరీ । బంది చరన కహ కపి కర జోరీ ॥ 4 ॥

భరతుడు పలికెను. "నాయనా! తమ్ముడైన లక్ష్మణుడును, తల్లి జానకీ దేవియు, శ్రీరామచంద్ర ప్రభువూ క్షేమమే గదా!" హనుమంతుడు సంక్షిప్తముగా జరిగిన కథనంతయును దెలిపెను. దానిని విని, భరతుడు దు:ఖితుడై మనస్సులోనే పశ్చాత్తాపపడెను. "ఓ దేవా! నేనీ ప్రపంచములో ఎందులకు జన్మించితిని? శ్రీరాముని కార్యములలో ఒక్కదానికిగూడ నేను ఉపయోగపడలేక పోయితిని." పరిస్థితులు తనకు అనుకూలముగా లేవని యెఱింగి, ధైర్యము వహించి, పరాక్రమశాలియైన భరతుడు హనుమంతునితో పలికెను. "నాయనా! నీవు అక్కడికి చేరుటలో ఆలస్యమగును. తెల్లవాఱినచో నీప్రయత్నము సఫలముగాక పోవచ్చును. కావున పర్వతముతో గూడ నా బాణముపై

అధిరోహించుము. నేను కృపానిధియైన శ్రీరాముడున్న చోటికి నిన్ను చేర్చెదను. ఈ మాటలను విని "నా బరువుతో ఈ బాణము ఎట్లు పోగలదు." అని మారుతి మనస్సున సందేహించెను. కాని శ్రీరామచంద్ర ప్రభావమును తలచి కొని, భరతుని పాదములను ఆరాధించి, చేతులు మోడ్చి పలికెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- తవ ప్రతాప ఉర రాఖి ప్రభు, జైహఉఁ నాథ తురంత ।
అస కహి ఆయసు పాఇ పద, బంది చలెఉ హనుమంత ॥ 60(క) ॥
భరత బాహు బల సీల గున, ప్రభు పద ప్రీతి అపార ।
మన మహుఁ జాత సరాహత, పుని పుని పవనకుమార ॥ 60(ఖ) ॥

"ప్రభూ! మీ ప్రతాపమును నా హృదయమున నిడుకొని, నేను వేగముగా వెళ్లగలను." అని పలికి, భరతుని ఆజ్ఞను గైకొని, అతనిచరణములకు ప్రణమిల్లి, హనుమంతుడు బయలుదేఱెను. భరతుని భుజ బలమును, గుణశీలములను, శ్రీరామచంద్రప్రభుచరణములపై ఆతనికిగల అపారప్రేమను మాటి మాటికిని ప్రశంసించుచు పావని ముందునకు సాగెను. (దో॥ 60. క,ఖ)

లక్ష్మణునకై శ్రీరాముని ఆవేదన

చౌ- ఉహాఁ రామ లఛిమనహి నిహారీ । బోలే బచన మనుజ అనుసారీ ॥
అర్ధ రాతి గఇ కపి నహిఁ ఆయఉ । రామ ఉఠాఇ అనుజ ఉర లాయఉ ॥ 1 ॥
సకహు న దుఖిత దేఖి మోహి కాఊ । బంధు సదా తవ మృదుల సుభాఊ ॥
మమ హిత లాగి తజెహు పితు మాతా । సహెహు బిపిన హిమ ఆతప బాతా ॥ 2 ॥
సో అనురాగ కహాఁ అబ భాఈ । ఉఠహు న సుని మమ బచ బికలాఈ ॥
జౌఁ జనతెఉఁ బన బంధు బిఛోహూ । పితా బచన మనతెఉఁ నహిఁ ఓహూ ॥ 3 ॥
సుత బిత నారి భవన పరివారా । హోహిఁ జాహిఁ జగ బారహిఁ బారా ॥
అస బిచారి జియఁ జాగహు తాతా । మిలఇ న జగత సహోదర భ్రాతా ॥ 4 ॥
జథా పంఖ బిను ఖగ అతి దీనా । మని బిను ఫని కరిబర కర హీనా ॥
అస మమ జివన బంధు బిను తోహీ । జౌఁ జడ దైవ జిఆవై మోహీ ॥ 5 ॥
జైహఉఁ అవధ కవన ముహు లాఈ । నారి హేతు ప్రియ భాఇ గఁవాఈ ॥
బరు అపజస సహతెఉఁ జగ మాహీఁ । నారి హాని బిసేష ఛతి నాహీఁ ॥ 6 ॥
అబ అపలోకు సోకు సుత తోరా । సహిహి నిఠుర కఠోర ఉర మోరా ॥
నిజ జననీ కే ఏక కుమారా । తాత తాసు తుమ్హ ప్రాన అధారా ॥ 7 ॥
సౌఁపెసి మోహి తుమ్హహి గహి పానీ । సబ బిధి సుఖద పరమ హిత జానీ ॥
ఉతరు కాహ దైహఉఁ తెహి జాఈ । ఉఠి కిన మోహి సిఖావహు భాఈ ॥ 8 ॥
బహు బిధి సోచత సోచ బిమోచన । స్రవత సలిల రాజివ దల లోచన ॥
ఉమా ఏక అఖండ రఘురాఈ । నర గతి భగత కృపాల దెఖాఈ ॥ 9 ॥

అక్కడ లక్ష్మణుని స్థితిని జూచి, శ్రీరాముడు సామాన్య మానవునివలె పరితాపమునకు లోనగుచు పలికెను. "అర్ధరాత్రి గడిచినది, హనుమంతుడు ఇంకను రాలేదు" అంతట అతడు లక్ష్మణుని అక్కున జేర్చుకొని, మఱల మఱల వగచుచు పల్కెను. "సోదరా! నీవు నన్నెప్పుడును దుఃఖతునిగా చూడకుంటివి. నా దుఃఖభారమును ఎల్లప్పుడును నీపై వేసికొనుచుంటివి. నీ స్వభావము మిక్కిలి కోమలమైనది. నన్ను సుఖపెట్టుటకై నీవు తల్లిదండ్రులను గూడ వీడి వచ్చితివి. వనములలో శీతవాత-ఆతపబాధలనుగూడ ఓర్చుకొంటివి. ఆకలి దప్పులను సైతము విస్మరించి, ప్రేమతో నన్ను సేవించుచు వచ్చితివి. సోదరా! ఇప్పుడా ప్రేమ ఏమైనది? నా వ్యాకులవచనములను వినిగూడ నీవు ఏలలేవవు? నాతో మాట్లాడవేమి? ఇప్పుడు నేను మిక్కిలి దుఃఖితుడనై యున్నాను. సోదరా! నీవు ఆదర్శసేవాపరాయణుడవు. వనవాసమున అహర్నిశలు అన్నివిధముల నీవు నాకు కుడిభుజముగానుంటివి. అట్టి నిరుపమాన సోదరుడవైన నీ వియోగము ఈ వనవాసమున సంభవించునని ఊహకైనను అందినచో తండ్రిగారి ఆజ్ఞను కూడ తలదాల్చి, యుండెడివాడను గాను.(1) సంతానము, సంపద, భార్య ఇల్లు పరివారము మొదలగునవి అన్నియును ప్రపంచములో పదే పదే లభించుచుండును, దూరమగు చుండును. కాని నాయనా! జగత్తులో నీవంటి సహోదరుడుమాత్రము లభింపడు. (2) ఈ విషయమును ఆలోచించి లెమ్ము. సోదరా! జడుడైన విధాత ఒక వేళ నన్ను జీవితునిగా ఉంచినచో నీవు లేని నా జీవితము ఱెక్కలులేని పక్షివలె, మణిలేని సర్పమువలె, తొండములేని గజరాజువలె దీనము, దుఃఖ ప్రదము అగును. భార్య కారణముగ తమ్ముని పోగొట్టుకొని, నేనేముఖము పెట్టుకొని అయోధ్యకు చేరగలను? స్త్రీని కాపాడుకొనలేక పోయితినను అపకీర్తినైనను సహించియుండెడివాడను. సోదరుని కోల్పోవుట కంటెను. స్త్రీని కోల్పోవుట ఎక్కువ హానికరము గాదు. నాయనా! ఇప్పుడు నా కఠోరహృదయము ఈ అపకీర్తిని, భ్రాతృశోకమును రెండింటిని సహింపవలసియున్నది. సుమిత్రాదేవికి నీవు అద్వితీయ పుత్రుడవు. ముద్దుల కుమారుడవు. ఆమెకు ప్రాణతుల్యుడవు. నేను అన్నివిధముల సుఖకారకుడననియు, హితైషిననియు తెలిసి, తల్లి సుమిత్రాదేవి నిన్ను నాకప్పగించినది. ఇప్పుడు వెళ్లి, ఆమెకు నేనేమి సమాధానమును చెప్పగలను? సోదరా! నీవు స్పృహను పొంది, నాకు తగినసలహాను ఏల ఇయ్యవు?" భక్తులు తనను స్మరించినంతమాత్రముననే వారిశోకములను తొలగించు శ్రీరాముడే పెక్కుభంగుల శోకించెను. కమలదళములవంటి ఆయనకన్నులనుండి అశ్రువులు ప్రవహించెను. (శివుడు పల్కుచున్నాడు) పార్వతీ! శ్రీ రఘునాథుడు అఖండుడు, అద్వితీయుడు. భక్తవత్సలుడైన భగవంతుడు తనలీలలను మనుష్యునిగా ప్రదర్శించు చున్నాడు.

(చౌ॥ 1-9)

సో- ప్రభు ప్రలాప సుని కాన, బికల భఏ బానర నికర ।
ఆఇ గయఉ హనుమాన, జిమి కరునా మహఁ బీర రస ॥ 61 ॥

శ్రీరామచంద్రప్రభువిలాపవచనములను ఆలకించి, వానరసమూహములు మిక్కిలి వికలములయ్యెను. ఇంతలో హనుమంతుడు సంజీవని పర్వతముతో రానేవచ్చెను. కరుణరసముతో వీరరసము చేరినట్లాయెను. (సో॥ 61)

1. సోదర ప్రేమాతిరేకముచే శ్రీరాముడు ఇట్లు పల్కుచున్నాడేగాని కలలో సైతము అతడు పితౄజ్ఞను ఉల్లంఘించెడివాడు కానేకాడు.!
2. దేశే దేశే కళత్రాణి, దేశే దేశే చ బాంధవాః తం తు దేశం నపశ్యామి. యత్ర భ్రాతా సహోదరః ॥ వాల్మీకి రామాయణము ॥యుద్ధ 102/ 12,13

చౌ- హరషి రామ భేఁటెఉ హనుమానా । అతి కృతగ్య ప్రభు పరమ సుజానా ॥
తురత బైద తబ కీన్హి ఉపాఈ । ఉఠి బైఠే లఛిమన హరషాఈ ॥ 1 ॥
హృదయఁ లాఇ ప్రభు భేఁటెఉ భ్రాతా । హరషే సకల భాలు కపి బ్రాతా ॥
కపి పుని బైద తహాఁ పహుఁచావా । జెహి బిధి తబహిఁ తాహి లఇ ఆవా ॥ 2 ॥
యహ బృత్తాంత దసానన సునేఊ । అతి బిషాద పుని పుని సిర ధునేఊ ॥
బ్యాకుల కుంభకరన పహిఁ ఆవా । బిబిధ జతన కరి తాహి జగావా ॥ 3 ॥
జాగా నిసిచర దేఖిఅ కైసా । మానహుఁ కాలు దేహ ధరి బైసా ॥
కుంభకరన బూఝా కహు భాఈ । కాహే తవ ముఖ రహే సుఖాఈ ॥ 4 ॥
కథా కహీ సబ తెహిఁ అభిమానీ । జెహి ప్రకార సీతా హరి ఆనీ ॥
తాత కపిన్హ సబ నిసిచర మారే । మహా మహా జోధా సంఘారే ॥ 5 ॥
దుర్ముఖ సురరిపు మనుజ అహారీ । భట అతికాయ అకంపన భారీ ॥
అపర మహోదర ఆదిక బీరా । పరే సమర మహి సబ రనధీరా ॥ 6 ॥

శ్రీరాముడు సంతుష్టుడై హనుమంతుని ఆలింగనము చేసికొనెను. ప్రభువు అత్యంతకృతజ్ఞుడు, విజ్ఞాని, వైద్యుడైన సుషేణుడు వెంటనే చికిత్స చేయగా లక్ష్మణుడు స్పృహలోనికి వచ్చి, హర్షితుడై యథారీతిగా కూర్చొనెను. శ్రీరామచంద్రుడు ప్రేమపారవశ్యముతో తమ్ముని గాఢాలింగనము చేసికొనెను. వానర భల్లూకములు మిక్కిలి సంతసించెను. పిమ్మట మారుతి వైద్యుని యథారీతి హాయిగా ఇంటికి చేర్చివచ్చెను. ఈ సమాచారమునంతయును విని, రావణుడు అతివిషాదముతో తలలను బాదుకొనెను. వ్యాకులితుడై కుంభకర్ణుని యొద్దకు వెళ్లి, వివిధోపాయముల ద్వారా అతనిని నిద్రనుండి మేల్కొల్పెను. సాక్షాత్తు మృత్యువే శరీరధారణచేసి వచ్చినదా? అనునట్లు కుంభకర్ణుడు మేల్కొని రావణుని అడిగెను. "సోదరా! తెలుపుము. నీ ముఖములు వాడిపోయినవేల?" దురభిమానియైన రావణుడు తాను సీతను అపహరించి తీసికొనివచ్చిన విధమును, తదాదిగా జరిగిన వృత్తాంతములను తెలిపి, ఇట్లనెను. "సోదరా! వానరులు రాక్షసులనందరిని మట్టిగరపించిరి. గొప్పగొప్ప యోధులనుగూడ మట్టుపెట్టిరి. దుర్ముఖుడు, దేవాంతకుడు, నరాంతకుడు, మహాయోధులైన అతికాయుడు, అకంపనుడు, మహోదరుడు మొదలగు రణధీరులు, వీరులు అందఱును రణరంగమున నేలకొరిగిరి. (చౌ॥ 1-6)

కుంభకర్ణుని వధ

దో- సుని దసకంధర బచన తబ, కుంభకరన బిలఖాన ।
జగదంబా హరి ఆని అబ, సఠ చాహత కల్యాన ॥ 62 ॥

దశాననుని వచనములను విని, కుంభకర్ణుడు మిక్కిలి విచారముతో నుడివెను. "మూర్ఖుడా! జగన్మాతయైన జానకీదేవిని అపహరించి, ఇప్పుడునీకుమేలు జరుగునని తలంచుచున్నావా? (దో॥ 62)

చౌ- భల న కీన్హ తైఁ నిసిచర నాహా । అబ మోహి ఆఇ జగాఏహి కాహా ॥
అజహూఁ తాత త్యాగి అభిమానా । భజహు రామ హోఇహి కల్యానా ॥ 1 ॥
హైఁ దససీస మనుజ రఘునాయక । జాకే హనూమాన సే పాయక ॥
అహహ బంధు తైఁ కీన్హి ఖోటాఈ । ప్రథమహిఁ మోహి న సునాఏహి ఆఈ ॥ 2 ॥
కీన్హెహు ప్రభు బిరోధ తేహి దేవక । సివ బిరంచి సుర జాకే సేవక ॥
నారద ముని మోహి గ్యాన జో కహా । కహతేఉఁ తోహి సమయ నిరబహా ॥ 3 ॥
అబ భరి అంక భేఁటు మోహి భాఈ । లోచన సుఫల కరౌఁ మైఁ జాఈ ॥
స్యామ గాత సరసీరుహ లోచన । దేఖౌఁ జాఇ తాప త్రయ మోచన ॥ 4 ॥

ఓ రాక్షసరాజా! నీవు చేసినది మంచిపనిగాదు. ఇప్పుడు నన్నేల మేల్కొల్పితివి? నాయనా! ఇప్పటికైనను అహంకారమును వీడి శ్రీరాముని భజింపుము. దశాననా! నీకు శుభమగును. హనుమంతునివంటి సేవకులుగల శ్రీరఘునాథుడు సామాన్య మానవుడా? సోదరా! నీవు చేసినది ఘోరమైన తప్పిదము. మొదటనే ఈ సంగతిని నాకేల తెలుపలేదు? శివుడు, బ్రహ్మ మొదలగు దేవతలచే సేవింపబడు దేవదేవునితో నీవు వైరము పెట్టుకొంటివి. నారదుడు నాకు చేసిన జ్ఞానోపదేశములను నీకు వివరించి యుండెడివాడను. కాని ఇప్పుడు సమయము మించిపోయినది. సోదరా! చివరిసారిగా నన్ను గాఢముగా ఆలింగనము చేసికొనుము. నేను వెళ్ళి, నా కన్నులను సార్థకముచేసికొందును. తాపత్రయములను రూపుమాపువాడును, శ్యామలగాత్రుడును, కమలనేత్రుడును ఐన శ్రీరాముని దర్శింతును."

(చౌ॥ 1-4)

దో- రామ రూప గున సుమిరత, మగన భయఉ ఛన ఏక ।
రావన మాగెఉ కోటి ఘట, మద అరు మహిష అనేక ॥ 63 ॥

శ్రీరామచంద్రుని రూపగుణములను స్మరించుచు కుంభకర్ణుడు ఒక్క క్షణకాలముపాటు భక్తి పరవశుడాయెను. పిదప రావణుడు కుంభకర్ణునికొఱకై అసంఖ్యాకములైన దున్నపోతులను, మదిరా భాండములను తెప్పించెను.

(దో॥ 63)

చౌ- మహిష ఖాఇ కరి మదిరా పానా । గర్జా బజ్రాఘాత సమానా ॥
కుంభకరన దుర్మద రన రంగా । చలా దుర్గ తజి సేన న సంగా ॥ 1 ॥
దేఖి బిభీషను ఆగేఁ ఆయఉ । పరేఉ చరన నిజ నామ సునాయఉ ॥
అనుజ ఉఠాఇ హృదయఁ తేహి లాయో । రఘుపతి భక్త జాని మన భాయో ॥ 2 ॥
తాత లాత రావన మోహి మారా । కహత పరమ హిత మంత్ర బిచారా ॥
తేహిఁ గలాని రఘుపతి పహిఁ ఆయఉఁ । దేఖి దీన ప్రభు కే మన భాయఉఁ ॥ 3 ॥
సును సుత భయఉ కాలబస రావన । సో కి మాన అబ పరమ సిఖావన ॥
ధన్య ధన్య తైఁ ధన్య బిభీషన । భయహు తాత నిసిచర కుల భూషన ॥ 4 ॥
బంధు బంస తైఁ కీన్హ ఉజాగర । భజెహు రామ సోభా సుఖ సాగర ॥ 5 ॥

దున్నపోతులను భక్షించి, మదిరను పానముచేసి, అతడు వజ్రఘాతమువలె గర్జించెను. మదోన్మత్తుడైన కుంభకర్ణుడు రణోత్సాహముతో కోటను వీడి, బయటికి వచ్చెను. తన సేననుగూడ వెంటబెట్టుకొనలేదు. కుంభకర్ణునిజూచి, విభీషణుడు ముందుకు వచ్చి, తన పేరు చెప్పికొని, అతని చరణములపై వ్రాలెను. తమ్ముడైన విభీషణుని లేవనెత్తి కుంభకర్ణుడు అతనిని అక్కున జేర్చుకొనెను. అతడు శ్రీరఘునాథుని భక్తుడని యెఱింగి మిక్కిలి సంతసించెను. విభీషణుడు నుడివెను. "అన్నా! పరమ హితకరమైన సలహాను ఇచ్చినందున రావణుడు నన్ను కాలితో తన్నెను. ఆ బాధతో నేను శ్రీ రఘునాథుని శరణుజొచ్చితిని. ప్రభువునన్ను ఆర్తునిగా ఎఱింగి, ఆత్మీయునిగా భావించి, ఆశ్రయమునిచ్చెను." కుంభకర్ణుడు పలికెను. "నాయనా! వినుము. రావణుడు మృత్యుముఖమునకు చేరువగా ఉన్నాడు. అతడు మరణించుట తథ్యము. ఇప్పుడు సౌమ్యములైన నీ హితవచనములను వినునా? విభీషణా! నీవు ముమ్మాటికిని ధన్యుడవు. రాక్షసకులభూషణుడవు. సుందరసుఖనిధానుడైన శ్రీరాముని భజించి, సోదరా! మన వంశముయొక్క పరువు ప్రతిష్ఠలను ఇనుమడింపజేసితివి. (చౌ॥ 1-5)

దో- బచన కర్మ మన కపట తజి, భజెహు రామ రనధీర ।
జాహు న నిజ పర సూఝ మొహి, భయఉఁ కాలబస బీర ॥ 64 ॥

త్రికరణశుద్ధిగా కపటములేనివాడవై రణధీరుడైన శ్రీరాముని సేవింపుము. సోదరా! నేనైతే ప్రాణములపై ఆశవదలుకొన్నాను. నాకు తనవారెవరో పెఱవారెవరో తెలియుట లేదు. నీవు ఇప్పుడు, ఇక వెళ్లుము." (దో॥ 64)

చౌ- బంధు బచన సుని చలా బిభీషన । ఆయఉ జహఁ త్రైలోక బిభూషన ॥
నాథ భూధరాకార సరీరా । కుంభకరన ఆవత రనధీరా ॥ 1 ॥
ఏతనా కపిన్హ సునా జబ కానా । కిలకిలాఇ ధాఏ బలవానా ॥
లిఏ ఉఠాఇ బిటప అరు భూధర । కటకటాఇ డారహిఁ తా ఊపర ॥ 2 ॥
కోటి కోటి గిరి సిఖర ప్రహారా । కరహిఁ భాలు కపి ఏక ఏక బారా ॥
ముర్యో న మను తను టర్యో న టార్యో । జిమి గజ అర్క ఫలని కో మార్యో ॥ 3 ॥
తబ మారుతసుత ముఠికా హన్యో । పర్యో ధరని బ్యాకుల సిర ధున్యో ॥
పుని ఉఠి తెహిఁ మారెఉ హనుమంతా । ఘుర్మిత భూతల పరెఉ తురంతా ॥ 4 ॥
పుని నల నీలహి అవని పఛారెసి । జహఁ తహఁ పటకి పటకి భట డారెసి ॥
చలీ బలీముఖ సేన పరాఈ । అతి భయ త్రసిత న కొఉ సముహాఈ ॥ 5 ॥

సోదరుడైన కుంభకర్ణునివచనములను విని, విభీషణుడు త్రిజగద్భూషణుడైన శ్రీరాముని చేరువకుచేరి నుడివెను. "ప్రభూ! పర్వతాకారుడును, రణధీరుడును ఐన కుంభకర్ణుడు వచ్చుచున్నాడు". ఈ మాటలను విన్నంతనే శక్తిశాలురైన వానరులు, హర్షధ్వనులతో సమరాంగణమునకు పరుగులు పెట్టిరి. వారు పండ్లు కొఱుకుచు, వృక్షములను, పర్వతములను పెకలించి, అతనిపై వేయసాగిరి. భల్లూకవానరములు ఒక్కొక్కసారి పెక్కు పర్వత శిఖరములను అతనిపై విసరిరి. కాని కించిత్తైనను అతని మనస్సు చలింపలేదు. శరీరము కదలలేదు. అర్కఫలములచే (జిల్లేడు కాయలచే) కొట్టబడిన ఏనుగువలె నిశ్చలముగా నుండెను. అప్పుడు పవనపుత్రుడు అతనికి ఒక్క ముష్టిఘాతమును రుచిచూపించెను. దానిచే అతడు నేలపైబడి, వ్యాకులుడై తలబాదుకొనెను. పిదప లేచి

అతడు హనుమంతుని కొట్టెను. దానిచే నతడు గిరగిర తిరిగి నేలపై బడెను. ఆ పిమ్మట కుంభకర్ణుడు నలుని, నీలుని,నేలపై పడగొట్టెను. ఇతర యోధులను అందఱిని ఒకరి తరువాత ఒకరిని పట్టుకొని నేలపై విసరివేసెను. కపి సేనయంతయు పాఱిపోయెను. భయభ్రాంతులై వారిలో ఎవ్వరును అతనిని ఎదుర్కొనుటకు సాహసింపరైరి.
(చౌ॥ 1-5)

దో- అంగదాది కపి మురుఛిత, కరి సమేత సుగ్రీవ ।
కాఁఖ దాబి కపిరాజ కహుఁ, చలా అమిత బల సీఁవ ॥ 65 ॥

సుగ్రీవుడు, అంగదుడు మొదలగువారినందఱిని మూర్ఛితులనుగాజేసి, అపారబలశాలియైన కుంభకర్ణుడు వానరరాజైన సుగ్రీవుని తనచంకలో ఇరికించుకొని పోయెను. (దో॥ 65)

చౌ- ఉమా కరత రఘుపతి నరలీలా । ఖేలత గరుడ జిమి అహిగన మీలా ॥
భృకుటి భంగ జో కాలహి ఖాఈ । తాహి కి సోహఇ ఐసి లరాఈ ॥ 1 ॥
జగ పావని కీరతి బిస్తరిహహిఁ । గాఇ గాఇ భవనిధి నర తరిహహిఁ ॥
మురుఛా గఇ మారుతసుత జాగా । సుగ్రీవహి తబ ఖోజన లాగా ॥ 2 ॥
సుగ్రీవహు కై మురుఛా బీతీ । నిబుకి గయఉ తెహి మృతక ప్రతీతీ ॥
కాటేసి దసన నాసికా కానా । గరజి అకాస చలెఉ తెహిఁ జానా ॥ 3 ॥
గహెఉ చరన గహి భూమి పఛారా । అతి లాఘవఁ ఉఠి పుని తెహి మారా ॥
పుని ఆయఉ ప్రభు పహిఁ బలవానా । జయతి జయతి జయ కృపానిధానా ॥ 4 ॥
నాక కాన కాటే జియఁ జానీ । ఫిరా క్రోధ కరి భఇ మన గ్లానీ ॥
సహజ భీమ పుని బిను శ్రుతి నాసా । దేఖత కపి దల ఉపజీ త్రాసా ॥ 5 ॥

(శివుడు పలుకుచున్నాడు) భవానీ! సర్పసమూహములమధ్య గరుడునివలె శ్రీరఘునాథుడు మానవలీలలను ప్రదర్శించుచున్నాడు. తన బొమముడితోడనే కాలునిగూడ కబళించి వేయగల ప్రభువునకు ఇట్టి యుద్ధము ఒక లెక్కలోనిదా? భగవంతుడు జగమును పావనమొనర్చు తనయశస్సును ఈ సమరముద్వారా విస్తరింపజేసెను. దానిని గానము చేసెడివారు భవసాగరమును దాటగలరు. మూర్ఛనుండి తేరుకొనిన వాయునందనుడు సుగ్రీవునకై వెదకెను. ఇంతలో స్పృహనుపొందిన సుగ్రీవుడు కుంభకర్ణుని చంకలోనుండి జారెను. అతడు మరణించి యుండెనని కుంభకర్ణుడు తలచియుండెను. కాని సుగ్రీవుడు అతని, ముక్కు చెవులను కొఱికి ఘోరముగా గర్జించి, ఆకాశమునకెగిరెను. అప్పుడు సుగ్రీవుడు తప్పించుకొనినాడనువిషయమును కుంభకర్ణుడు గ్రహించెను. వెంటనే అతడు సుగ్రీవునికాలుపట్టుకొని నేలకేసి కొట్టెను. బలశాలియైన సుగ్రీవుడు శీఘ్రముగాలేచి, అతనిని కొట్టి, ప్రభువునొద్దకు వచ్చి, "కృపానిధియైన ప్రభువునకు 'జయము జయము' అని పలికెను. తన ముక్కుచెవులు కొఱుకబడినవని తెలిసికొనిన కుంభ కర్ణుడు మిక్కిలి బాధపడెను. అతి క్రుద్ధుడై, మార్గమునుండి మఱలివచ్చెను. సహజముగా భయంకరాకృతిగలయతడు ముక్కు చెవులు లేక పోవుటచే ఇంకను వికృతముగా కనబడెను. అతనిని జూచిన వానరసైన్యము భయభ్రాంతమాయెను. (చౌ॥ 1-5)

దో- జయ జయ జయ రఘుబంస మని, ధాఏ కపి దై హూహా ।
ఏకహి బార తాసు పర, ఛాడెన్హి గిరి తరు జూహా ॥ 66 ॥

"రఘువంశమణికి జయము జయము" అని జయజయ ధ్వానములనుగావించుచు వానరులందఱును పరుగెత్తి, 'హోహోహూహా' అనుచు అందఱును ఒక్కసారిగా వృక్షములను, పర్వతములను కుంభకర్ణుని మీదికి విసరిరి. (దో॥ 66)

చౌ- కుంభకరన రన రంగ బిరుద్ధా । సన్ముఖ చలా కాల జను క్రుద్ధా ॥
కోటి కోటి కపి ధరి ధరి ఖాఈ। జను టీడీ గిరి గుహాఁ సమాఈ ॥ 1 ॥
కోటిన్హ గహి సరీర సన మర్దా। కోటిన్హ మీజి మిలవ మహి గర్దా ॥
ముఖ నాసా శ్రవనన్హి కీఁ బాటా । నిసరి పరాహిఁ భాలు కపి ఠాటా ॥ 2 ॥
రన మద మత్త నిసాచర దర్పా । బిస్వ గ్రసిహి జను ఏహి బిధి అర్పా ॥
మురే సుభట సబ ఫిరహిఁ న ఫేరే । సూఝు న నయన సునహిఁ నహిఁ టేరే ॥ 3 ॥
కుంభకరన కపి ఫౌజ బిడారీ । సుని ధాఈ రజనీచర ధారీ ॥
దేఖీ రామ బికల కటకాఈ । రిపు అనీక నానా బిధి ఆఈ ॥ 4 ॥

మూర్తీభవించిన వీరరసమా? అనునట్లున్న కుంభకర్ణుడు వారియెదుట నడచుచు కాలుడే క్రుద్ధుడై వచ్చుచున్నట్లు ఒప్పెను. అతడు అసంఖ్యాక వానరులను ఒకరి తరువాత మఱియొకరిని పట్టుకొని, భక్షింపసాగెను. మిడుతలదండు పర్వతగుహలోనికి పోవుచున్నట్లు వారతనిముఖములోనికి ప్రవేశించిరి. లెక్కలేనంత మంది వానరులను పట్టుకొని, అతడు తన దేహముతో అణచివేసెను. కొందఱిని చేతులతో నలిపి మట్టిలో గలిపెను. పొట్టలోనికి పోయిన వానరులు, భల్లూకములు అతనినోరు, ముక్కు, చెవులనుండి బయటికి వచ్చి, పరుగెత్తసాగిరి. విధాత సమస్తవిశ్వమును తనకప్పగించినట్లును, దానిని తాను మ్రింగుచున్నట్లును భావించుచు కుంభకర్ణుడు రణోన్మత్తుడై గర్వించెను. యోధులందఱును వెన్ను చూపి పరుగులు దీసిరి. తిరిగి రమ్మన్నను వారు రారైరి. ఎవ్వరినీ చూడరైరి. ఎవ్వరిమాటలనూ వినరైరి. కుంభకర్ణుడు వానరసేనను చెల్లాచెదరు చేసినాడని విని, రాక్షససేన ఉత్సాహముతో ముందునకు దూసికొనిపోవుచుండెను. తమ సైన్యము కలవరపాటుతో చెదరిపోయినట్లును, శత్రుసైన్యము ముందడుగు వేయుచున్నట్లును శ్రీరాముడు గమనించెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- సును సుగ్రీవ బిభీషన, అనుజ సఁభారెహు సైన ।
మైఁ దేఖఉఁ ఖల బల దలహి, బోలే రాజివనైన ॥ 67 ॥

అప్పుడు కమలనయనుడైన శ్రీరాముడు వచించెను. "సుగ్రీవా! విభీషణా! లక్ష్మణా! వినుడు మీరు సేనలను సమాయత్తపఱచుడు. నేనీ దుష్టుని శక్తిని, వాని సైన్యబలమును చూచెదను. (దో॥ 67)

చౌ- కర సారంగ సాజి కటి భాథా । అరి దల దలన చలే రఘునాథా ॥
ప్రథమ కీన్హి ప్రభు ధనుష టఁకోరా । రిపు దల బధిర భయఉ సుని సోరా ॥ 1 ॥

సత్యసంధ ఛాఁడే సర లచ్ఛా । కాలసర్ప జను చలే సపచ్ఛా ॥
జహఁ తహఁ చలే బిపుల నారాచా । లగే కటన భట బికట పిసాచా ॥ 2 ॥
కటహిఁ చరన ఉర సిర భుజదండా । బహుతక బీర హోహిఁ సత ఖండా ॥
ఘుర్మి ఘుర్మి ఘాయల మహి పరహీఁ । ఉఠి సంభారి సుభట పుని లరహీఁ ॥ 3 ॥
లాగత బాన జలద జిమి గాజహిఁ । బహుతక దేఖి కఠిన సర భాజహిఁ ॥
రుండ ప్రచండ ముండ బిను ధావహిఁ । ధరు ధరు మారు మారు ధుని గావహిఁ ॥ 4 ॥

చేతిలో శార్ఙ్గధనువును, నడుమున తూణీరమును ధరించి, శ్రీరఘునాథుడు శత్రుసేనను పరిమార్చుటకు బయలుదేతెను. ప్రభువు మొదట ధనుష్టంకారమును గావించెను. దాని భయంకరధ్వనితో శత్రుసైనికులు బధిరులైరి. సత్యప్రతిజ్ఞుడైన శ్రీరాముడు శరములను పరంపరగా ప్రయోగించెను. అవి రెక్కలున్న కాలసర్పములవలె నలుదెసల దూసికొనిపోయెను. వాటి శక్తికి ఘోరరాక్షసయోధులు ముక్కలు ముక్కలైరి కాళ్లు, వక్షములు, మస్తకములు, భుజదండములు తెగిపడెను. పెక్కుమంది రాక్షసులు గిరగిర తిరుగుచు నేలకొరిగిరి. కొందఱుయోధులు మఱలలేచి, పోరాడుచుండిరి. వారందఱును బాణములు తగులగానే మేఘములవలె గర్జించుచుండిరి. పెక్కుమంది రాక్షసయోధులు బాణములను అల్లంతదూరమున చూడగానే పలాయనము చిత్తగించుచుండిరి. శిరస్సులులేని మొండెములు భయంకరముగా ఎగిరెగిరిపోవుచుండెను. తెగిన తలలు 'పట్టుకో, పట్టుకో, చంపుము చంపుము' అని కేకలు వేయుచుండెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- ఛన మహుఁ ప్రభు కే సాయకన్హి, కాటే బికట పిసాచ ।
పుని రఘుబీర నిషంగ మహుఁ, ప్రబిసే సబ నారాచ ॥ 68 ॥

శ్రీరామచంద్రప్రభువు విడిచిన బాణములు క్షణకాలములో ఆ ఘోరరాక్షసులను ముక్కలు ముక్కలుగావించి, మఱలివచ్చి, ప్రభువుయొక్క తూణీరమున ప్రవేశించెను. (దో॥ 68)

చౌ- కుంభకరన మన దీఖ బిచారీ । హతి ఛన మాఝ నిసాచర ధారీ ॥
భా అతి క్రుద్ధ మహాబల బీరా । కియో మృగనాయక నాద గఁభీరా ॥ 1 ॥
కోపి మహీధర లేఇ ఉపారీ । డారఇ జహఁ మర్కట భట భారీ ॥
ఆవత దేఖి సైల ప్రభు భారే । సరన్హి కాటి రజ సమ కరి డారే ॥ 2 ॥
పుని ధను తాని కోపి రఘునాయక । ఛాఁడే అతి కరాల బహు సాయక ॥
తను మహుఁ ప్రబిసి నిసరి సర జాహీఁ । జిమి దామిని ఘన మాఝ సమాహీఁ ॥ 3 ॥
సోనిత స్రవత సోహ తన కారే । జను కజ్జల గిరి గేరు పనారే ॥
బికల బిలోకి భాలు కపి ధాఏ । బిహఁసా జబహిఁ నికట కపి ఆఏ ॥ 4 ॥

కుంభకర్ణుడు తనలో "నాకనులయెదుటనే శ్రీరాముడు ఒక్కక్షణములో రాక్షససేనను పూర్తిగా హతమార్చెను." అని అనుకొనుచు అత్యంత క్రుద్ధుడై, భీకరముగా సింహనాదమొనర్చెను. పర్వతములను పెకలించి, వానరములపై

వేయుచుండెను. అది గమనించిన ప్రభువు ఆ పర్వతములను తన బాణములతో పొడిపొడిగావించి, దూరముగా పడిపోవునట్లు చేయుచుండెను. పిదప శ్రీ రఘువీరుడు అతిక్రుద్ధుడై ధనుస్సును ఎక్కుపెట్టి, అత్యంత భయానకములైన బాణములను పెక్కింటిని ప్రయోగించెను. ఆ ఆశుగములు (బాణములు) కుంభకర్ణుని శరీరములోనికి 'విద్యుల్లతలు మేఘములలోనికి ప్రవేశించునట్లు' చొచ్చుకొని పోవుచుండెను. కుంభకర్ణుని నల్లనిశరీరమునుండి కారెడి రక్తపు జాలులు నల్లని కాటుక కొండనుండి స్రవించు గైరికధాతు ప్రవాహములవలెనుండెను. అతడు వికలుడగుట చూచి వానర భల్లూకములు అతని మీదికి దాడికి వెడలుచుండెను. వానరములు సమీపింపగనే అతడు వికటాట్టహాసము చేయుచుండెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- మహానాద కరి గర్జా, కోటి కోటి గహి కీస ।
మహి పటకఇ గజరాజ ఇవ, సపథ కరఇ దససీస ॥ 69 ॥

ఘోరగర్జనలనుజేయుచు, అతడు అసంఖ్యాకములైన వానరములను పట్టుకొని, మదపుటేనుగువలె నేలకేసి కొట్టుచుండెను. 'రావణునకు జయము, జయము' అని బిగ్గరగా అరచుచుండెను. (దో॥ 69)

చౌ- భాగే భాలు బలీముఖ జూథా । బృకు బిలోకి జిమి మేష బరూథా ॥
చలే భాగి కపి భాలు భవానీ । బికల పుకారత ఆరత బానీ ॥ 1 ॥
యహ నిసిచర దుకాల సమ అహఈ । కపికుల దేస పరన అబ చహఈ ॥
కృపా బారిధర రామ ఖరారీ । పాహి పాహి ప్రనతారతి హారీ ॥ 2 ॥
సకరున బచన సునత భగవానా । చలే సుధారి సరాసన బానా ॥
రామ సేన నిజ పాఛేఁ ఘాలీ । చలే సకోప మహా బలసాలీ ॥ 3 ॥
ఖైఁచి ధనుష సర సత సంధానే । ఛూటే తీర సరీర సమానే ॥
లాగత సర ధావా రిస భరా । కుధర డగమగత డోలతి ధరా ॥ 4 ॥
లీన్హ ఏక తెహిఁ సైల ఉపాటీ । రఘుకులతిలక భుజా సోఇ కాటీ ॥
ధావా బామ బాహు గిరి ధారీ । ప్రభు సోఉ భుజా కాటి మహి పారీ ॥ 5 ॥
కాటేఁ భుజా సోహ ఖల కైసా । పచ్ఛహీన మందర గిరి జైసా ॥
ఉగ్ర బిలోకని ప్రభుహి బిలోకా । గ్రసన చహత మానహుఁ త్రైలోకా ॥ 6 ॥

తోడేలును జూచిన గొఱ్ఱెలవలె ఆ వానరభల్లూకములు కుంభకర్ణునిజూచి, పరుగులు దీయసాగెను. (శివుడు పలుకుచున్నాడు) భవానీ! వానరభల్లూకములు చెల్లాచెదరై ఆర్తనాదములతో పిక్కబలము చూపెను. వారు " ఓ కృపానిధీ! ఖరారీ! ప్రణతార్తిహరా! శ్రీరామా! ఈనిశాచరుడు వానరలోకమును సర్వనాశనము చేయుటకై వచ్చిన కాటకమువలె ఉన్నాడు. మమ్ము రక్షింపుము, రక్షింపుము" అని ఆర్తితో వేడుకొనిరి. వారిదీనాలాపములనువినిన భగవంతుడు ధనుర్బాణములను ధరించి, వానరభల్లూకసేనను తన వెంట నిడుకొని, ముందునకు సాగెను. ధనుస్సును లాగి, నూఱుబాణములను ఒక్కసారి ప్రయోగింపగా అవి ఆ రాక్షసునిశరీరమున గ్రుచ్చుకొనెను. బాణములు తగులగానే కుంభకర్ణుడు క్రోధావేశముతో శ్రీరామునివైపు వేగముగా దూసికొని రాసాగెను. అతని వేగమునకు పర్వతములు గిరగిర తిరిగెను. భూమి కంపించెను. కుంభకర్ణుడొకపర్వతమును చేతబట్టి

వచ్చుచుండెను. రఘువీరుడు వాని ఆభుజమును ఖండించెను. అప్పుడతడు ఎడమచేతితో పర్వతమునెత్తికొని వచ్చుచుండెను. ప్రభువు అతనిఎడమచేతిని గూడ ముక్కలు ముక్కలుగావించి అతనిని నేలపై పడగొట్టెను. భుజములను కోల్పోయిన ఆ దుష్టరాక్షసుడు తెక్కలుతెగిన మందరాచలమువలె ఒప్పుచుండెను. ముల్లోకములను మ్రింగివేయునంతటిక్రూరదృష్టితో అతడు ప్రభువును జూచెను. (చౌ॥ 1-6)

దో- కరి చిక్కార ఘోర అతి, ధావా బదను పసారి ।
గగన సిద్ధ సుర త్రాసిత, హా హా హేతి పుకారి ॥ 70 ॥

అతిఘోరముగా కేకలుపెట్టుచు అతడు నోరు తెఱచుకొని ముందునకు పరుగెత్తెను. ఆకాశమున సిద్ధులు, దేవతలు భయభ్రాంతులకులోనై హాహాకారములు చేసిరి. (దో॥ 70)

చౌ- సభయ దేవ కరునానిధి జాన్యో । శ్రవన ప్రజంత సరాసను తాన్యో ॥
బిసిఖ నికర నిసిచర ముఖ భరెఉ । తదపి మహాబల భూమి న పరెఉ ॥ 1 ॥
సరన్హి భరా ముఖ సన్ముఖ ధావా । కాల త్రోన సజీవ జను ఆవా ॥
తబ ప్రభు కోపి తీబ్ర సర లీన్హా । ధర తే భిన్న తాసు సిర కీన్హా ॥ 2 ॥
సో సిర పరెఉ దసానన ఆగేఁ । బికల భయఉ జిమి ఫని మని త్యాగేఁ ॥
ధరని ధసఇ ధర ధావ ప్రచండా । తబ ప్రభు కాటి కీన్హ దుఇ ఖండా ॥ 3 ॥
పరే భూమి జిమి నభ తేఁ భూధర । హేఠ దాబి కపి భాలు నిసాచర ॥
తాసు తేజ ప్రభు బదన సమానా । సుర ముని సబహిఁ అచంభవ మానా ॥ 4 ॥
సుర దుందుభీఁ బజావహిఁ హరషహిఁ । అస్తుతి కరహిఁ సుమన బహు బరషహిఁ ॥
కరి బినతీ సుర సకల సిధాఏ । తేహీ సమయ దేవరిషి ఆఏ ॥ 5 ॥
గగనోపరి హరి గున గన గాఏ । రుచిర బీరరస ప్రభు మన భాఏ ॥
బేగి హతహు ఖల కహి ముని గఏ । రామ సమర మహి సోభత భఏ ॥ 6 ॥

దేవతలు భీతచిత్తులైనట్లు ఎఱింగి, దయాళువైన రఘునాథుడు ధనుస్సును ఆకర్ణాంతములాగి, రాక్షసుని ముఖమును బాణములతో నింపెను. ఐనను మహాబలుడైన ఆ రాక్షసుడు నేలగూలలేదు. ముఖమునిండా బాణములు గ్రుచ్చుకొనియున్నను మృత్యువే సజీవమైన తూణీరముగా వచ్చుచున్నట్లు అతడు ప్రభువుముందునకు వేగముగా ఏతెంచెను. అప్పుడు ప్రభువు క్రుద్ధుడై ఒక తీవ్రమైన బాణముతో వాని తలను మొండెమునుండి వేఱుచేసెను. ఆ కుంభకర్ణుని శిరస్సు ఎగిరిపోయి, రావణుని ముందుపడెను. దానిని జూచి దశాననుడు మణిని పోగొట్టుకొన్న సర్పమువలె హతాశుడయ్యెను. తలలేని కుంభకర్ణుని కళేబరము రణరంగమున పరుగెత్తుచుండెను. దాని భారమునకు భూమి క్రుంగిపోయెను. రామచంద్రప్రభువు దానిని రెండు ముక్కలుగా జేసెను. ఆ రెండు ఖండములును ఆకాశమునుండి రెండు పర్వతములు కూలిపోయినట్లు నేలపై పడిపోయెను. వాటిక్రిందబడి పెక్కుమంది భల్లూకవానరులు, నిశాచరులు నలిగిపోయిరి. ఆ శరీరఖండములనుండి ఒక తేజస్సు వెడలి, శ్రీరామునిలో లీనమాయెను. ఆ దృశ్యమునుగాంచి, దేవతలును, మునులును ఆశ్చర్యచకితులైరి. దేవతలు హర్షముతో దుందుభులను మ్రోగించిరి. శ్రీరామునిగుణములను కీర్తించుచు పుష్పములను వర్షించిరి. అనేక

స్తోత్రములను చేసి, దేవతలు వెళ్లిన పిదప దేవర్షి నారదుడు విచ్చేసెను. అతడు ఆకసమున నిలబడి, భగవంతుని వీర్యపరాక్రమములను, దివ్యగుణములను గానము చేసెను. ప్రభువు ప్రసన్నుడాయెను. 'ఆలసింపక దుష్టరావణునిగూడ సంహరింపుడు' అని పలికి నారదుడు వెళ్ళిపోయెను. ఆసమయమున శ్రీరామచంద్రుడు సమరాంగణమున దివ్యతేజస్సులతో విరాజిల్లెను. (చౌ॥ 1-6)

ఛం-సంగ్రామ భూమి బిరాజ రఘుపతి అతుల బల కోసల ధనీ ।
శ్రమ బిందు ముఖ రాజీవ లోచన అరున తన సోనిత కనీ ॥
భుజ జుగల ఫేరత సర సరాసన భాలు కపి చహు దిసి బనే ।
కహ దాస తులసీ కహి న సక ఛబి సేష జెహి ఆనన ఘనే ॥

అతులితబలధాముడైన కోసలపతి శ్రీరామచంద్రుడు రణరంగమున విరాజమానుడైయుండెను. ఆయన ముఖముపై శ్రమబిందువులు రుచిరములైయుండెను. కమలములవంటిలోచనములు ఎఱ్ఱబాఱెను. తనువుపై రక్తబిందువులు ఒప్పుచుండెను. కరద్వయమున ధనుర్బాణములు తిరుగుచుండెను. నలువైపులయందును వానరభల్లూకములచే పరివేష్టితుడై యుండెను. అప్పటి ప్రభు సౌందర్యమును వేయిముఖములుగల ఆదిశేషుడుగూడ వర్ణింపజాలడని తులసీదాసునుడువుచున్నాడు. (ఛం)

దో- నిసిచర అధమ మలాకర, తాహి దీన్హ నిజ ధామ ।
గిరిజా తే నర మందమతి, జే న భజహిఁ శ్రీరామ ॥ 71 ॥

(శివుడు పలుకుచున్నాడు) గిరిజా! నీచనిశాచరుడును, పాపాలపుట్టయు ఐన కుంభకర్ణునకును శ్రీరాముడు పరమపదమును అనుగ్రహించెను. అట్టి స్వామిని భజింపనివాడు నిజముగా మందబుద్ధియని భావింపవలెను.

(దో॥ 71)

లక్ష్మణ మేఘనాదుల సమరము

చౌ- దిన కేఁ అంత ఫిరీఁ ద్వౌ అనీ । సమర భఈ సుభటన్హ శ్రమ ఘనీ ॥
రామ కృపాఁ కపి దల బల బాఢా । జిమి తృన పాఇ లాగ అతి డాఢా ॥ 1 ॥
ఛీజహిఁ నిసిచర దిను అరు రాతీ । నిజ ముఖ కహేఁ సుకృత జెహి భాఁతీ ॥
బహు బిలాప దసకంధర కరఈ । బంధు సీస పుని పుని ఉర ధరఈ ॥ 2 ॥
రోవహిఁ నారి హృదయ హతి పానీ । తాసు తేజ బల బిపుల బఖానీ ॥
మేఘనాద తెహి అవసర ఆయఉ । కహి బహు కథా పితా సముఝాయఉ ॥ 3 ॥
దేఖేహు కాలి మోరి మనుసాఈ । అబహిఁ బహుత కా కరౌఁ బడాఈ ॥
ఇష్టదేవ సైఁ బల రథ పాయఉఁ । సో బల తాత న తోహి దెఖాయఉఁ ॥ 4 ॥

ఏహి బిధి జల్పత భయఉ బిహానా । చహుఁ దుఆర లాగే కపి నానా ॥
ఇత కపి భాలు కాల సమ బీరా । ఉత రజనీచర అతి రనధీరా ॥ 5 ॥
లరహిఁ సుభట నిజ నిజ జయ హేతూ । బరని న జాఇ సమర ఖగకేతూ ॥ 6 ॥

సాయంసమయమగుటవలన ఉభయసేనలును తమతమ శిబిరములకు జేరెను. ఆనాటియుద్ధమున యోధులు మిక్కిలి అలిసిపోయిరి. కాని అగ్నిసహాయమున గడ్డిపోచలుగూడ బాగుగా ప్రజ్వరిల్లునట్లు శ్రీరామునికృపవలన వానరసేనలబలము ప్రబలమాయెను. చేసిన ఘన (పుణ్య) కార్యములను గూర్చి తామే స్వోత్కర్షతో నిరంతరము చెప్పికొనుటవలన అపుణ్యఫలములు నశించి పోవునట్లు రాక్షసులబలము క్రమముగా క్షీణించుచుండెను. రావణుడు కుంభకర్ణునిశిరస్సును తనగుండెకు మాటిమాటికిని హత్తుకొనుచు మిక్కిలి విలపింపసాగెను. స్త్రీలు కుంభకర్ణునితేజస్సును, బలమును విశేషముగా వర్ణించుచు తమ గుండెలను బాదుకొనుచు ఏడువసాగిరి. అదే సమయమున మేఘనాదుడు అచటికి వచ్చి ధైర్యోత్సాహములను గూర్చు పెక్కుకథలను విన్పించి, రావణునకు ఊరట గూర్చుచు ఇట్లు పలికెను. "రేపు నా పరాక్రమమును చూడుడు. ఇప్పుడే నన్ను నేనేల ప్రశంసించుకొనవలెను? నా ఇష్టదైవమునుండి నేను పొందిన బలమును రథమును మీకింతవఱకు చూపలేదు. ఈ విధముగా అతడు ప్రగల్భములను పలుకుచుండగా తెల్లవాఱెను. లంకయొక్క నాలుగుద్వారములకడ వానరసైన్యములు సమీకరించియుండెను. కాలునివలె ప్రళయ భయంకరులైన భల్లూకవానరులీవైపునను, అత్యంతరణధీరులైన రాక్షససైనికులావైపునను యుద్ధసన్నద్ధులై యుండిరి. ఉభయపక్షముల యోధులును విజయకాంక్షతో వీరోచితముగా పోరాడుచుండిరి. ఓ గరుడుడా! అట్టి భీకర యుద్ధమును వర్ణింపజాలము. (చౌ॥ 1-6)

దో- మేఘనాద మాయామయ, రథ చఢి గయఉ అకాస ।
గర్జెఉ అట్టహాస కరి, భఇ కపి కటకహి త్రాస ॥ 72 ॥

మేఘనాదుడు తనఇష్టదైవమునుండిపొందిన మాయారథమునెక్కి, ఆకసమునకు ఎగిరెను. అట్టహాసముతో గర్జించెను. ఆ గర్జనలను విని, వానరసేనలు భయకంపితములయ్యెను. (దో॥ 72)

చౌ- సక్తి సూల తరవారి కృపానా । అస్త్ర సస్త్ర కులిసాయుధ నానా ॥
డారఇ పరసు పరిఘ పాషానా । లాగెఉ బృష్టి కరై బహు బానా ॥ 1 ॥
దస దిసి రహే బాన నభ ఛాఈ । మానహుఁ మఘా మేఘ ఝరి లాఈ ॥
ధరు ధరు మారు సునిఅ ధుని కానా । జో మారఇ తెహి కోఉ న జానా ॥ 2 ॥
గహి గిరి తరు అకాస కపి ధావహిఁ । దేఖహిఁ తెహి న దుఖిత ఫిరి ఆవహిఁ ॥
అవఘట ఘాట బాట గిరి కందర । మాయా బల కీన్హెసి సర పంజర ॥ 3 ॥
జాహిఁ కహాఁ బ్యాకుల భఏ బందర । సురపతి బంది పరే జను మందర ॥
మారుతసుత అంగద నల నీలా । కీన్హెసి బికల సకల బలసీలా ॥ 4 ॥
పుని లఛిమన సుగ్రీవ బిభీషన । సరన్హి మారి కీన్హెసి జర్జర తన ॥
పుని రఘుపతి సైఁ జూఝై లాగా । సర ఛాఁడఇ హోఇ లాగహిఁ నాగా ॥ 5 ॥

బ్యాల పాస బస భఏ ఖరారీ । స్వబస అనంత ఏక అబికారీ ॥
నట ఇవ కపట చరిత కర నానా । సదా స్వతంత్ర ఏక భగవానా ॥ 6 ॥
రన సోభా లగి ప్రభుహిఁ బఁధాయో । నాగపాస దేవన్హ భయ పాయో ॥ 7 ॥

మేఘనాదుడు శక్తి, శూలము, ఖడ్గము, కృపాణము, మున్నగు అస్త్రశస్త్రములను, వజ్రాయుధ తుల్యములగు వివిధాయుధములను శత్రుసైన్యములపై ప్రయోగించెను. పరశువు, పరిఘ, శిలలు, మున్నగువాటిని, వివిధశరములను వర్షింపసాగెను. ఆకాశమును మఖకార్తెలో మేఘములు కప్పివేసినట్లు, ఇంద్రజిత్తుబాణములు దశదిశలను కప్పివేసెను. 'పట్టుకొనుము, పట్టుకొనుము, చంపుము, చంపుము' అను అఱపులుఅంతట వినబడుచుండెను. కాని ఇంద్రజిత్తుమాయవలన ఆ శస్త్రాస్త్రములను ప్రయోగించెడి ఇంద్రజిత్తుమాత్రము ఎవ్వరికిని కనబడుటలేదు. ఆ ఇంద్రజిత్తునకు మాత్రము అందఱును కనబడుచుండిరి. పర్వతములను, వృక్షములను గైకొని, వానరవీరులు ఆకసమునకెగిరిరి. కాని ఎవ్వరును కనబడనందున నిరాశతో మఱలివచ్చిరి. తనమాయాప్రభావమున మేఘనాదుడు దుర్గమములైన లోయలను, మార్గములను, కొండగుహలను శరపంజరములలో బంధించెను. వానరులు దిక్కుతోచక ఇంద్రునకు పర్వతములు బందీలైనట్లు మిక్కిలి వ్యాకులపాటునకు లోనైరి. మేఘనాదుడు పవనసుతుడైన హనుమంతుని, అంగదుని, నలుడు, నీలుడు మొదలగు బలశాలురైన మహా యోధులందఱిని కలవరపఱచెను. పిదప లక్ష్మణుని, సుగ్రీవుని, విభీషణుని, తన బాణములతో బాధించి, వారి శరీరములను జర్ఘరితములుగాజేసెను. పిదప అతడు శ్రీరఘునాథునితో యుద్ధము చేయసాగెను. అతడు వదలిన బాణములు సర్పములై వచ్చిపడుచుండెను. స్వతంత్రుడు అనంతుడు, అఖండుడు, నిర్వికారుడు, ఖరారియైన శ్రీరాముడు లీలగా నాగపాశబద్ధుడయ్యెను. శ్రీరామచంద్రుడు సర్వదా స్వతంత్రుడు, అద్వితీయుడైన భగవంతుడు అతడు ఒక నటునివలె అనేక ప్రకారముల లీలావిలాసములను ప్రదర్శించుచుండును. కనుక యుద్ధమునకు శోభను గూర్చుటకై ప్రభువు తనకుతానై ఇప్పుడు నాగపాశమునకు కట్టుబడెను. ఆ దృశ్యమును గాంచి, దేవతలు భయపడిరి. (చౌ॥ 1-7)

దో- గిరిజా జాసు నామ జపి, ముని కాటహిఁ భవ పాస ।
సో కి బంధ తర ఆవఇ, బ్యాపక బిస్వ నివాస ॥ 73 ॥

(శివుడు పలుకుచున్నాడు) ఓ గిరిజా! రామనామమును జపించినంత మాత్రముననే మునులు భవ బంధములనుండి విముక్తులయ్యెదరు. సర్వవ్యాపకుడును, జగన్నివాసుడును ఐన అట్టి ప్రభువు ఎవరి బంధములకైనను చిక్కునా? (దో॥ 73)

చౌ- చరిత రామ కే సగున భవానీ । తర్కి న జాహిఁ బుద్ధి బల బానీ ॥
అస బిచారి జే తగ్య బిరాగీ । రామహి భజహిఁ తర్క సబ త్యాగీ ॥ 1 ॥
బ్యాకుల కటకు కీన్హ ఘననాదా । పుని భా ప్రగట కహఇ దుర్బాదా ॥
జామవంత కహ ఖల రహు ఠాఢా । సుని కరి తాహి క్రోధ అతి బాఢా ॥ 2 ॥
బూఢ జాని సఠ ఛాఁడేఉఁ తోహీ । లాగేసి అధమ పచారై మోహీ ॥
అస కహి తరల త్రిసూల చలాయో । జామవంత కర గహి సోఇ ధాయో ॥ 3 ॥

మారిసి మేఘనాద కై ఛాతీ । పరా భూమి ఘుర్మిత సురఘాతీ ॥
పుని రిసాన గహి చరన ఫిరాయో । మహి పఛారి నిజ బల దెఖరాయో ॥ 4 ॥
బర ప్రసాద సో మరఇ న మారా । తబ గహి పద లంకా పర డారా ॥
ఇహాఁ దేవరిషి గరుడ పఠాయో । రామ సమీప సపది సో ఆయో ॥ 5 ॥

శర్వాణీ! సగుణస్వరూపుడైన శ్రీరామునిలీలలు వాక్కునకును, బుద్ధికిని అతీతములు. దీనిని గ్రహించియే తత్త్వజ్ఞానులును, విరాగులును తర్కములజోలికిపోక శ్రీరాముని ఆరాధించెదరు. మేఘనాదుడు వానరసైన్యములను తికమకల పాలుచేసెను. పిమ్మట అందరికిని కనబడుచు దుర్భాషలాడసాగెను. అప్పుడు జాంబవంతుడు "ఓరీదుష్టుడా! నిలువుము." అనిపలికెను. ఈ మాటను విని, మేఘనాదుడుక్రుద్ధుడై "ఓరీ మూర్ఖుడా! ముసలివాడవని నిన్ను నేను వదలివేసితిని. ఇప్పుడు నన్ను కవ్వించుచున్నావు." అని పలికి నిశితమైన త్రిశూలమును ప్రయోగించెను. జాంబవంతుడు ఆత్రిశూలమును చేతిలో పట్టుకొని, ముందునకు పరుగెత్తి, దానితోడనే అతని వక్షస్థలముపై దెబ్బతీసెను. దేవతలకు శత్రువైన మేఘనాదుడు ఆదెబ్బకు గిరగిర తిరిగి నేలపై వ్రాలెను. జాంబవంతుడు క్రుద్ధుడై, అతని కాలిని చిక్కించుకొని, గిరగిర త్రిప్పి, నేలకేసికొట్టి తన బలమును ప్రదర్శించెను. కాని ఇంద్రజిత్తు కొట్టబడినను వరప్రభావమున చావలేదు. జాంబవంతుడు అతని కాలిని చిక్కించుకొని లంకలోనికి విసరివేసెను. ఇంతలో దేవర్షినారదుడు శ్రీరామునికడకు గరుడుని పంపెను. (చౌ॥ 1-5)

దో- ఖగపతి సబ ధరి ఖాఏ, మాయా నాగ బరూథ ।
మాయా బిగత భఏ సబ, హరషే బానర జూథ ॥ 74(క) ॥
గహి గిరి పాదప ఉపల నఖ, ధాఏ కీస రిసాఇ ।
చలే తమీచర బికలతర, గఢ పర చఢే పరాఇ ॥ 74(ఖ) ॥

పక్షిరాజైన గరుత్మంతుడు మాయారచిత సర్పములనన్నింటిని పట్టుకొని తినివేసెను. అప్పుడు వానరులందఱును మాయావిముక్తులై, ప్రసన్నులైరి. పర్వతములను వృక్షములను, ఱాళ్లను, నఖములను ఆయుధములుగా గలిగి, వానరులు క్రుద్ధులై యుద్ధ భూమికి పరుగెత్తిరి. రాక్షసులు వారి ధాటికి తట్టుకొనలేక వ్యాకుల పాటుతో పాఱిపోయి కోటలపైకెక్కిరి. (దో॥ 74 క,ఖ)

చౌ- మేఘనాద కై మురఛా జాగీ । పితహి బిలోకి లాజ అతి లాగీ ॥
తురత గయఉ గిరిబర కందరా । కరౌఁ అజయ మఖ అస మన ధరా ॥ 1 ॥
ఇహాఁ బిభీషన మంత్ర బిచారా । సునహు నాథ బల అతుల ఉదారా ॥
మేఘనాద మఖ కరఇ అపావన । ఖల మాయావీ దేవ సతావన ॥ 2 ॥
జౌఁ ప్రభు సిద్ధ హోఇ సో పాఇహి । నాథ బేగి పుని జీతి న జాఇహి ॥
సుని రఘుపతి అతిసయ సుఖ మానా । బోలే అంగదాది కపి నానా ॥ 3 ॥

లఛిమన సంగ జాహు సబ భాఈ । కరహు బిధంస జగ్య కర జాఈ ॥
తుమ్హ లఛిమన మారేహు రన ఓహీ । దేఖి సభయ సుర దుఖ అతి మోహీ ॥ 4 ॥
మారేహు తెహి బల బుద్ధి ఉపాఈ । జెహిఁ ఛీజై నిసిచర సును భాఈ ॥
జామవంత సుగ్రీవ బిభీషన । సేన సమేత రహేహు తీనిఉ జన ॥ 5 ॥
జబ రఘుబీర దీన్హి అనుసాసన । కటి నిషంగ కసి సాజి సరాసన ॥
ప్రభు ప్రతాప ఉర ధరి రనధీరా। బోలే ఘన ఇవ గిరా గఁభీరా ॥ 6 ॥
జౌఁ తెహి ఆజు బధేఁ బిను ఆవౌఁ । తౌ రఘుపతి సేవక న కహావౌఁ ॥
జౌఁ సత సంకర కరహిఁ సహాఈ । తదపి హతఉఁ రఘుబీర దోహాఈ ॥ 7 ॥

మేఘనాదుడు మూర్ఛనుండి లేవగానే తండ్రిని జూచి సిగ్గుపడెను. "నేను 'అజేయయజ్ఞము'ను జేసెదను"- అని సంకల్పము చేసి, వెంటనే ఒక పర్వతగుహలోనికి వెళ్లెను. ఇక్కడ విభీషణుడు శ్రీరామునకు సలహానిచ్చెను. "అతులిత బలశాలీ! ఉదారగుణనిధీ! ప్రభూ! దుష్టుడును మాయావియు ఐన మేఘనాదుడు అపవిత్ర యజ్ఞమును జేయుచున్నాడు. ఆ యజ్ఞము ఫలించినచో అతనిని జయించుట కష్టము."- ఈ మాటలను విని, రఘునాథుడు మిక్కిలి సంతుష్టుడై అంగదాదివానరులనుబిలిచి పలికెను. "వానర వీరులారా! మీరందఱును లక్ష్మణునితో వెళ్లి, అయజ్ఞమును ధ్వంసము చేయుడు. లక్ష్మణా! నీవు వానిని యుద్ధములో సంహరింపుము. భయభ్రాంతులకు లోనైన దేవతలను జూచి నేను మిక్కిలి విచార పడుచున్నాను. సోదరా! నీ బలము, బుద్ధి, ఉపాయములచే ఆ రాక్షసుని ఏదొక విధముగా తుదముట్టింప వలెను. జాంబవంతా! సుగ్రీవా! విభీషణా! మీరు ముగ్గురును మీమీసేనలతోగూడి ఇతనికి తోడుగా చనుడు"- శ్రీరామునిఆజ్ఞమేరకు రణధీరుడైన లక్ష్మణుడు నడుమునకు తూణీరమును కట్టుకొని, ధనుర్బాణములను చేబూని, శ్రీరాముని ప్రతాపమును మనస్సులో నిలుపుకొని, మేఘగంభీరస్వరముతో ఇట్లనెను. "నేను శ్రీ రఘునాథునకు నిజమైన సేవకుడనేఐనచో ఆ దుష్టుని వధింపక మఱలిరాను. రఘు వీరునిపై శపథము. చేయుచున్నాను. ఆ శంకరుడే అతనికి తోడై నిలిచినను మేఘనాదునకు నా చేతిలో చావు తప్పదు."

(చౌ॥ 1-7)

మేఘనాదుని వధ

దో- రఘుపతి చరన నాఇ సిరు, చలెఉ తురంత అనంత ।
అంగద నీల మయంద నల, సంగ సుభట హనుమంత ॥ 75 ॥

శ్రీ రఘునాథుని చరణములకు శిరసా ప్రణమిల్లి, శేషావతారుడైన లక్ష్మణుడు వెంటనే రణభూమికి చేరెను. అతనితోపాటు అంగదుడు, నలుడు, నీలుడు, మయందుడు, హనుమంతుడు మొదలగు మహా యోధులు వెళ్లిరి.

(దో॥ 75)

చౌ- జాఇ కపిన్హ సో దేఖా బైసా । ఆహుతి దేత రుధిర అరు భైఁసా ॥
కీన్హ కపిన్హ సబ జగ్య బిధంసా । జబ న ఉఠఇ తబ కరహిఁ ప్రసంసా ॥ 1 ॥
తదపి న ఉఠఇ ధరేన్హి కచ జాఈ । లాతన్హి హతి హతి చలే పరాఈ ॥
లై త్రిసూల ధావా కపి భాగే । ఆఏ జహఁ రామానుజ ఆగే ॥ 2 ॥

ఆవా పరమ క్రోధ కర మారా । గర్జ ఘోర రవ బారహిఁ బారా ॥
కోపి మరుతసుత అంగద ధావే । హతి త్రిసూల ఉర ధరని గిరావే ॥ 3 ॥
ప్రభు కహఁ ఛాఁడేసి సూల ప్రచండా । సర హతి కృత అనంత జగ ఖండా ॥
ఉఠి బహోరి మారుతి జుబరాజా । హతహిఁ కోపి తెహి ఘాఉ న బాజా ॥ 4 ॥
ఫిరే బీర రిపు మరఇ న మారా । తబ ధావా కరి ఘోర చికారా ॥
ఆవత దేఖి క్రుద్ధ జను కాలా । లఛిమన ఛాడే బిసిఖ కరాలా ॥ 5 ॥
దేఖేసి ఆవత పబి సమ బానా । తురత భయఉ ఖల అంతరధానా ॥
బిబిధ బేష ధరి కరఇ లరాఈ । కబహుఁక ప్రగట కబహుఁ దురి జాఈ ॥ 6 ॥
దేఖి అజయ రిపు డరపే కీసా । పరమ క్రుద్ధ తబ భయఉ అహీసా ॥
లఛిమన మన అస మంత్ర దృఢావా । ఏహి పాపిహి మైఁ బహుత ఖేలావా ॥ 7 ॥
సుమిరి కోసలాధీస ప్రతాపా । సర సంధాన కీన్హ కరి దాపా ॥
ఛాడా బాన మాఝ ఉర లాగా । మరతీ బార కపటు సబ త్యాగా ॥ 8 ॥

వానరులు వెళ్లి చూడగా మేఘనాదుడు దున్నపోతులను ఆహుతిగా ఇచ్చుచుండెను. రక్తముతో హోమము చేయుచుండెను. వానరులు వానియజ్ఞమును ధ్వంసమొనర్చిరి. ఐనను అతడు యజ్ఞ పీఠము నుండి లేవలేదు. అప్పుడు వారు అతనిని వ్యంగ్యముగా పొగడదొడగిరి. ఈ వ్యంగ్యోక్తులకును అతడు చలింపకుండెను. అప్పుడు వారతనికేశములను పట్టుకొని, కాళ్లతో తన్ని పరుగెత్తిరి. త్రిశూలముతో అతడు వారిని వెంబడింపగా వారు లక్ష్మణుని కడకు చేరిరి. మేఘనాదుడు మిక్కిలి క్రోధావేశములతో భయంకరముగా గర్జించెను. పవనసుతుడును, అంగదుడును, కోపముతో వానిని ఎదుర్కొనిరి. అతడు వారిగుండెలపై త్రిశూలముతో కొట్టి నేలపై పడిపోవునట్లు చేసెను. అనంతరము అతడు త్రిశూలమును లక్ష్మణునిపై విసరెను. అనంతుడైన ఆ లక్ష్మణుడు త్రిశూలమును తనబాణముతో కొట్టి, రెండు ముక్కలు గావించెను. హనుమంతుడును, అంగదుడును, క్రోధముతో అతనిని కొట్టసాగిరి. ఎంతగా కొట్టినను అతనికి దెబ్బతగులుటలేదు. ఏవిధముగను అతడు తమచేతులలో మరణింపడని భావించి, ఆ వానర వీరులందఱును తిరిగి వచ్చిరి. అతడు ఘోరముగా గర్జించుచు ముందునకు వచ్చెను. క్రుద్ధుడై మృత్యువువలె వచ్చుచున్న అతనిని జూచి, లక్ష్మణుడు అతనిపై తీక్ష్ణములైన బాణములను వదలెను. వజ్రతుల్యములైన ఆ బాణములు వచ్చుటను జూచి, వెంటనే అతడు అంతర్ధాన మాయెను. మాయతో వివిధ రూపములను ధరించి, యుద్ధము చేయసాగెను. ఒక్కొక్కసారి ప్రకటితుడగుచుండెను. మఱియొకపర్యాయము దాగుకొనుచుండెను. శత్రువు అజేయుడని తెలిసి, వానరులు భయపడుచుండిరి. కోపోద్రిక్తుడైన లక్ష్మణుడు" ఇంక ఈ పాపితో ఆటలు చాలును. వీనిని ఇప్పుడు చంపుటయే యుక్తము" అని తలంచెను. శ్రీరాముని ప్రభావమును తలంచుకొని, లక్ష్మణుడు వీరోచిత దర్పముతో బాణమును సంధించి, వదలెను. అది సూటిగా వెళ్లి మేఘనాదుని గుండెలో గ్రుచ్చుకొనెను. మరణ సమయమున అతడు కపటమును త్యజించెను. (చౌ॥ 1-8)

దో- రామానుజ కహఁ రాము కహఁ, అస కహి ఛాఁడేసి ప్రాన ।
ధన్య ధన్య తవ జననీ, కహ అంగద హనుమాన ॥ 76 ॥

(అతని హృదయములో ఈ భావము కలిగెను) "రాముని తమ్ముడు లక్ష్మణుడు ఎక్కడ? రాముడెక్కడ?" అనుచు అతడు అసువులు వీడెను. అంగదుడును, హనుమంతుడును ఇట్లు పలికిరి. "నీ తల్లి ధన్యురాలు. ధన్యురాలు. నీవు లక్ష్మణుని చేతిలో మరణించితివి. మరణసమయమున రామలక్ష్మణనామములను స్మరించితివి"
(దో॥ 76)

చౌ- బిను ప్రయాస హనుమాన ఉఠాయో । లంకా ద్వార రాఖి పుని ఆయో ॥
తాసు మరన సుని సుర గంధర్బా । చఢి బిమాన ఆఏ నభ సర్బా ॥ 1 ॥
బరషి సుమన దుందుభీం బజావహిం । శ్రీరఘునాథ బిమల జసు గావహిం ॥
జయ అనంత జయ జగదాధారా । తుమ్హ ప్రభు సబ దేవన్హి నిస్తారా ॥ 2 ॥
అస్తుతి కరి సుర సిద్ధ సిధాఏ । లఛిమన కృపాసింధు పహిం ఆఏ ॥
సుత బధ సునా దసానన జబహీం । మురుఛిత భయఉ పరెఉ మహి తబహీం ॥ 3 ॥
మందోదరీ రుదన కర భారీ । ఉర తాడన బహు భాఁతి పుకారీ ॥
నగర లోగ సబ బ్యాకుల సోచా । సకల కహహిం దసకంధర పోచా ॥ 4 ॥

హనుమంతుడు మేఘనాదుని కళేబరమును అనాయాసముగ తీసికొని పోయి, లంకాద్వారముకడనుంచి తిరిగి వచ్చెను. మేఘనాదుని మరణవార్తవిని, దేవతలును, గంధర్వాదులును విమానములపై ఆకాశ మార్గమున వచ్చిరి. వారు దుందుభులను మ్రోగించుచు పూలను వర్షించిరి. శ్రీ రఘునాథుని నిర్మల కీర్తిని గానము చేసిరి. "ఓ అనంతా! నీకు జయము. ఓ జగదాధారా! నీకు జయము. ప్రభూ! మీరు మహావిపత్తు నుండి దేవతలను ఉద్ధరించితిరి." దేవతలు, సిద్ధులు మొదలగువారును స్తుతులొనర్చి, వెళ్లినపిమ్మట లక్ష్మణుడు దయాళువైన శ్రీరాముని చెంతకు వచ్చెను. రావణుడు తన కుమారునిమరణవార్తను వినగానే మూర్ఛితుడై నేలపై పడెను. మందోదరి గుండెలు బాదుకొనుచు అనేకవిధముల విలపించెను. లంకా నివాసులందఱును 'అయ్యో! పాపము' అని రోదించుచు శోక విహ్వలురైరి. రావణుడు పరమనీచుడని తిట్టసాగిరి.
(చౌ॥ 1-4)

దో- తబ దసకంఠ బిబిధి బిధి, సముఝాఈం సబ నారి ।
నస్వర రూప జగత సబ, దేఖహు హృదయఁ బిచారి ॥ 77 ॥

అప్పుడు దశకంఠుడైన రావణుడు స్త్రీలనందఱిని ఓదార్చెను. "దృశ్యమానమగు బాహ్యజగత్తంతయు నశించునదియే. ఈ విషయమును గ్రహించి, ధైర్యమును వహింపుడు"- అనెను.
(దో॥ 77)

చౌ- తిన్హహి గ్యాన ఉపదేసా రావన । ఆపున మంద కథా సుభ పావన ॥
పర ఉపదేస కుసల బహుతేరే । జే ఆచరహిం తె నర న ఘనేరే ॥ 1 ॥
నిసా సిరాని భయఉ భినుసారా । లగే భాలు కపి చారిహుం ద్వారా ॥
సుభట బోలాఇ దసానన బోలా । రన సన్ముఖ జా కర మన డోలా ॥ 2 ॥
సో అబహీం బరు జాఉ పరాఈ । సంజుగ బిముఖ భఏం న భలాఈ ॥
నిజ భుజ బల మైం బయరు బఢావా । దేహఉఁ ఉతరు జో రిపు చఢి ఆవా ॥ 3 ॥

అస కహి మరుత బేగ రథ సాజా । బాజే సకల జుఝూఊ బాజా ॥
చలే బీర సబ అతులిత బలీ । జను కజ్జల కై ఆంధీ చలీ ॥ 4 ॥
అసగున అమిత హోహిం తెహి కాలా । గనఇ న భుజబల గర్బ బిసాలా ॥ 5 ॥

రావణుడు వారికి జ్ఞానోపదేశము గావించెను. అతడు నీచుడైనను, అతనిఉపదేశము మాత్రము హితమును గూర్చునదియై పవిత్రమైనదిగా ఉండెను. లోకములో ఇతరులకు ఉపదేశములనిచ్చువారికి లోటు లేదు. కాని తమ ఉపదేశములను తాము ఆచరించువారు మాత్రము తక్కువగా ఉందురు. రాత్రి గడచినది, తెల్లవాఱినది. భల్లూకవానరులు మఱల లంకయొక్క నాలుగుద్వారములనొద్ద చేరిరి. దశముఖుడు క్రుద్ధుడై తన వీర యోధులను పిలిచి ఇట్లనెను. "యుద్ధములో శత్రుసేనలను జూచి, మనస్సులో భీతిల్లుచు తటపటాయించువారు ఇప్పుడే వెనుదిఱుగుట మంచిది. రణరంగమునకు వచ్చిన పిదప వెన్ను చూపుట తగదు. నేను నా భుజబలమును నమ్మి వైరమును పెంచుకొన్నాను. మన పై దండెత్తి వచ్చిన శత్రువునకు తగినసమాధానమును నేనే ఇయ్యగలను." ఇట్లు పలికి వాయువేగముతో సాగిపోగల తనరథమును సిద్ధముగావింపజేసెను. యుద్ధభేరీలు మ్రోగినవి. అసమానబలశాలురైన వీరులు కాటుక తుఫానువలె బయలుదేఱిరి. ఆ సమయమున పొడసూపిన అపశకునములకు అంతులేకుండెను. కాని తనభుజబలగర్వమున రావణుడు వాటిని లెక్క చేయకుండెను. (చౌ॥ 1-5)

ఛం-అతి గర్బ గనఇ న సగున అసగున స్రవహిం ఆయుధ హాథ తే ।
భట గిరత రథ తే బాజి గజ చిక్కరత భాజహిం సాథ తే ॥
గోమాయు గీధ కరాల ఖర రవ స్వాన బోలహిం అతి ఘనే ।
జను కాలదూత ఉలూక బోలహిం బచన పరమ భయావనే ॥

అత్యంత గర్వ కారణమున అతడు శుభాశుభ శకునములను ఏమాత్రమూ పట్టించుకొనలేదు. చేతుల నుండి ఆయుధములు జారిపడెను. యోధులు తమతమ రథములనుండి క్రిందపడిరి. గుఱ్ఱములు సకిలించుచును, ఏనుగులు ఘీంకరించుచును యుద్ధభూమిని వీడి, పాఱిపోయెను. నక్కలు, రాబందులు, తీవ్రస్వరముతో కర్ణకఠోరముగా కూయసాగెను. కుక్కలు అంతులేకుండ మొఱుగుచుండెను. గ్రుడ్లగూబలు కాలునిదూతలాయనునట్లు భయంకరశబ్దములు చేయుచుండెను. భీకరములైన ఈ అపశకునములన్నియును మృత్యువుయొక్క రాకను సూచించుచుండెను. (ఛం)

దో- తాహి కి సంపతి సగున సుభ, సపనెహుఁ మన బిశ్రామ ।
భూత ద్రోహ రత మోహబస, రామ బిముఖ రతి కామ॥ 78 ॥

ప్రాణులయెడ వైరముపూనువాడును, మోహమునకు వశుడగువాడును శ్రీరామునకు విముఖుడును, కామమునకు దాసుడును అగువాడు కలలోగూడ శుభశకునములను, సంపదలను, మనశ్శాంతిని ఎన్నడునూ, ఏ విధముగనూ పొందజాలడు. (దో॥ 78)

రావణుడు వానరయోధులతో తలపడుట

చౌ- చలెఉ నిసాచర కటకు అపారా । చతురంగినీ అనీ బహు ధారా ॥
బిబిధి భాఁతి బాహన రథ జానా । బిపుల బరన పతాక ధ్వజ నానా ॥ 1 ॥
చలే మత్త గజ జూథ ఘనేరే । ప్రాబిట జలద మరుత జను ప్రేరే ॥
బరన బరన బిరదైత నికాయా । సమర సూర జానహిఁ బహు మాయా ॥ 2 ॥
అతి బిచిత్ర బాహినీ బిరాజీ । బీర బసంత సేన జను సాజీ ॥
చలత కటక దిగసింధుర డగహీఁ । ఛుభిత పయోధి కుధర డగమగహీఁ ॥ 3 ॥
ఉఠీ రేను రబి గయఉ ఛపాఈ । మరుత థకిత బసుధా అకులాఈ ॥
పనవ నిసాన ఘోర రవ బాజహిఁ । ప్రలయ సమయ కే ఘన జను గాజహిఁ ॥ 4 ॥
భేరి నఫీరి బాజ సహనాఈ । మారూ రాగ సుభట సుఖదాఈ ॥
కేహరి నాద బీర సబ కరహీఁ । నిజ నిజ బల పౌరుష ఉచ్చరహీఁ ॥ 5 ॥
కహఇ దసానన సునహు సుభట్టా । మర్దహు భాలు కపిన్హ కే ఠట్టా ॥
హౌఁ మారిహఉఁ భూప ద్వౌ భాఈ । అస కహి సన్ముఖ ఫౌజ రెంగాఈ ॥ 6 ॥
యహ సుధి సకల కపిన్హ జబ పాఈ । ధాఏ కరి రఘుబీర దోహాఈ ॥ 7 ॥

అపారమైన నిశాచరసేన ముందునకుసాగెను. చతురంగబలములు అనేకదళములుగా విభజింపబడెను. ఆ దళములు వివిధవాహనములను, రథములను, విమానములను, నానావర్ణములధ్వజపతాకములను కలిగి యుండెను. మదపుటేనుగుల గుంపులు పవన ప్రేరితములైన వర్షాకాలమేఘములవలె వడివడిగా కదలుచుండెను. వీరులు చిత్రవిచిత్రములైన దుస్తులను ధరించి యుండిరి. వారు అందఱును రణవిద్యాకుశలురు, మాయావులు. సేన అత్యంత విచిత్రముగను, వీర వసంతుడే తన సైన్యముతో వచ్చినట్లుగనుఉండెను. ఆ సేన నడచుచుండుట చూచి, దిగ్గజములే త్రుళ్లిపడుచుండెను. సముద్రము అల్లకల్లోలమాయెను. పర్వతములు కంపించెను. సేనలు నడుచునప్పుడు చెలరేగుచున్న ధూళి సూర్యుని కప్పి వేయుచుండెను. అకస్మాత్తుగా గాలి ఆగిపోయెను. పృథ్వి వ్యాకులతనొందెను. ప్రళయకాలమేఘములు గర్జించినట్లు డోళ్లు, నగారాలు భయంకరముగా మ్రోగింపబడెను. నగారాలు, మేళములు, సన్నాయిలు యోధులకు ఉత్సాహమును ఇనుమడింప జేయు 'కదన కుతూహల' రాగమును ఆలపించుచుండెను. వీరులందఱును సింహనాదములను జేయుచు తమతమబలపౌరుషములను ప్రకటించుచుండిరి. అప్పుడు దశకంఠుడు తన సేనలను సంబోధించుచు ఇట్లు పలికెను. "ఉత్తమ మహాయోధులారా! వినుడు. భల్లూక వానరసమూహములను మర్దించి, నలిపివేయుడు. నేను ఆ యిద్దఱు రాజకుమారులను హతమార్చెదను." ఇట్లనుచు అతడు తనసైన్యమును ముందునకు నడిపెను. ఈ వార్త తెలియగనే వానరులు 'శ్రీరామునకు జయము, జయము' అనుచు రణరంగమున దూకిరి. (1) (చౌ॥ 1-7)

---

1) రఘువంశ సుధాంబుధి చంద్రశ్రీ రామరాజ రాజేశ్వరా! ॥రఘు॥
అఘమేఘమారుత శీకరా! అఘమేఘ మారుత శీకరా! ॥రఘు॥ (త్యాగరాజ)

ఛం-ధాఏ బిసాల కరాల మర్కట భాలు కాల సమాన తే ।
మానహుఁ సపచ్ఛ ఉడాహిఁ భూధర బృంద నానా బాన తే ॥
నఖ దసన సైల మహాద్రుమాయుధ సబల సంక న మానహీఁ ।
జయ రామ రావన మత్త గజ మృగరాజ సుజసు బఖానహీఁ ॥

కాలునితోసమానులైన భీకరభల్లూకవానరులు పెక్కురంగులుగల తెక్కలపర్వతములవలె ఎగురసాగిరి. నఖములు, దంతములు, పర్వతములు, వృక్షములు వారి శస్త్రాస్త్రములు. వారు గొప్ప బలశాలురు. నిర్భయులు. రావణుడనెడి మదపుటేనుగుపాలిటిసింహమైన శ్రీరామునకు జయజయ నాదములను బల్కుచు ఆతని యశో వైభవములను గానము చేయుచుండిరి. (ఛం)

దో- దుహు దిసి జయ జయకార కరి, నిజ నిజ జోరీ జాని ।
భిరే బీర ఇత రామహి, ఉత రావనహి బఖాని ॥ 79 ॥

ఇరుపక్షముల వారును జయ జయ ధ్వానములు చేయుచు, తమతమప్రతివీరులతో యుద్ధము చేయసాగిరి. ఈపక్షమున భల్లూకవానరులు శ్రీరామచంద్రుని, ఆపక్షమున రక్కసుల మూకలు రావణుని, కొనియాడుచు పరస్పరము భయంకరముగా పోరాడసాగిరి. (దో॰ 79)

చౌ- రావను రథీ బిరథ రఘుబీరా । దేఖి బిభీషన భయఉ అధీరా ॥
అధిక ప్రీతి మన భా సందేహా । బంది చరన కహ సహిత సనేహా ॥ 1 ॥
నాథ న రథ నహిఁ తన పద త్రానా । కెహి బిధి జితబ బీర బలవానా ॥
సునహు సఖా కహ కృపానిధానా । జెహిఁ జయ హోఇ సో స్యందన ఆనా ॥ 2 ॥
సౌరజ ధీరజ తెహి రథ చాకా । సత్య సీల దృఢ ధ్వజా పతాకా ॥
బల బిబేక దమ పరహిత ఘోరే । ఛమా కృపా సమతా రజు జోరే ॥ 3 ॥
ఈస భజను సారథీ సుజానా । బిరతి చర్మ సంతోష కృపానా ॥
దాన పరసు బుధి సక్తి ప్రచండా । బర బిగ్యాన కఠిన కోదండా ॥ 4 ॥
అమల అచల మన త్రోన సమానా । సమ జమ నియమ సిలీముఖ నానా ॥
కవచ అభేద బిప్ర గుర పూజా । ఏహి సమ బిజయ ఉపాయ న దూజా ॥ 5 ॥
సఖా ధర్మమయ అస రథ జాకేఁ । జీతన కహఁ న కతహుఁ రిపు తాకేఁ ॥ 6 ॥

రావణుడు రథముపై నుండెను. శ్రీరాముడు రథములేకుండ ఉండుట చూచి, విభీషణుడు భీతిల్లి, అధైర్యమునకు లోనయ్యెను. ప్రేమాతిశయమువలన ఆతని మనస్సులో సంశయము గలిగి, శ్రీరామునకు పాదాభివందనమొనర్చి, ఇట్లు పలికెను. "ప్రభూ! మీకు రథము లేదు. శరీర రక్షణకు కవచమూ లేదు. కాళ్లకు పాదరక్షలును లేవు.

బలశాలియు, వీరుడునుఐన రావణుని ఎట్లు జయింపగలరు?"- కృపాళువైన శ్రీరాముడు పలికెను. "మిత్రమా! వినుము. విజయమును పొందుటకు అవసరమైన రథము వేఱొకటి గలదు. పరాక్రమము, ధైర్యము ఆ రథమునకు చక్రములు, సత్యశీల (సదాచార)ములే దానిదృఢమైన ధ్వజపతాకములు. బలము, వివేకము, దమము, పరోపకారము అను నాలుగూ దాని గుఱ్ఱములు. క్షమ, దయ, సమతా సూత్రములతో అవి రథమునకు పూన్చబడును. భగవద్భజన (ఆరాధన)యే ఆ రథమునకు సమర్థుడైన సారథి. వైరాగ్యమే డాలు. సంతోషమే ఖడ్గము. దానమే పరశువు. బుద్ధియే ప్రచండశక్తి. ఉత్తమవిజ్ఞానమే కఠోరధనుస్సు. సర్వదోషములనుండియు విముక్తమైన స్థిరమైన మనస్సే తూణీరము. శమము, యమనియమములే బాణ సమూహములు. బ్రాహ్మణుల, గురువుల పూజయే అభేద్యకవచము. విజయమునకు ఇట్టి రథముతో సమానమైన సాధనము మఱియొకటి లేదు.మిత్రుడా! ధర్మమయమైన ఇట్టి రథముగలవానిని ఎవ్వరును జయింప జాలరు. అట్టివానికి శత్రువుకూడ ఉండడు. (యుద్ధసమయమున భగవంతుడు విభీషణునకిచ్చిన ఈ ఉపదేశము అపూర్వము.) (చౌ॥ 1-6)

దో- మహా అజయ సంసార రిపు, జీతి సకఇ సో బీర ।
జాకేఀ అస రథ హోఇ దృఢ, సునహు సఖా మతి ధీర ॥ 80(క) ॥
సుని ప్రభు బచన బిభీషన, హరషి గహే పద కంజ ।
ఏహి మిస మొహి ఉపదేసేహు, రామ కృపా సుఖ పుంజ ॥ 80(ఖ) ॥
ఉత పచార దసకంధర, ఇత అంగద హనుమాన ।
లరత నిసాచర భాలు కపి, కరి నిజ నిజ ప్రభు ఆన ॥ 80(గ) ॥

ఓ ధీరమతీ! మిత్రమా! ఇట్టి దృఢమైనరథముగలబలశాలి జననమరణరూపమైన గొప్ప అజేయశత్రువునుగూడ గెలువగలడు." శ్రీరామచంద్ర ప్రభువచనములను విని, విభీషణుడు ప్రసన్నచిత్తుడై, ఆయనపాదపద్మములపై మోకరిల్లి, ఇట్లనెను. "కృపానిధీ! సుఖనిధానా! శ్రీరామా! ఈ నెపముతో నాకొక అమూల్యమైన మహోపదేశమును ప్రసాదించితిరి. ఆ పక్షమున రావణుడు యుద్ధసన్నద్ధుడై వానర భల్లూకయోధులను రెచ్చగొట్టుచుండెను. ఈ పక్షమున అంగదుడు, ఆంజనేయుడు ప్రతియోధులను కవ్వించుచు యుద్ధమునకు సిద్ధముగా ఉండిరి. రాక్షసులు, భల్లూక వానరులు తమ తమ ప్రభువులకు 'జయ జయ ధ్వానములను' పల్కుచు పోరాడుచుండిరి.

(దో॥ 80. క,ఖ,గ.)

చౌ- సుర బ్రహ్మాది సిద్ధ ముని నానా । దేఖత రన నభ చఢే బిమానా ॥
హముహూ ఉమా రహే తెహిఀ సంగా । దేఖత రామ చరిత రన రంగా ॥ 1 ॥
సుభట సమర రస దుహు దిసి మాతే । కపి జయసీల రామ బల తాతే ॥
ఏక ఏక సన భిరహిఀ పచారహిఀ । ఏకన్హ ఏక మర్ది మహి పారహిఀ ॥ 2 ॥
మారహిఀ కాటహిఀ ధరహిఀ పఛారహిఀ । సీస తోరి సీసన్హ సన మారహిఀ ॥
ఉదర బిదారహిఀ భుజా ఉపారహిఀ । గహి పద అవని పటకి భట డారహిఀ ॥ 3 ॥
నిసిచర భట మహి గాడహిఀ భాలూ । ఊపర ఢారి దేహిఀ బహు బాలూ ॥
బీర బలీముఖ జుద్ధ బిరుద్ధే । దేఖిఅత బిపుల కాల జను క్రుద్ధే ॥ 4 ॥

బ్రహ్మాది దేవతలు, సిద్ధులు, మునులు ఆకాశమున విమానములలో కూర్చొని, యుద్ధ దృశ్యములను దర్శించుచుండిరి. (శివుడు నుడువుచున్నాడు.) "ఉమా! నేనును వారితోపాటు శ్రీరాముని రణరంగ విశేషములను, శౌర్య ప్రదర్శనలీలలను తిలకించుచుంటిని. ఇరుపక్షముల వీరయోధులు రణోన్మత్తులై యుండిరి. వానరులు జయశీలురు. ఏలనన వారికి ధర్మ స్వరూపుడైన శ్రీరామునిబలము గలదు. ఉభయ పక్షముల యోధులు పరస్పరము కవ్వించుకొనుచు ఒకరి నొకరు అణచి వేయుచు, నేలపై పడగొట్టుచుండిరి. వారు కొట్టుచు, కొఱుకుచు, పట్టుకొనుచు, నేలకేసి కొట్టుచు పోరుసల్పుచుండిరి. తలలను నఱికి, వాటిచే వాటిని ఢీకొట్టించుచు, వైరి శిరములను పగులగొట్టుచుండిరి. పొట్టలను చీల్చివేయుచుండిరి. భుజములను నలుకుచుండిరి. యోధుల కాళ్లను చిక్కించుకొని, నేలకేసి బాదుచుండిరి. భల్లూకములు నిశాచరులను చంపి, భూమిలో పాతి పెట్టి, పైన ఇసుకతో కప్పుచుండిరి. శత్రువులను యుద్ధమునకు ప్రేరేపించుచు మిక్కిలి క్రుద్ధమైన మృత్యువువలె కన్పట్టు చుండిరి. (చౌ॥ 1-4)

ఛం-క్రుద్ధే కృతాంత సమాన కపి తన స్రవత సోనిత రాజహీఀ ।
మర్దహిఀ నిసాచర కటక భట బలవంత ఘన జిమి గాజహీఀ ॥
మారహిఀ చపేటన్హి డాటి దాతన్హ కాటి లాతన్హ మీజహీఀ ।
చిక్కరహిఀ మర్కట భాలు ఛల బల కరహిఀ జెహిఀ ఖల ఛీజహీఀ ॥ 1 ॥
ధరి గాల ఫారహిఀ ఉర బిదారహిఀ గల అఁతావరి మేలహీఀ ।
ప్రహ్లాదపతి జను బిబిధ తను ధరి సమర అంగన ఖేలహీఀ ॥
ధరు మారు కాటు పఛారు ఘోర గిరా గగన మహి భరి రహీ ।
జయ రామ జో తృన తే కులిస కర కులిస తే కర తృన సహీ ॥ 2 ॥

శరీరములపై రక్తము ఓడికలుగట్టుచుండగా వానరులు క్రుద్ధులై భయంకరకాలసదృశులై కన్పట్టు చుండిరి. వారు బలశాలురైన వీర రాక్షససేనలోని యోధులను నలిపి, అణచి వేయుచుండిరి. మేఘములవలె గర్జించుచు వారిని గద్దించుచు చెంపలువాయించుచుండిరి. దంతములతో కొఱుకుచుండిరి. వారిని పడద్రోసి, కాళ్లతో త్రొక్కుచుండిరి. భల్లూక వానరులు 'ఛీత్కారముల' జేయుచు దుష్టరాక్షసులను చంపి వేయుటకు బలప్రదర్శన చేయుచుండిరి. నిశాచర యోధుల దవడలను పట్టుకొని, చీల్చివేయుచుండిరి. వారి ఱొమ్ములను చీల్చి, ప్రేగులను మెడలలో వేసికొనుచుండిరి. రణోత్సాహభరితులైన వానరులు ప్రహ్లాదునకుస్వామియైన నృసింహుడే పెక్కురూపములను ధరించి రణమొనర్చుచున్నట్లు కనబడుచుండిరి. 'పట్టుకొనుడు, చంపుడు, కొఱుకుడు, నలుపుడు' మొదలగు భీకర శబ్దములు భూమ్యాకాశములయందు నిండెను. 'తృణమును వజ్రాయుధముగాను, వజ్రాయుధమును తృణముగాను చేయసమర్థుడైన శ్రీరామచంద్రునకు జయము' అని పల్కుచుండిరి. (ఛం॥ 1,2)

దో- నిజ దల బిచలత దేఖెసి, బీస భుజాఀ దస చాప ।
రథ చఢి చలెఉ దసానన, ఫిరహు ఫిరహు కరి దాప ॥ 81 ॥

దశముఖుడైన రావణుడు తనసైన్యము తత్తరపడుటచూచి తనఇరువది బాహువులతో పది ధనుర్బాణములను ధరించి, రథముపైనెక్కి గర్వముతో (యుద్ధభూమినుండి పాఱిపోవుచున్న తన సైన్యమును తిరిగి రణరంగమునకు మఱలించుటకై) 'రండు, రండు' అని అఱచుచు ముందునకు సాగెను. (దో॥ 81)

చౌ- ధాయఉ పరమ క్రుద్ధ దసకంధర । సన్ముఖ చలే హూహ దై బందర ॥
గహి కర పాదప ఉపల పహారా । డారేన్హి తా పర ఏకహిఁ బారా ॥ 1 ॥
లాగహిఁ సైల బజ్ర తన తాసూ । ఖండ ఖండ హోఇ ఫూటహిఁ ఆసూ ॥
చలా న అచల రహా రథ రోపీ । రన దుర్మద రావన అతి కోపీ ॥ 2 ॥
ఇత ఉత ఝపటి దపటి కపి జోధా । మర్దై లాగ భయఉ అతి క్రోధా ॥
చలే పరాఇ భాలు కపి నానా । త్రాహి త్రాహి అంగద హనుమానా ॥ 3 ॥
పాహి పాహి రఘుబీర గోసాఈఁ । యహ ఖల ఖాఇ కాల కీ నాఈఁ ॥
తెహిఁ దేఖే కపి సకల పరానే । దసహుఁ చాప సాయక సంధానే ॥ 4 ॥

అత్యంతక్రుద్ధుడైన దశకంధరుడు పరుగెత్తుచు ముందునకుసాగెను. యుద్ధతత్పరులైన వానరులు హుంకరించుచు అతనిముందుకు పోయిరి. వారు వృక్షములను, ఱాళ్లను, పర్వతములను తీసికొని, ఒక్కుమ్మడిగా రావణునిపై విసరి వేసిరి. వజ్రసదృశమైన అతని దేహమునకు తగులగానే అవి ముక్కలు ముక్కలాయెను. రణోన్మత్తుడైన రావణుడు మిక్కిలి క్రోధావేశములతో బుసలుకొట్టుచు, రథమునాపి నిశ్చలుడై నిలబడెను. ఏ మాత్రము కదలలేదు. అతడు మిక్కిలిక్రుద్ధుడై, ఇటునటు తిరుగుచు శత్రువులపై విరుచుకొనిపడి, వానర యోధులను నలిపివేయుచుండెను. పెక్కుభల్లూకవానరములు "అంగదా! ఆంజనేయా! రక్షింపుడు, రక్షింపుడు" అని మొఱపెట్టుకొనుచు తోకలెత్తుకొని, పరుగులుదీయుచుండెను. "ఓ రఘునాథా! ప్రభూ! రక్షింపుము. యమునివలె ఈ దుష్టుడు మమ్ములను భక్షించుచున్నాడు" అని ఆక్రందించుచుండెను. వానరులందఱును పాఱిపోవుట చూచి, రావణుడు తన పది ధనుస్సులపై బాణములను ఎక్కుపెట్టెను. (చౌ॥ 1-4)

ఛం-సంధాని ధను సర నికర ఛాడేసి ఉరగ జిమి ఉడి లాగహీఁ ।
రహే పూరి సర ధరనీ గగన దిసి బిదిసి కహఁ కపి భాగహీఁ ॥
భయో అతి కోలాహల బికల కపి దల భాలు బోలహిఁ ఆతురే ।
రఘుబీర కరునా సింధు ఆరత బంధు జన రచ్ఛక హరే ॥

రావణుడు ధనుస్సులపై అనేకబాణములను సంధించి, ఒకేసారి వాటిని వదలెను. అవి సర్పములవలె ఎగురుచు పోయి, ఆ వానరులకు తగిలెను. భూమ్యాకాశములయందును, ఎనిమిది దిశలలోను బాణములు నిండిపోయెను. వానరభల్లూకము లెక్కడికి వెళ్లగలవు? కనుక అచట కోలాహలము చెలరేగెను. వారు భయముతో ఆర్తనాదములు చేయసాగిరి. 'ఓ రఘువీరా! కరుణాసింధూ! దీనబంధూ! భక్త రక్షకా! ఆర్తత్రాణపరాయణా! శ్రీహరీ! రక్షింపుము రక్షింపుము' అని ప్రార్థించిరి. (ఛం)

దో- నిజ దల బికల దేఖి కటి, కపి నిషంగ ధను హాథ।
లఛిమన చలే క్రుద్ధ హాఇ, నాఇ రామ పద మాథ ॥ 82 ॥

తనసైన్యములు వికలమగుట చూచి, లక్ష్మణుడు నడుమున తూణీరమును ధరించి, ధనుస్సును చేతబట్టి, శ్రీరాముని చరణములకు మ్రొక్కి, కుపితుడై రణరంగమున అడుగిడెను. (దో॥ 82)

చౌ-రే ఖల కా మారసి కపి భాలూ । మోహి బిలోకు తోర మైఁ కాలూ ॥
ఖోజత రహెఉఁ తోహి సుతఘాతీ । ఆజు నిపాతి జుడావఉఁ ఛాతీ ॥ 1 ॥
అస కహి ఛాడెసి బాన ప్రచండా । లఛిమన కిఏ సకల సత ఖండా ॥
కోటిన్హ ఆయుధ రావన డారే । తిల ప్రవాన కరి కాటి నివారే ॥ 2 ॥
పుని నిజ బానన్హ కీన్హ ప్రహారా । స్యందను భంజి సారథీ మారా ॥
సత సత సర మారే దస భాలా । గిరి సృంగన్హ జను ప్రబిసహిఁ బ్యాలా ॥ 3 ॥
పుని సత సర మారా ఉర మాహీఁ । పరెఉ ధరని తల సుధి కఛు నాహీఁ ॥
ఉఠా ప్రబల పుని మురుఛా జాగీ । ఛాడిసి బ్రహ్మ దీన్హి జో సాఁగీ ॥ 4 ॥

అతడు రావణుని సమీపించి, ఇట్లనెను. " ఓరీ! దుష్టుడా! భల్లూక వానరులను ఏల కొట్టెదవు? నాతో పోరాడుము. నేను నీ పాలిట మృత్యువును". రావణుడు పలికెను." "ఓరీ! నా పుత్రుని వధించినవాడా! నేను నిన్నేవెదకుచుంటిని. నేడు నిన్ను చంపి నా మనస్సునకు ఊరట గల్గింతును." అనంతరము అతడు ప్రచండ బాణవర్షమును గురిపించెను. వాటినన్నింటిని లక్ష్మణుడు ముక్కలు ముక్కలుగావించెను. అప్పుడు రావణుడు బాణములను అసంఖ్యాకముగా ప్రయోగించెను. లక్ష్మణుడు వాటినన్నింటిని నువ్వులవలె తుత్తునియలుగా జేసెను. పిమ్మట లక్ష్మణుడు రావణుని తనబాణములతో కొట్టెను. అతని రథమును ముక్కలుగావించి, సారథిని చంపివేసెను. అతని పదితలలలో ప్రతి శిరస్సుపై నూటేసి బాణములను వేసెను. పర్వత శిఖరములలో పాములు ప్రవేశించినట్లు అవి అతని శిరస్సులలో దూరెను. పిదప లక్ష్మణుడు అతని వక్షస్థలమున వందలకొలది బాణములను ప్రయోగించెను. రావణుడు స్పృహనుకోల్పోయి నేలపై పడెను. మూర్ఛనుండి తేరుకొనిన పిమ్మట అతడు బ్రహ్మతనకు ఇచ్చిన 'శక్తి'ని వదలెను (చౌ॥ 1-4)

ఛం-సో బ్రహ్మ దత్త ప్రచండ సక్తి అనంత ఉర లాగీ సహీ।
పర్యో బీర బికల ఉఠావ దసముఖ అతుల బల మహిమా రహీ॥
బ్రహ్మాండ భవన బిరాజ జాకేఁ ఏక సిర జిమి రజ కనీ ।
తెహి చహ ఉఠావన మూఢ రావన జాన నహిఁ త్రిభుఅన ధనీ ॥

బ్రహ్మదత్తమైన ఆ'ప్రచండశక్తి' లక్ష్మణుని గుండెలమధ్య గ్రుచ్చుకొనెను. వీరుడైన లక్ష్మణుడు వికలుడై పడిపోయెను. అపుడు దశకంఠుడు అతనిని ఎత్తుకొని పోవ ప్రయత్నించెను. లక్ష్మణుని నిరుపమానబలము చెక్కుచెదరక యథాతథముగ నుండెను. ఆ ప్రచండశక్తిగాని, రావణుని ప్రయత్నముగాని లక్ష్మణుని బలముముందు ఏ మాత్రము పనిచేయలేకపోయెను. మహామహితాత్ముడైన వేయి శీర్షములుగల ఆ ఆదిశేషుని ఒకే ఒక్క మస్తకముపై

బ్రహ్మాండమనెడి భవనము ధూళికణమువలె విలసిల్లుచుండును. అట్టి ఆదిశేషునిఅవతారమైన లక్ష్మణుని ఎత్తుటకు మూఢరావణుడు పూనుకొనెను. లక్ష్మణుడు ముల్లోకములకును ప్రభువని అతడెరుగడు. (ఛం॥)

దో- దేఖి పవనసుత ధాయఉ, బోలత బచన కఠోర।
ఆవత కపిహి హన్యో తెహిఁ, ముష్టి ప్రహార ప్రఘోర ॥ 83 ॥

నేలపై పడియున్న లక్ష్మణుని జూచిన పిమ్మట పవనసుతుడు రావణునివైపు మఱలి కఠోరవచనములను పల్కుచు అతని మీదికి పరుగెత్తెను. మారుతి వచ్చుచుండగనే రావణుడు అతనికి భయంకరమైన ఒక ముష్టి ప్రహారము నిచ్చెను. (దో॥ 83)

చౌ- జాను టేకి కపి భూమి న గిరా । ఉఠా సఁభారి బహుత రిస భరా ॥
ముఠికా ఏక తాహి కపి మారా । పరేఉ సైల జను బజ్ర ప్రహారా ॥ 1 ॥
మురుఛా గై బహోరి సో జాగా । కపి బల బిపుల సరాహన లాగా ॥
ధిగ ధిగ మమ పౌరుష ధిగ మోహీ । జౌఁ తైఁ జిఅత రహేసి సురద్రోహీ ॥ 2 ॥
అస కహి లఛిమన కహుఁ కపి ల్యాయో । దేఖి దసానన బిసమయ పాయో ॥
కహ రఘుబీర సముఝు జియఁ భ్రాతా । తుమ్హ కృతాంత భచ్ఛక సుర త్రాతా ॥ 3 ॥
సునత బచన ఉఠి బైఠ కృపాలా । గఈ గగన సో సకతి కరాలా ॥
పుని కోదండ బాన గహి ధాఏ । రిపు సన్ముఖ అతి ఆతుర ఆఏ ॥ 4 ॥

ఆ పిడికిలిదెబ్బకు హనుమంతుడు క్రిందపడకుండ నిలువరించుకొని, మోకాళ్లపై కూర్చుండెను. అతి క్రోధావేశముతో లేచి, అతడు రావణునకు ఒక ముష్టిఘాతమునిచ్చెను. దానితో అతడు వజ్రప్రహారమున పడిపోవు పర్వతమువలె క్రిందబడెను. మూర్ఛనుండి తేరుకొని లేచిన పిదప అతడు హనుమంతునిగొప్ప బలమును కొనియాడసాగెను. అప్పుడు హనుమంతుడిట్లనెను. "ఓ సురద్రోహీ! నీవింకను జీవించి యుండుట నాకును, నా పౌరుషమునకును తీరని కళంకము." ఈ విధముగా పలికి, హనుమంతుడు లక్ష్మణుని దీసికొని, శ్రీ రఘునాథుని యొద్దకు వెళ్లెను. రావణుడు ఈ దృశ్యమును జూచి, మిక్కిలి ఆశ్చర్యపడెను. (ఏలనన రావణుడు తన ఇరువది చేతులతో గూడ లక్ష్మణుని ఎత్తుటకు సమర్థుడు కాలేక పోయెను. కాని ఆంజనేయుడు అతనిని అవలీలగా ఎత్తుకొని పోవుటను జూచి, రావణుడు ఆశ్చర్యపడెను.) అంతట శ్రీ రఘురాముడు పలికెను. "సోదరా! నీవు మృత్యువునుగూడ మ్రింగెడివాడవు. దేవతలను సైతము రక్షింపగలవాడవు." శ్రీరాముని వచనములను వినగానే లక్ష్మణుడు లేచి కూర్చుండెను. ఆ భయంకరశక్తి ఆకాశమునకు చేరెను. లక్ష్మణుడు మఱల ధనుర్బాణములను గైకొని , పరుగుపరుగున వెళ్లి, శత్రువునెదుర్కొనెను. (చౌ॥ 1-4)

ఛం-ఆతుర బహోరి బిభంజి స్యందన సూత హతి బ్యాకుల కియో।
గిర్యో ధరని దసకంధర బికలతర బాన సత బేధ్యో హియో ॥
సారథీ దూసర ఘాలి రథ తెహి తురత లంకా లై గయో।
రఘుబీర బంధు ప్రతాప పుంజ బహోరి ప్రభు చరనన్హి నయో॥

లక్ష్మణుడు అతిశీఘ్రముగా రావణునిరథమును ముక్కలుచేసి, సారథిని హతమార్చెను. రావణుని వ్యాకులపఱచెను. నూఱుబాణములతో రావణుని వక్షస్థలములను చీల్చెను. దానితో అతడు అతి వ్యాకులుడై నేలపై బడెను. అంతట మఱియొక సారథి ఆతనిని రథమున కూర్చుండబెట్టుకొని, లంకకు దీసికొని పోయెను. మహాప్రతాపశాలియైన లక్ష్మణుడు శ్రీరామచంద్రునిజేరి, ఆయన పాదములకు ప్రణమిల్లెను. (ఛం)

దో- ఉహాఀ దసానన జాగి కరి, కరై లాగ కఛు జగ్య।
రామ బిరోధ బిజయ చహ, సఠ హఠ బస అతి అగ్య ॥ 84 ॥

మూర్ఛనుండి తేరుకొనిన రావణుడు ఒక యజ్ఞమును చేయనారంభించెను. మూర్ఖుడు, అజ్ఞానియైన ఆతడు శ్రీరామునితో వైరమును బూని, విజయకాంక్షతో పట్టుబట్టి, యజ్ఞమును కొనసాగించుచుండెను. (దో॥ 84)

చౌ- ఇహాఀ బిభీషన సబ సుధి పాఈ। సపది జాఇ రఘుపతిహి సునాఈ॥
నాథ కరఇ రావన ఏక జాగా। సిద్ధ భఏఀ నహిఀ మరిహి అభాగా ॥ 1 ॥
పఠవహు నాథ బేగి భట బందర। కరహిఀ బిధంస ఆవ దసకంధర ॥
ప్రాత హోత ప్రభు సుభట పఠాఏ। హనుమదాది అంగద సబ ధాఏ ॥ 2 ॥
కౌతుక కూది చఢే కపి లంకా। పైఠే రావన భవన అసంకా ॥
జగ్య కరత జబహీఀ సో దేఖా। సకల కపిన్హ భా క్రోధ బిసేషా ॥ 3 ॥
రన తే నిలజ భాజి గృహ ఆవా। ఇహాఀ ఆఇ బక ధ్యాన లగావా ॥
అస కహి అంగద మారా లాతా। చితవ న సఠ స్వారథ మన రాతా ॥ 4 ॥

యజ్ఞముయొక్క పొగను జూచిన విభీషణుడు వెంటనే శ్రీరామునితో ఇట్లుపలికెను. "ప్రభూ! రావణుడు ఒక యజ్ఞమును చేయుచున్నాడు. అది సిద్ధించినచో ఆ దుష్టుని చంపుట కష్టము. స్వామీ! వెంటనే వానరయోధులను పంపుడు. వారువెళ్ళి, ఆ యజ్ఞమును ధ్వంసమొనర్చినచో దశాననుడు మఱల యుద్ధమునకు రాగలడు". ప్రాతః కాలమున ప్రభువు తనవీరయోధులను యజ్ఞమును ధ్వంసము చేయుటకు పంపెను. హనుమంతుడు, అంగదుడు, మొదలగువారందఱును పరుగెత్తుచు పోయిరి. వానరులు అవలీలగా ఎగురుచు వెళ్ళి, లంకను జేరిరి. రావణభవనములో నిర్భయముగా ప్రవేశించిరి. అతడు యజ్ఞమును చేయుచుండుట చూచి, వానర వీరులు క్రుద్ధులై పల్కిరి. "ఓరీ! సిగ్గులేని వాడా! రణభూమి నుండి పాఱిపోయి వచ్చి, ఇక్కడ కొంగ జపము చేయుచున్నావా?" ఇట్లు పలికి అంగదుడు ఆతనిని కాలితో తన్నెను. ముష్టిఘాతములతో మర్యాదచేసెను. కాని అతడు వీరివైపు కన్నెత్తియైనను చూడలేదు. ఆ దుష్టుని మనస్సు స్వార్థముతో నిండియున్నది గదా!

(చౌ॥ 1-4)

ఛం-నహిఀ చితవ జబ కరి కోప కపి గహి దసన లాతన్హ మారహీఀ।
ధరి కేస నారి నికారి బాహెర తేఽతిదీన పుకారహీఀ ॥
తబ ఉఠేఉ క్రుద్ధ కృతాంత సమ గహి చరన బానర డారఈ।
ఏహి బీచ కపిన్హ బిధంస కృత మఖ దేఖి మన మహుఀ హారఈ ॥

రావణుడు వారి వైపు చూడకుండుటచే వానరులు కుపితులై, అతనిని పండ్లతో కొఱికిరి, కాళ్లతో తన్నిరి. స్త్రీలను కొప్పుపట్టుకొని, బయటికి ఈడ్చుకొని వచ్చిరి. వారు అతిదీనముగా విలపింపసాగిరి. అప్పుడు రావణుడు కాలునివలె క్రుద్ధుడై లేచి, వానరుల కాళ్లు పట్టుకొని నేలపై కొట్టసాగెను. ఈ లోగా వానరులు అతని యజ్ఞమును ధ్వంసమొనర్చిరి. ఇది చూచి రావణునిధైర్యము సడలెను. (ఛం)

దో- జగ్య బిధంసి కుసల కపి, ఆఏ రఘుపతి పాస ।
చలెఉ నిసాచర క్రుద్ధ హోఇ, త్యాగి జీవన కై ఆస ॥ 85 ॥

యజ్ఞమును ధ్వంస మొనర్చిన పిమ్మట రణ కోవిదులైన వానరులు శ్రీ రఘునాథుని యొద్దకు వచ్చిరి. ఆ నిశాచరుడు క్రోధాగ్నిలో మండుచు తన జీవితముపై ఆశలువదలు కొనెను. (దో॥ 85)

రామ రావణ యుద్ధము

చౌ- చలత హోహిఀ అతి అసుభ భయంకర । బైఠహిఀ గీధ ఉడాఇ సిరన్హ పర ॥
భయఉ కాలబస కాహు న మానా । కహేసి బజావహు జుద్ధ నిసానా ॥ 1 ॥
చలీ తమీచర అనీ అపారా । బహు గజ రథ పదాతి అసవారా ॥
ప్రభు సన్ముఖ ధాఏ ఖల కైసేఀ । సలభ సమూహ అనల కహఀ జైసేఀ ॥ 2 ॥
ఇహాఀ దేవతన్హ అస్తుతి కీన్హీ । దారున బిపతి హమహి ఏహిఀ దీన్హీ ॥
అబ జని రామ ఖెలావహు ఏహీ । అతిసయ దుఖిత హోతి బైదేహీ ॥ 3 ॥
దేవ బచన సుని ప్రభు ముసుకానా । ఉఠి రఘుబీర సుధారే బానా ॥
జటా జూట దృఢ బాఀధేఀ మాథే । సోహహిఀ సుమన బీచ బిచ గాథే ॥ 4 ॥
అరున నయన బారిద తను స్యామా । అఖిల లోక లోచనాభిరామా ॥
కటితట పరికర కస్యో నిషంగా । కర కోదండ కఠిన సారంగా ॥ 5 ॥

రావణుడు బయలుదేఱుసమయమున పెక్కుఅపశకునములు ఎదురయ్యెను. గ్రద్దలు అటునిటు తిరుగుచు అతనితలలపై కూర్చొనుచుండెను. మృత్యువు ఆసన్నమగుచుండుటచే అతడు వాటిని లెక్క చేయలేదు. 'యుద్ధ భేరీలు మ్రోగింపుడు' అని అఱచెను. పెక్కు ఏనుగులు, రథములు, అశ్వములు, కాల్బలములునుగల వాని అపారములైన చతురంగబలములు యుద్ధోన్ముఖములై బయలు దేఱెను. శలభములు అగ్ని వైపు పరుగెత్తినట్లు ఆ దుష్ట రాక్షసులు తమ నాశము కొఱకు స్వయముగా ప్రభు సమ్ముఖమునకు పరుగులుదీయుచు వచ్చిరి. ఈలోగా దేవతలందఱును అచటికి చేరి, ప్రభువును ప్రార్థించిరి. "శ్రీరామా! ఇతడు మమ్ములను మిక్కిలి బాధించినాడు. ఇక వీనిని ఇంక ఎక్కువగా ఆడింపవలదు త్వరగా వధింపుము. జానకీదేవి మిక్కిలి దుఃఖితురాలైయున్నది" దేవతల వచనములను విని, శ్రీరామచంద్ర ప్రభువు ఒక చిఱునవ్వు చిందించెను. పిమ్మట లేచి, తనబాణములు సిద్ధము చేసికొనెను. తలపై జటాజూటమును సవరించుకొనెను. వాటిమధ్యగల పూవులు అతిమనోహరముగా ఉండెను. ఆయన నేత్రములు ఎఱ్ఱబాఱియుండెను. ఆయన యొక్క మేఘశ్యామలశరీరశోభలు లోకమునకు నేత్రానందమును గూర్చుచుండెను. నడుమున తూణీరమును, చేత కోదండమును (ధనుస్సును) ధరించెను. (చౌ॥ 1-5)

ఛం-సారంగ కర సుందర నిషంగ సిలీముఖాకర కటి కస్యో ।
భుజదండ పీన మనోహరాయత ఉర ధరాసుర పద లస్యో ॥
కహ దాస తులసీ జబహిఁ ప్రభు సర చాప కర ఫేరన లగే ।
బ్రహ్మాండ దిగ్గజ కమఠ అహి మహి సింధు భూధర డగమగే ॥

శ్రీ రాముడు చేతిలో కోదండమును, నడుమున తూణీరమును దాల్చెను. పరిపుష్టములైన భుజదండములతో మనోహరవిశాలవక్షస్థలముపై భృగుమహర్షిపదచిహ్నములతో ప్రభువు శోభిల్లుచుండెను. ధనుర్బాణములను చేపట్టి, త్రిప్పగనే బ్రహ్మాండములు, దిగ్గజములు, ఆది కూర్మము, శేషుడు, పృథ్వి, సముద్రములు, పర్వతములు అన్నియు డోలాయమానములాయెనని తులసీదాసు పలుకుచున్నాడు. (ఛం)

దో- సోభా దేఖి హరషి సుర, బరషహిఁ సుమన అపార ।
జయ జయ జయ కరునానిధి, ఛబి బల గున ఆగార ॥ 86 ॥

శ్రీరామచంద్రప్రభుశోభలను జూచి, దేవతలు ప్రసన్నచిత్తులై, పూలవానను అపరిమితముగా కురిపించిరి. శోభాశక్తిగుణముల నిధానము, కరుణాళువు ఐన ప్రభువునకు 'జయము, జయము' అనుచు నినాదముల జేసిరి. (దో॥ 86)

చౌ- ఏహీఁ బీచ నిసాచర అనీ । కసమసాత ఆఈ అతి ఘనీ ॥
దేఖి చలే సన్ముఖ కపి భట్టా । ప్రలయకాల కే జను ఘన ఘట్టా ॥ 1 ॥
బహు కృపాన తరవారి చమంకహిఁ । జను దహఁ దిసి దామినీఁ దమంకహిఁ ॥
గజ రథ తురగ చికార కఠోరా । గర్జహిఁ మనహుఁ బలాహక ఘోరా ॥ 2 ॥
కపి లంగూర బిపుల నభ ఛాఏ । మనహుఁ ఇంద్రధను ఉఏ సుహాఏ ॥
ఉఠఇ ధూరి మానహుఁ జలధారా । బాన బుంద భై బృష్టి అపారా ॥ 3 ॥
దుహుఁ దిసి పర్బత కరహిఁ ప్రహారా । బజ్రపాత జను బారహిఁ బారా ॥
రఘుపతి కోపి బాన ఝరి లాఈ । ఘాయల భై నిసిచర సముదాఈ ॥ 4 ॥
లాగత బాన బీర చిక్కరహీఁ । ఘుర్మి ఘుర్మి జహఁ తహఁ మహి పరహీఁ ॥
స్రవహిఁ సైల జను నిర్ఝర భారీ । సోనిత సరి కాదర భయకారీ ॥ 5 ॥

ఈ లోపున అత్యంత ఘనమైన నిశాచర సైన్యము యుద్ధావేశముతో అతివేగముగా రణభూమికి వచ్చెను. వానరయోధులు ప్రళయకాలమేఘసమూహములవలె వారిని ఎదుర్కొనిరి. అనేకకృపాణములు, ఖడ్గములు అన్ని దిశలయందును తళుకులీనుచు మెఱయుచుండెను. ఏనుగుల ఘీంకారములు, గుఱ్ఱముల సకిలింపులు, రథచక్రముల శబ్దములు, మేఘగర్జనలవలె మిక్కిలి భయమును గొల్పుచుండెను. వానరుల లాంగూలములు (వాలములు) ఆకాశమును కప్పివేసి, సుందరమైన ఇంద్రధనుస్సులు ఉదయించి నట్లుండెను. జలధారలు పైకి ఉబుకుచున్నట్లు రణధూళి ఎగురుచుండెను. బాణపరంపరలు వర్షధారలవలె కురియుచుండెను. ఉభయపక్షములనుండి పర్వత ప్రహారములు నిరంతర వజ్రపాతములవలె ఒప్పుచుండెను. శ్రీరఘునాథుడు క్రుద్ధుడై

తనశరములను పరంపరగా ప్రయోగించెను. అవి నిశాచరసేనలను గాయపఱచెను. రామబాణములతాకిడికి తట్టుకొనలేక రాక్షసవీరులు చీత్కారముల జేయుచు, గిరిగిర తిరుగుచు మూర్ఛితులై నేలకొరుగుచుండిరి. పర్వతములనుండి జలపాతములవలె వారిశరీరములనుండి రక్తములు ప్రవహించుచుండెను. పిఱికివారిని భయభ్రాంతులకు లోనుగావించుచు నెత్తుటేరులు ప్రవహించు చుండెను. (చౌ॥ 1-5)

ఛం-కాదర భయంకర రుధిర సరితా చలీ పరమ అపావనీ ।
దోఉ కూల దల రథ రేత చక్ర అబర్త బహతి భయావనీ ॥
జలజంతు గజ పదచర తురగ ఖర బిబిధ బాహన కో గనే ।
సర సక్తి తోమర సర్ప చాప తరంగ చర్మ కమఠ ఘనే ॥

పిఱికివారిని భయపెట్టుచు అపవిత్రరక్తనదీప్రవాహములు కొనసాగుచుండెను. రెండు దళములును ఈ రక్తనదికి తీరములు. రథములు ఇసుక తిన్నెలు. చక్రములు ఆవృత్తములు. ఈ నది అత్యంత భయంకరమైనది. ఏనుగులు, గుఱ్ఱములు, గాడిదలు, భటులు, వివిధవాహనములు ఈ నదియందలి అసంఖ్యాక జలజంతువులు. బాణ, శక్తి, తోమరములు సర్పములు, ధనుస్సులు తరంగములు, డాళ్లు (డాలు+లు) తాబేళ్ళు- (ఛం)

దో- బీర పరహిఀ జను తీర తరు, మజ్జా బహు బహ ఫేన ।
కాదర దేఖి డరహిఀ తహఀ, సుభటన్హ కే మన చేన ॥ 87 ॥

నదీప్రవాహవేగమునకు తటమునందలి మహావృక్షములు పడిపోవుచున్నట్లు మహావీరులు పెక్కుమంది నేలగూలుచుండిరి. వారియెముకలయందుండు మజ్జ నుఱుగుగా నుండెను. పిఱికివారు ఈ దృశ్యములను జూచి భయపడుచుండిరి. ధైర్యము గలవారు ఆనందించుచుండిరి. (దో॥ 87)

చౌ- మజ్జహిఀ భూత పిసాచ బెతాలా । ప్రమథ మహా ఝోటింగ కరాలా ॥
కాక కంక లై భుజా ఉడాహీఀ । ఏక తె ఛీని ఏక లై ఖాహీఀ ॥ 1 ॥
ఏక కహహిఀ ఐసెఉ సౌఘాఈ । సఠహు తుమ్హార దరిద్ర న జాఈ ॥
కహఀరత భట ఘాయల తట గిరే । జహఀ తహఀ మనహుఀ అర్ధజల పరే ॥ 2 ॥
ఖైఀచహిఀ గీధ ఆఀత తట భఏ । జను బంసీ ఖేలత చిత దఏ ॥
బహు భట బహహిఀ చఢే ఖగ జాహీఀ । జను నావరి ఖేలహిఀ సరి మాహీఀ ॥ 3 ॥
జోగిని భరి భరి ఖప్పర సంచహిఀ । భూత పిసాచ బధూ నభ నంచహిఀ ॥
భట కపాల కరతాల బజావహిఀ । చాముండా నానా బిధి గావహిఀ ॥ 4 ॥
జంబుక నికర కటక్కట కట్టహిఀ । ఖాహిఀ హుఆహిఀ అఘాహిఀ దపట్టహిఀ ॥
కోటిన్హ రుండ ముండ బిను డొల్లహిఀ । సీస పరే మహి జయ జయ బొల్లహిఀ ॥ 5 ॥

భూత పిశాచ బేతాళులును, భయంకరమైన వెంట్రుకలుగల దయ్యములును, ప్రమథగణములును ఈసమరనదిలో స్నానముచేయుచుండిరి. కాకులు, గ్రద్దలు చనిపోయిన వారిభుజములను నోటగఱచుకొని,

ఎగిరిపోవుచుండెను. అవి ఒకదానినుండి మఱియొకటి లాగుకొని తినుచుండెను. "ఓరీ మూర్ఖులారా! ఇన్ని కళేబరములు పుష్కలముగా ఇచ్చట పడియుండగా మీ దారిద్ర్యము తీరుటలేదా?" అనుపలుకులు వినబడుచుండెను. గాయపడిన వీరులు ఈరక్తనదీతీరమున మూల్గుచు పడియుండిరి. వారి ఆర్తిని చూచినచో వారు అర్ధజలములో ఉంచబడినట్లు కనబడిరి. (మృత్యువాసన్నమైనప్పుడు అర్ధజలములో అనగా సగముశరీరము నీటిలోను, తక్కిన సగము తీరమునందును ఉంచినట్లుండిరి.) నదీతీరమున నుండు బెస్తవారు గాలమును లాగినట్లు రాబందులు ప్రేగులను లాగుచుండెను. పెక్కుమంది యోధుల కళేబరములు ఈ నదీప్రవాహమున కొట్టుకొనిపోవుచుండెను. వాటిపై పక్షులు కూర్చొనియుండెను. ఆ పక్షులు నదిలో నౌకావిహారము సలుపుచున్నట్లుండెను. యోగినులు (భూత పిశాచములు) పుఱ్ఱెలలో రక్తమును సేకరించుచుండిరి. భూతపిశాచములపత్నులు ఆకాశమున నాట్యము సేయుచున్నట్లు ఉండిరి. చాముండులు యోధుల పుఱ్ఱెలతో తాళములు వేయుచు నానావిధములగు పాటలు పాడుచుండిరి. నక్కలగుంపులు శవములను కొఱుకుచు 'కటకట' శబ్దములను చేయుచుండెను. అవి వాటిని భక్షించుచు పలురకములైన శబ్దములను చేయుచు, కూతలు కూయుచుండెను. కడుపులు నిండగా ఒక దానినొకటి గద్దించుచుండెను. తలలులేని అసంఖ్యాకములైన మొండెములు యుద్ధభూమిలో పఱుగులు పెట్టుచుండెను. తలలు నేలపై దొర్లుచు జయజయ ధ్వానములను కావించుచుండెను. (చౌ॥ 1-5)

ఛం- బోల్లహిఁ జో జయ జయ ముండ రుండ ప్రచండ సిర బిను ధావహీఁ।
ఖప్పరిన్హ ఖగ్గ అలుజ్ఝి జుజ్ఝహిఁ సుభట భటన్హ ఢహావహీఁ ॥
బానర నిసాచర నికర మర్దహిఁ రామ బల దర్పిత భఏ।
సంగ్రామ అంగన సుభట సోవహిఁ రామ సర నికరన్హి హాఏ ॥

తెగినతలలు జయజయ నాదములు చేయుచుండగా, తలలులేని మొండెములు పఱుగులు దీయు చుండెను. పక్షులు పుఱ్ఱెలకై పరస్పరము కలహించు కొనుచుండెను. యోధులు ఇతర యోధులను పడగొట్టు చుండిరి. శ్రీరామునిబలమును జూచుకొని దర్పితులైన వానరులు రాక్షసులను నలిపివేయుచుండిరి. శ్రీరామునిబాణ సమూహములతాకిడికి గురియైన యోధులు యుద్ధభూమిలో దీర్ఘనిద్రలో మునిగి పోవుచుండిరి. (ఛం)

దో- రావన హృదయఁ బిచారా, భా నిసిచర సంఘార।
మైఁ అకేల కపి భాలు బహు, మాయా కరౌఁ అపార ॥ 88 ॥

రావణుడు తీవ్రవిచారములో పడెను. "రాక్షసులందఱును నిహతులైరి. నేనొక్కడనే మిగిలి యుంటిని. వానర భల్లూకములు అనేకములున్నవి. కావున ఇప్పుడు అపారమైన మాయను కల్పించి పోరాడెదను." (దో॥ 88)

చౌ- దేవన్హ ప్రభుహి పయాదేఁ దేఖా। ఉపజా ఉర అతి ఛోభ బిసేషా ॥
సురపతి నిజ రథ తురత పఠావా। హరష సహిత మాతలి లై ఆవా ॥ 1 ॥
తేజ పుంజ రథ దిబ్య అనూపా। హరషి చఢే కోసలపుర భూపా ॥
చంచల తురగ మనోహర చారీ। అజర అమర మన సమ గతికారీ ॥ 2 ॥

రథారూఢ రఘునాథహి దేఖీ । ధాఏ కపి బలు పాఇ బిసేషీ ॥
సహీ న జాఇ కపిన్హ కై మారీ । తబ రావన మాయా బిస్తారీ ॥ 3 ॥
సో మాయా రఘుబీరహి బాఁచీ । లఛిమన కపిన్హ సో మానీ సాఁచీ ॥
దేఖీ కపిన్హ నిసాచర అనీ । అనుజ సహిత బహు కోసలధనీ ॥ 4 ॥

రథములేకుండ రణరంగమున నేలపై నిలబడి, యుద్ధము చేయుచున్న ప్రభువును దేవతలు చూచిరి. వారిహృదయములు మిగుల క్షోభించెను. ఇంద్రుని ఆజ్ఞతో మాతలి వెంటనే ఒకరథమును తీసికొని వచ్చెను. నిరుపమానమైన, తేజోమయమైన ఆ దివ్యరథమును కోసలాధిపతియైన శ్రీరాముడు హర్షముతో అధిరోహించెను. దానికి పూన్చబడిన గుఱ్ఱములు మనోహరమైనవి. అవి చంచలములు. అజరామరములు, అంతే గాదు, మనోవేగముతో సాగిపోవునవి. రఘువీరుడు రథారూఢుడగుటను జూచి, వానరులు విశేషమైన బలమును పొంది, హర్షోల్లాసములతో పరుగెత్తుకొనివచ్చిరి. వానరుల దెబ్బలకు తట్టుకొనలేక రావణుడు తన మాయను విస్తరింప జేసెను. ఆమాయలు శ్రీరఘురాముని ముందు ఏమియు పని చేయజాలక పోయెను. లక్ష్మణుడును, వానరులును ఆ మాయలను నిజమని నమ్మిరి. మాయా ప్రభావమున ఆ వానరులు నిశాచర సైన్యమున పెక్కుమంది రామలక్ష్మణులను గాంచిరి. (చౌ॥ 1-4)

ఛం-బహు రామ లఛిమన దేఖి మర్కట భాలు మన అతి అపడరే ।
జను చిత్ర లిఖిత సమేత లఛిమన జహఁ సో తహఁ చితవహిఁ ఖరే ॥
నిజ సేన చకిత బిలోకి హఁసి సర చాప సజి కోసలధనీ ।
మాయా హరీ హరి నిమిష మహుఁ హరషీ సకల మర్కట అనీ ॥

వానరులు పెక్కుమంది రామ లక్ష్మణులను జూచి, మిథ్యా భయములకు లోనైరి. లక్ష్మణునితో గూడ ఎక్కడి వారక్కడ భ్రమకులోనై, చిత్రములలోని బొమ్మలవలె నిలబడిపోయిరి. తనసేనలు ఆశ్చర్య చకితులగుట జూచి, కోసలాధిపతి నవ్వి, బాణములను సంధించి, క్షణములో ఆ మాయను తొలగించెను. సమస్త వానరులును ప్రసన్నులైరి. (ఛం)

దో- బహురి రామ సబ తన చితఇ, బోలే బచన గఁభీర ।
ద్వందజుద్ధ దేఖహు సకల, శ్రమిత భఏ అతి బీర ॥ 89 ॥

అనంతరము అందఱి వైపు చూచుచు శ్రీరాముడు గంభీరముగా పల్కెను. "వీరులైన మీరందఱును చాల డస్సి యుంటిరి. కావున నాకును రావణునకును మధ్య జరుగబోవు ద్వంద్వ యుద్ధమును జూడుడు. (దో॥ 89)

చౌ- అస కహి రథ రఘునాథ చలావా । బిప్ర చరన పంకజ సిరు నావా ॥
తబ లంకేస క్రోధ ఉర ఛావా । గర్జత తర్జత సన్ముఖ ధావా ॥ 1 ॥
జీతేహు జే భట సంజుగ మాహీఁ । సును తాపస మైఁ తిన్హ సమ నాహీఁ ॥
రావన నామ జగత జస జానా । లోకప జాకేఁ బందీఖానా ॥ 2 ॥
ఖర దూషన బిరాధ తుమ్హ మారా । బధేహు బ్యాధ ఇవ బాలి బిచారా ॥
నిసిచర నికర సుభట సంఘారెహు । కుంభకరన ఘననాదహి మారెహు ॥ 3 ॥

ఆజు బయరు సబు లేఉఁ నిబాహీ । జౌఁ రన భూప భాజి నహిఁ జాహీ ॥
ఆజు కరఉఁ ఖలు కాల హవాలే । పరెహు కఠిన రావన కే పాలే ॥ 4 ॥
సుని దుర్బచన కాలబస జానా । బిహఁసి బచన కహ కృపానిధానా ॥
సత్య సత్య సబ తవ ప్రభుతాఈ । జల్పసి జని దేఖాఉ మనుసాఈ ॥ 5 ॥

ఈ విధముగా పలికి, శ్రీ రఘునాథుడు బ్రాహ్మణచరణకమలములను మనస్సులో స్మరించుచు వారికి శిరసా ప్రణమిల్లి, రథమును ముందునకు నడిపెను. అపుడు రావణుడు క్రోధముతో మండిపడుచు గర్జించుచు ముందుకు వచ్చి పలికెను. "ఓరీ! తాపసీ! వినుము. నేను యుద్ధములో నీచే విజితులైన యోధుల వంటివాడను కాను. నా పేరు రావణుడు. నా యశస్సు జగద్విదితము. దిక్పాలురు సైతము నా చేతిలో బందీలు. నీవు ఖర, దూషణ, త్రిశిరులను, విరాధుని గూడ వధించితివి. పాపము, వాలిని వేటగానివలె చెట్టు చాటుననుండి చంపితివి. గొప్ప గొప్ప నిశాచర వీరులను సంహరించితివి. కుంభకర్ణ, మేఘనాదుల ప్రాణములను దీసితివి. ఓరీ! రాకుమారా! నేడు నీవు యుద్ధ రంగమునుండి పాఱిపోకుండ నిలిచియున్నచో ఆ పగను అంతయును తీర్చుకొందును. ఈనాడు నిజముగా నేను నిన్ను యమునకు అప్పగించెదను. ఏలనన నీవు కఠినాత్ముడైన రావణునిపాలబడితివి." రావణునిదుర్భాషలను విని, వాడు యముని కరీనుడైనాడని భావించి, కృపాళువైన శ్రీరాముడు నవ్వి, ఇట్లనెను "నీవు చెప్పినట్లు నీ గొప్పదన మంతయు సత్యమే. కాని ఇంక ప్రేలకుము. నీ పౌరుషమును జూపుము. (చౌ॥ 1-5)

ఛం-జని జల్పనా కరి సుజసు నాసహి నీతి సునహి కరహి ఛమా ।
సంసార మహఁ పూరుష త్రిబిధ పాటల రసాల పనస సమా ॥
ఎక సుమనప్రద ఎక సుమన ఫల ఎక ఫలఇ కేవల లాగహీఁ ।
ఎక కహహిఁ కహహిఁ కరహిఁ అపర ఎక కరహిఁ కహత న బాగహీఁ ॥

నిరర్థకముగా వాగుచు నీ కీర్తిని పాడుచేసికొనవద్దు. క్షమింపుము. నీకు నీతిని గఱపుచున్నాను. వినుము. ప్రపంచములో మూడు విధములగు పురుషులున్నారు. వారు గులాబీ, మామిడి, పనస చెట్లవంటివారు. గులాబీ కేవలము పూవులను మాత్రమే ఇచ్చును. మామిడి పూవుల(పూత)ను, పండ్లను గూడ ఇచ్చును. పనస కేవలము పండ్లను ఇచ్చును. అట్లే పురుషులలో కొందఱు మాట్లాడెదరు (కాని వారుక్రియా శూన్యులు) మఱికొందఱు మాట్లాడెదరు, వాటిని ఆచరించెదరు. మూడవ వర్గము వారు మాట్లాడరు కాని చేసి చూపించెదరు (క్రియా శూరులు.) (ఛం)

దో- రామ బచన సుని బిహఁసా, మోహి సిఖావత గ్యాన ।
బయరు కరత నహిఁ తబ డరే, అబ లాగే ప్రియ ప్రాన ॥ 90 ॥

శ్రీరాముని వచనములను విని, రావణుడు నవ్వి, ఇట్లనెను. "నీవు నాకు జ్ఞానబోధ చేయుచుంటివా? మొదట నాతో వైరము పూని, ఏ మాత్రము భయములేక యుద్ధమునకు సిద్ధమైతివి. ఇప్పుడు నీకు ప్రాణములపై తీపి ఏర్పడినదా?" (దో॥ 90)

చౌ- కహి దుర్బచన క్రుద్ధ దసకంధర । కులిస సమాన లాగ ఛాఁడై సర ॥
నానాకార సిలీముఖ ధాఏ । దిసి అరు బిదిసి గగన మహి ఛాఏ ॥ 1 ॥
పావక సర ఛాఁడేఉ రఘుబీరా । ఛన మహుఁ జరే నిసాచర తీరా ॥
ఛాడిసి తీబ్ర సక్తి ఖిసిఆఈ । బాన సంగ ప్రభు ఫేరి చలాఈ ॥ 2 ॥
కోటిన్హ చక్ర త్రిసూల పబారై । బిను ప్రయాస ప్రభు కాటి నివారై ॥
నిఫల హోహిఁ రావన సర కైసేఁ । ఖల కే సకల మనోరథ జైసేఁ ॥ 3 ॥
తబ సత బాన సారథీ మారేసి । పరేఉ భూమి జయ రామ పుకారేసి ॥
రామ కృపా కరి సూత ఉఠావా । తబ ప్రభు పరమ క్రోధ కహుఁ పావా ॥ 4 ॥

ఇట్లు కటువుగా పలికి, రావణుడు కుపితుడై వజ్రతుల్యమైన బాణములను ప్రయోగించెను. అనేకాకారములుగల ఆ బాణములు దిశావిదిశలయందును, భూమ్యాకాశములయందును సర్వత్ర నిండెను. శ్రీరఘునాథుడు ఆగ్నేయాస్త్రము ప్రయోగింపగా అది రావణుని బాణములను అన్నింటిని ఒక్కక్షణములో భస్మమొనర్చెను. అప్పుడతడు లజ్జితుడై కోపముతో తీక్ష్ణమైన ఒక 'శక్తి'ని వదలెను. శ్రీరామచంద్రుడు ఒక బాణముతో దానిని త్రిప్పికొట్టెను. రావణుడు అసంఖ్యాకములైన చక్రములను త్రిశూలములను రాముని మీదికి పంపెను. కాని ప్రభువు వాటినన్నింటిని అనాయాసముగా ముక్కలు ముక్కలుగా జేసెను. ఖలుని మనోరథములవలె రావణునిబాణములు అన్నియును నిష్ఫలములాయెను. పిమ్మట అతడు నూఱు బాణములతో రాముని రథసారథియైన మాతలిని కొట్టెను. అతడు 'శ్రీరామునకు జయము' అనుచు క్రిందికొరిగెను. శ్రీరాముడు కృపతో సారథిని లేపెను, పిమ్మట ప్రభువు మిక్కిలి క్రుద్ధుడయ్యెను. (చౌ॥ 1-4)

ఛం-భఏ క్రుద్ధ జుద్ధ బిరుద్ధ రఘుపతి త్రోన సాయక కసమసే ।
కోదండ ధుని అతి చండ సుని మనుజాద సబ మారుత గ్రసే ॥
మందోదరీ ఉర కంప కంపతి కమఠ భూ భూధర త్రసే ।
చిక్కరహిఁ దిగ్గజ దసన గహి మహి దేఖి కౌతుక సుర హఁసే ॥

శ్రీరాముడు శత్రువుపై క్రుద్ధుడుకాగా తూణీరములోని బాణములు తమంతట తామే బయటికి వచ్చుటకు త్వరపడుచుండెను. శ్రీరాముని ప్రచండమైన ధనుష్టంకారమును విని, నరభక్షకులైన రాక్షసులందఱును వాతగ్రస్తులై, వణకి పోవుచుండిరి. మందోదరి హృదయము కంపించెను. సముద్రములు కల్లోలితములైనవి. ఆదికూర్మము చలించెను. భూమి అదిరెను. పర్వతములు క్రక్కదలెను. దిగ్గజములు మిక్కిలి భీతిల్లి దంతములతో నేలను పట్టుకొని, ఘీంకారములు సల్పుచుండెను. ఈ అద్భుతములను చూచి, దేవతలు సంబరపడిరి. (ఛం)

దో- తానేఉ చాప శ్రవన లగి, ఛాఁడే బిసిఖ కరాల ।
రామ మారగన గన చలే, లహలహాత జను బ్యాల ॥ 91 ॥

ధనుస్సును ఆకర్ణాంతము లాగి శ్రీరామచంద్రుడు అనేక భయానకబాణములను ప్రయోగించెను. అవి సర్ప సదృశములై వేగముగా సాగిపోయెను. (దో॥ 91)

చౌ- చలే బాన సపచ్ఛ జను ఉరగా । ప్రథమహిం హతెఉ సారథీ తురగా ॥
రథ బిభంజి హతి కేతు పతాకా । గర్జా అతి అంతర బల థాకా ॥ 1 ॥
తురత ఆన రథ చఢి ఖిసిఆనా । అస్త్ర సస్త్ర ఛాఁడెసి బిధి నానా ॥
బిఫల హోహిం సబ ఉద్యమ తాకే । జిమి పరద్రోహ నిరత మనసా కే ॥ 2 ॥
తబ రావన దస సూల చలావా । బాజి చారి మహి మారి గిరావా ॥
తురగ ఉఠాఇ కోపి రఘునాయక । ఖైంచి సరాసన ఛాఁడే సాయక ॥ 3 ॥
రావన సిర సరోజ బనచారీ । చలి రఘుబీర సిలీముఖ ధారీ ॥
దస దస బాన భాల దస మారే । నిసరి గఏ చలె రుధిర పనారే ॥ 4 ॥
స్రవత రుధిర ధాయఉ బలవానా । ప్రభు పుని కృత ధను సర సంధానా ॥
తీస తీర రఘుబీర పబారే । భుజన్హి సమేత సీస మహి పారే ॥ 5 ॥
కాటతహీం పుని భఏ నబీనే । రామ బహోరి భుజా సిర ఛీనే ॥
ప్రభు బహు బార బాహు సిర హఏ । కటత ఝుటితి పుని నూతన భఏ ॥ 6 ॥
పుని పుని ప్రభు కాటత భుజ సీసా । అతి కౌతుకీ కోసలాధీసా ॥
రహే ఛాఇ నభ సిర అరు బాహూ । మానహుఁ అమిత కేతు అరు రాహూ ॥ 7 ॥

ఆ బాణములు టెక్కలుగల సర్పములవలె పరుగు పరుగున బోయెను. మొదట ప్రభువు రావణుని సారథిని, గుఱ్ఱములను సంహరించెను. పిమ్మట రథమును ముక్కలు ముక్కలుగావించి, ధ్వజపతాకములను ధ్వంసమొనర్చెను. రావణుడు బిగ్గరగా గర్జించెను. కాని అతనిగుండెబలము సన్నగిల్లెను. వెంటనే క్రుద్ధుడై మఱియొక రథముపైనెక్కి వివిధాస్త్రశస్త్రములను ప్రయోగింపసాగెను. కాని అతని ప్రయత్నములన్నియును వమ్మగుచుండెను. పరద్రోహమునందు నిరతుడైనవానిప్రయత్నములన్నియును నిష్ఫలములగుట సహజమే గదా! అప్పుడు రావణుడు పది త్రిశూలములను వదలగా శ్రీరాముని నాలుగు గుఱ్ఱములును దెబ్బతిని క్రిందపడెను. శ్రీరాముడు గుఱ్ఱములను లేవనెత్తి, క్రుద్ధుడై ధనుస్సునెక్కుపెట్టి ఆకర్ణాంతము లాగి బాణములను వదలెను. రావణుని శిరస్సులనెడి కమలవనములో శ్రీరాముని బాణములనెడి తుమ్మెదలగుంపులు చరింపసాగెను. శ్రీరాముడు రావణుని ఒక్కొక్క తలపై పదేసి బాణములను ప్రయోగింపగా అవి ఇటునుండి అటు దూసికొని పోయెను. శిరస్సులనుండి రక్తధారలు ప్రవహించుచుండెను. బలశాలియైన రావణుడు ఆరక్తధారలతోడనే పరుగుపరుగున రామునిమీదికి వచ్చెను. ఇంతలో ప్రభువు మఱల ధనుస్సును ఎక్కుపెట్టి ముప్పది శరములను ప్రయోగించి అతని ఇఱువది భుజములను, పది శిరస్సులను ఖండించి, నేలపై బడగొట్టెను. కాని ఆ శిరస్సులును, భుజములును వెంటనే మఱల ఉత్పన్నములాయెను. శ్రీరాముడు మఱల వాటిని ఖండించెను. ఎప్పటివలె వెంటనే అవి మఱల ఉత్పన్నము లాయెను. ఈ విధముగా శ్రీరాముడు మఱల మఱల వాటిని ఖండించుచుండుటయు, వెంట వెంటనే అవి పుట్టుకొని వచ్చుచుండుటయు పెక్కుమాఱులు జరిగెను. ఇట్లు శ్రీరాముడు పెక్కు పర్యాయములు తన లీలా విలాసములను ప్రదర్శించెను. ఖండింపబడిన తలలు, భుజములు ఆకాశమును గప్పి, అసంఖ్యాక రాహుకేతువులుగా కన్పించెను.

(చౌ॥ 1-7)

ఛం-జను రాహు కేతు అనేక నభ పథ స్రవత సోనిత ధావహీం ।
రఘుబీర తీర ప్రచండ లాగహిం భూమి గిరన న పావహీం ॥
ఏక ఏక సర సిర నికర ఛేదే నభ ఉడత ఇమి సోహహీం ।
జను కోపి దినకర కర నికర జహం తహం బిధుంతుద పోహహీం ॥

పెక్కుమంది రాహుకేతువులు ఆకాశమునజేరి రక్తమును ప్రవహింపజేసి పరుగెత్తుచున్నారా యనునట్లుండెను. శ్రీ రఘువీరుని ప్రచండమైన బాణములు నిరంతరము తగులుచుండుటచే అవి క్రింద బడుట లేదు. శ్రీరాముని ప్రతిబాణమునకు గ్రుచ్చుకొనియున్న తలలసమూహములు ఆకాశమున తీవ్ర సూర్యకిరణములకు గ్రుచ్చుకొనియున్న రాహువుల సముదాయమువలె కనబడుచుండెను. (ఛం)

దో- జిమి జిమి ప్రభు హర తాసు సిర, తిమి తిమి హోహిం అపార ।
సేవత బిషయ బిబర్ధ జిమి, నిత నిత నూతన మార ॥ 92 ॥

విషయభోగములను అనుభవించిన కొలది వాటిపై కాంక్ష పెటిగినట్లే ప్రభువు ఆ శిరస్సులను ఖండించిన కొలదియు అవి అపారముగా పెటిగి పోవుచుండెను. (దో॥ 92)

చౌ- దసముఖ దేఖి సిరన్హ కై బాఢీ । బిసరా మరన భఈ రిస గాఢీ ॥
గర్జెఉ మూఢ మహా అభిమానీ । ధాయఉ దసహు సరాసన తానీ ॥ 1 ॥
సమర భూమి దసకంధర కోప్యో । బరషి బాన రఘుపతి రథ తోప్యో ॥
దండ ఏక రథ దేఖి న పరెఉ । జను నిహార మహుం దినకర దురెఉ ॥ 2 ॥
హాహాకార సురన్హ జబ కీన్హా । తబ ప్రభు కోపి కారముక లీన్హా ॥
సర నివారి రిపు కే సిర కాటే । తే దిసి బిదిసి గగన మహి పాటే ॥ 3 ॥
కాటే సిర నభ మారగ ధావహిం । జయ జయ ధుని కరి భయ ఉపజావహిం ॥
కహం లఛిమన సుగ్రీవ కపీసా । కహం రఘుబీర కోసలాధీసా ॥ 4 ॥

శిరస్సులు పునరుత్పన్నములగుచుండుటచే రావణుడు తనమృత్యు భయమును మఱచిపోయెను. మహా దురభిమానియు, మూర్ఖుడును, ఐన రావణుడు గర్జించుచు పదిధనుస్సులను ఒక్కసారిగా, ఎక్కుపెట్టి ఆకర్ణాంతము లాగి బాణముల వర్షమును గురిపించి, శ్రీరఘునాథుని రథమును కప్పివేసెను. ఒక్క క్షణ కాలముపాటు మంచుతో కప్పబడిన సూర్యునివలె రథము కన్పడలేదు. దేవతలు హాహా కారములు చేసిరి. అప్పుడు ప్రభువు క్రుద్ధుడై ధనుస్సును ఎక్కుపెట్టి తనబాణములతో శత్రుశరములను తొలగించి, అతని మస్తకములను ఖండించి, అన్ని దిశలయందును, పృథివ్యాకాశములయందును పఱచెను. ఖండింపబడిన శిరస్సులు ఆకాశమార్గమున పరుగెత్తుచు జయ జయ ధ్వానములను గావించుచు అందఱి హృదయములలో భయోత్పాతములను గలిగించెను. ఆ తలలు "లక్ష్మణుడు ఎక్కడ? వానర రాజు సుగ్రీవుడెక్కడ? కోసల పతి రఘువీరుడెక్కడ?" అని గద్దించు చుండెను. (చౌ॥ 1-4)

ఛం-కహం రాము కహి సిర నికర ధాఏ దేఖి మర్కట భజి చలే ।
సంధాని ధను రఘుబంసమని హాఁసి సరన్హి సిర బేధే భలే ॥
సిర మాలికా కర కాలికా గహి బృంద బృందన్హి బహు మిలీం ।
కరి రుధిర సరి మజ్జను మనహుఁ సంగ్రామ బట పూజన చలీం ॥

'రాముడెక్కడ' అని అఱచుచు ఖండింపడిన రావణుని తలలు ఆకాశమున ఎగురుచుండెను. వాటిని జూచి, వానరులు పాఱిపోయిరి. అప్పుడు రఘుకులమణి శ్రీరాముడు ధనుస్సును ఎక్కుపెట్టి, నవ్వుచు బాణములకు ఆ శిరస్సులను గ్రుచ్చి,మాలలుగా జేసెను. అప్పటి అదృశ్యము దుర్గాదేవియే రాక్షస సంహారమునకై పెక్కుమంది చెలులతోగూడిన కాళికగా ఆకపాలమాలికలను చేతబట్టి, రక్తనదిలో స్నానమాచరించి, సంగ్రామమను వటవృక్షమును పూజించుటకై బయలుదేఱినదా? అన్నట్లు ఉండెను. (ఛం)

దో- పుని దసకంఠ క్రుద్ధ హోఇ, ఛాఁడీ సక్తి ప్రచండ ।
చలీ బిభీషన సన్ముఖ, మనహుఁ కాల కర దండ ॥ 93 ॥

పిమ్మట దశాననుడు క్రుద్ధుడై ఒక ప్రచండశక్తిని విభీషణుని పైకి వదలెను. అది యమదండమా? అనునట్లు విభీషణుని మీదికి వచ్చుచుండెను. (దో॥ 93)

చౌ- ఆవత దేఖి సక్తి అతి ఘోరా । ప్రనతారతి భంజన పన మోరా ॥
తురత బిభీషన పాఛేఁ మేలా । సన్ముఖ రామ సహేఉ సోఇ సేలా ॥ 1 ॥
లాగి సక్తి మురుఛా కఛు భఈ । ప్రభు కృత ఖేల సురన్హ బికలఈ ॥
దేఖి బిభీషన ప్రభు శ్రమ పాయో । గహి కర గదా క్రుద్ధ హోఇ ధాయో ॥ 2 ॥
రే కుభాగ్య సఠ మంద కుబుద్ధే । తైం సుర నర ముని నాగ బిరుద్ధే ॥
సాదర సివ కహుఁ సీస చఢాఏ । ఏక ఏక కే కోటిన్హ పాఏ ॥ 3 ॥
తెహి కారన ఖల అబ లగి బాఁచ్యో । అబ తవ కాలు సీస పర నాచ్యో ॥
రామ బిముఖ సఠ చహసి సంపదా । అస కహి హనెసి మాఝ ఉర గదా ॥ 4 ॥

శ్రీరాముడు శరణాగతులను రక్షించెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసియుండెను. కావున విభీషణుని వెనుకకు నెమ్మని తానే ముందుకువచ్చి, శ్రీరాముడు అతిభయంకరముగా వచ్చుచున్న ఆ శక్తిని ఎదిరించెను. ప్రభువు ఆశక్తి తాకిడికి కొంతతడవు మూర్ఛిల్లినట్లు లీలలను ప్రదర్శించెను. కాని దేవతలుమాత్రము ఆ లీలలను తెలిసికొనలేక వ్యాకులత నొందిరి. విభీషణుడు ప్రభువు యొక్క శ్రమను జూచి, తానే గదను చేబూని క్రుద్ధుడై ముందుకు పరుగెత్తుచు పలికెను. "ఓరీ! దౌర్భాగ్యుడా! నీచుడా! నీవు నర సుర ముని నాగులందఱితో విరోధమును పెట్టుకొంటివి. సాదరముగా శివునకు నీతలలను అర్పించితివి. అందువలన ఒక్కొక్క శిరస్సునకు మాఱుగా పెక్కు శిరస్సులను పొందుచుంటివి. దుష్టుడా! ఆ కారణమువలన ఇప్పటివఱకును నీవు రక్షింపబడితివి. ఇప్పుడు మృత్యువు నీతలపై నాట్యము చేయుచున్నది. శఠుడా! నీవు రామునకు విరోధివై సుఖ సంపదలను కోరుకొనుచున్నావా?" అని పలికి విభీషణుడు రావణుని వక్షస్థలమున గదతో కొట్టెను. (చౌ॥ 1-4)

ఛం-ఉర మార్యు గదా ప్రహార ఘోర కఠోర లాగత మహి పర్యో।
దస బదన సోనిత స్రవత పుని సంభారి ధాయో రిస భర్యో॥
ద్వౌ భిరే అతిబల మల్లజుద్ధ బిరుద్ధ ఎకు ఏకహి హనై।
రఘుబీర బల దర్పిత బిభీషను ఘాలి నహిఁ తా కహుఁ గనై॥

కఠోరమైన గదాప్రహారమువలన రావణునిరొమ్మున మిక్కిలి బలమైన దెబ్బతగిలెను. అతడునేలపై బడెను. పదిముఖములనుండియు రక్తముప్రవహించెను. కాని అతడు తమాయించుకొని క్రుద్ధుడై ముందుకు పరుగెత్తెను. ఇద్దఱును మిక్కిలి బలశాలురే. పరస్పరము ఎదుర్కొని మల్లయుద్ధము కావించిరి. శ్రీ రఘువీరునిబలప్రభావమున విభీషణుడు జగత్ప్రసిద్ధబలశాలియైన రావణుని ఏమాత్రమూ లెక్కచేయలేదు. (ఛం)

దో- ఉమా బిభీషను రావనహి, సన్ముఖ చితవ కి కాఉ।
సో అబ భిరత కాల జ్యోఁ, శ్రీరఘుబీర ప్రభాఉ ॥ **94** ॥

(శివుడు పలుకుచున్నాడు) ఉమా! ఇంతకుముందు విభీషణుడు ఎప్పుడైనను రావణునివైపు కన్నెత్తి చూడగలిగి యుండెనా? కాని ఇప్పుడు ఆ విభీషణుడే కాలునివలె అతనిని ఎదిరించుచున్నాడు. ఇది శ్రీ రఘువీరుని ప్రతాప ప్రభావము. (దో॰ 94)

చౌ- దేఖా శ్రమిత బిభీషను భారీ। ధాయఉ హనూమాన గిరి ధారీ॥
రథ తురంగ సారథీ నిపాతా। హృదయ మార్యు తెహి మారెసి లాతా॥ **1** ॥
ఠాఢ రహా అతి కంపిత గాతా। గయఉ బిభీషను జహఁ జనత్రాతా॥
పుని రావన కపి హతెఉ పచారీ। చలెఉ గగన కపి పూఁఛ పసారీ॥ **2** ॥
గహిసి పూఁఛ కపి సహిత ఉడానా। పుని ఫిరి భిరెఉ ప్రబల హనుమానా॥
లరత అకాస జుగల సమ జోధా। ఏకహి ఏకు హనత కరి క్రోధా॥ **3** ॥
సోహహిఁ నభ ఛల బల బహు కరహీఁ। కజ్జల గిరి సుమేరు జను లరహీఁ॥
బుధి బల నిసిచర పరఇ న పార్యో। తబ మారుత సుత ప్రభు సంభార్యో॥ **4** ॥

విభీషణుడు మిక్కిలి అలిసియున్నట్లు గ్రహించిన హనుమంతుడు చెంతనున్న ఒక పర్వతమునుగైకొని పరుగుపరుగున వచ్చెను. దానితో అతడు రావణుని రథమును, గుఱ్ఱములను, సారథిని కొట్టి, క్రింద పడవేసి, అతని రొమ్ముపై కాలితో తన్నెను. కాలితన్నులవలన రావణునిశరీరము వణకసాగెను. ఐనను అతడు నిలదొక్కుకొనెను. ఇంతలో శరణాగత రక్షకుడగు శ్రీరామునికడకు విభీషణుడు వెళ్లెను. రావణుడు మఱల యుద్ధమునకు పిలుచుచు హనుమంతుని కొట్టెను. ఆంజనేయుడు తనవాలమును పెంచి, ఆకాశమున కెగిరెను. రావణుడతని వాలమును పట్టుకొనెను. హనుమంతుడు అతనితోపాటు పైకెగిరెను. మహాబలశాలియైన మారుతి ఆకాశముననందే రావణునితో పోరాడసాగెను. ఆఇద్దఱు యోధులు ఆకాశమున పోరాడుచు ఒకరినొకరు కొట్టుకొనసాగిరి. తమతమబలములను

యుక్తి ప్రయుక్తులను ప్రదర్శించిరి. ఒక కాటుక కొండయు సుమేరుగిరియు పరస్పరము ఢీకొనుచున్నట్లు శోభిల్లిరి. బుద్ధి బలములచేగూడ రాక్షసుని పడగొట్టుటకు సాధ్యముకాక పోవుటచే పవనసుతుడు ప్రభువును స్మరించెను.
(చౌ॥ 1-4)

ఛం-సంభారి శ్రీరఘుబీర ధీర పచారి కపి రావను హన్యో ।
మహి పరత పుని ఉఠి లరత దేవన్హ జుగల కహు(జయ జయ భన్యో ॥
హనుమంత సంకట దేఖి మర్కట భాలు క్రోధాతుర చలే ।
రన మత్త రావన సకల సుభట ప్రచండ భుజ బల దలమలే ॥

ధీరుడైన హనుమంతుడు శ్రీ రఘురాముని స్మరించి యుద్ధమునకు రావణుని పిలిచెను. ఇద్దఱును నేలపై పడుచు లేచుచు పోరాడుచుండిరి. ఈ దృశ్యమును గాంచుచు దేవతలు ఉభయులకును (భయముతో రావణునకును భక్తితో ఆంజనేయస్వామికిని) 'జయము, జయము' అని పలికిరి. హనుమంతుని సంకటస్థితిని జూచి, భల్లూకవానరులు క్రుద్ధులై పరుగెత్తుకొనివచ్చిరి. కాని రణమదోన్మత్తుడైన రావణుడు యోధులందఱిని తన ప్రచండభుజములతో అణచివేసెను.
(ఛం)

దో- తబ రఘుబీర పచారే, ధాఏ కీస ప్రచండ ।
కపి బల ప్రబల దేఖి తెహి(, కీన్హ ప్రగట పాషండ ॥ 95 ॥

అప్పుడు శ్రీ రఘువీరుడు పిలువగానే ప్రచండవీరులైన వానరులు పరుగెత్తుకొనివచ్చిరి. ప్రబలమైన వానర సైన్యమును జూచి, రావణుడు తన మాయను ప్రదర్శించెను.
(దో॥ 95)

చౌ- అంతరధాన భయఉ ఛన ఏకా । పుని ప్రగటే ఖల రూప అనేకా ॥
రఘుపతి కటక భాలు కపి జేతే । జహ(తహ(ప్రగట దసానన తేతే ॥ 1 ॥
దేఖే కపిన్హ అమిత దససీసా । జహ(తహ(భజే భాలు అరు కీసా ॥
భాగే బానర ధరహి(న ధీరా । త్రాహి త్రాహి లఛిమన రఘుబీరా ॥ 2 ॥
దహ(దిసి ధావహి(కోటిన్హ రావన । గర్జహి(ఘోర కఠోర భయావన ॥
డరే సకల సుర చలే పరాఈ । జయ కై ఆస తజహు అబ భాఈ ॥ 3 ॥
సబ సుర జితే ఏక దసకంధర । అబ బహు భఏ తకహు గిరి కందర ॥
రహే బిరంచి సంభు ముని గ్యానీ । జిన్హ జిన్హ ప్రభు మహిమా కఛు జానీ ॥ 4 ॥

ఒక్క క్షణము అతడు అంతర్ధానమయ్యెను. పిమ్మట ఆ దుష్టుడు తనఅనేక రూపములను ప్రకటించెను. శ్రీరాముని సైన్యములోని భల్లూకవానరులందఱికిని రావణుడు వేర్వేఱుగా అంతటను కనిపించెను. అసంఖ్యాకులైన రావణులను జూచి, భల్లూకవానరులు భయముతో ఇటునటు పాఱిపోయిరి. వారి ధైర్యము సడలెను. వారు "ఓ లక్ష్మణా! ఓ రఘువీరా! రక్షింపుడు, రక్షింపుడు" అని అఱచుచు పాఱిపోవుచుండిరి. దశదిశలయందును

కోట్లాదిరావణులు పరుగిడుచు భయంకరగర్జనలను గావించుచుండిరి. దేవతలందఱును భీతిల్లుచు "సోదరా! ఇపుడు గెలుపునపై మనము ఆశలు వదలుకొనవలసినదే." అనియనుచు పరుగెత్తిరి. "మునుపు ఒక్క రావణుడే దేవతలపై విజయమును సాధించెను. ఇప్పుడు పెక్కుమంది రావణులైరి. కనుక మనము పర్వతగుహలను ఆశ్రయింపవలసినదే. అక్కడ బ్రహ్మ, శివుడు, జ్ఞానులైనమునులు నిర్భయులై యుండిరి. ఏలనన వారు ప్రభుమహిమనెఱిగినవారు.

(చౌ॥ 1-4)

ఛం-జానా ప్రతాప తె రహే నిర్భయ కపిన్హ రిపు మానే ఫురే ।
చలె బిచలి మర్కట భాలు సకల కృపాల పాహి భయాతురే ॥
హనుమంత అంగద నీల నల అతిబల లరత రన బాఀకురే ।
మర్దహిఀ దసానన కోటి కోటిన్హ కపట భూ భట అంకురే ॥

వారు ప్రభుప్రతాపమునుగూర్చి తెలిసినవారే. కనుక నిర్భయముగా నిలువగలిగిరి. వానరులు నిజముగనే అసంఖ్యాకులైన రావణులు ఉన్నట్లు తలంచిరి. వారు విచలితులై 'ఓ కృపాళూ! రక్షింపుము' అని అఱచుచు భయాతురులై పాఱిపోవుచుండిరి. అత్యంత బలశాలురు, రణకోవిదులును ఐన హనుమంతుడు, అంగదుడు, నలుడు, నీలుడు సాహసముతో పోరాడుచుండిరి. వారు కపటరూపభూమినుండి అంకురించిన కోట్ల కొలది మాయా రావణులను నలిపినలిపి వేసిరి. (ఛం)

దో- సుర బానర దేఖే బికల, హఀస్యో కోసలాధీస ।
సజి సారంగ ఏక సర, హతే సకల దససీస॥ 96 ॥

సురలు, వానరులు వ్యాకులురగుటచూచి, కోసలాధిపతి శ్రీరాముడు దరహాసముచేసి, శార్ఙ్గధనువునెక్కుపెట్టి, మాయా రావణులందఱిని ఒకే బాణముతో మట్టుపెట్టెను. (దో॥ 96)

చౌ- ప్రభు ఛన మహుఀ మాయా సబ కాటీ । జిమి రబి ఉఏఀ జాహిఀ తమ ఫాటీ ॥
రావను ఏకు దేఖి సుర హరషే । ఫిరే సుమన బహు ప్రభు పర బరషే ॥ 1 ॥
భుజ ఉఠాఇ రఘుపతి కపి ఫేరే । ఫిరే ఏక ఏకన్హ తబ టేరే ॥
ప్రభు బలు పాఇ భాలు కపి ధాఏ । తరల తమకి సంజుగ మహి ఆఏ ॥ 2 ॥
అస్తుతి కరత దేవతన్హి దేఖేఀ । భయఉఀ ఏక మైఀ ఇన్హ కే లేఖేఀ ॥
సఠహు సదా తుమ్హ మోర మరాయల । అస కహి కోపి గగన పర ధాయల ॥ 3 ॥
హాహాకార కరత సుర భాగే । ఖలహు జాహు కహఀ మోరేఀ ఆగే ॥
దేఖి బికల సుర అంగద ధాయో । కూది చరన గహి భూమి గిరాయో ॥ 4 ॥

సూర్యోదయముతో అంధకారము పటాపంచలైనట్లు ప్రభువు ఒక్క క్షణములో మాయను పూర్తిగా అంత మొందించెను. ఇప్పుడు ఒకే రావణుడుండుట చూచి, దేవతలు ప్రశాంత చిత్తులై, ప్రభువుపై పుష్పవర్షమును

గురిపించిరి. శ్రీ రఘునాథుడు చేతులుచాచి, అభయమునిచ్చుచు వానరులందఱిని పిలిచెను. వారు ఒకరినొకరు పిలుచుకొనుచు అందఱును ప్రభువుబలమును పొంది, రణోత్సాహముతో అక్కడికి పరుగు పరుగున జేరిరి. దేవతలు శ్రీరాముని స్తుతించిరి. అంత రావణుడు "నేను ఒంటరి వాడనని ఈ దేవతలు భావించుచున్నారు." (వీరిని హతమార్చుటకు నేనొక్కడనే చాలునని వీరెరుగరు) అని ఆలోచించి, "ఓ మూర్ఖులారా! మీరు ఎల్లప్పుడును నాదెబ్బలకు లోనగుచుండువారే!" అని పల్కుచు క్రోధావేశముతో అతడు ఆకాశమార్గమున వారిపైకి ఉరికెను. హాహాకారములు చేయుచు దేవతలు పాఱిపోయిరి. రావణుడు పలికెను. "ఓ దుష్టులారా! నానుండి తప్పించుకొని, మీరెక్కడికి పోగలరు?" దేవతలు వ్యాకులురై యుండుట చూచి, అంగదుడు ఎగిరిపోయి, రావణుని కాలు చిక్కించుకొని, వానిని భూమిపై విసరి వేసెను. (చౌ॥ 1-4)

ఛం-గహి భూమి పార్యో లాత మార్యో బాలిసుత ప్రభు పహిఀ గయో ।
సంభారి ఉఠి దసకంఠ ఘోర కఠోర రవ గర్జత భయో ॥
కరి దాప చాప చఢాఇ దస సంధాని సర బహు బరషఈ ।
కిఏ సకల భట ఘాయల భయాకుల దేఖి నిజ బల హరషఈ ॥

అంగదుడు అతనిని పట్టుకొని భూమిపై పడవేసి కాళ్లతో తన్నెను. పిదప అతడు ప్రభువు నొద్దకువచ్చెను. రావణుడు తమాయించుకొని లేచిన పిదప భయంకరముగా గర్జింపసాగెను. పిమ్మట బలదర్పితుడై పది చేతులతో ధనుస్సులనెక్కుపెట్టి బాణములను అసంఖ్యాకముగా వర్షింపసాగెను. వానర యోధులనందఱిని గాయపఱచెను. వారు వ్యాకులపాటునకులోనైరి. రావణుడు తనబలమును చూచుకొని పొంగిపోయెను. (ఛం)

దో- తబ రఘుపతి రావన కే, సీస భుజా సర చాప ।
కాటే బహుత బఢే పుని, జిమి తీరథ కర పాప ॥ 97 ॥

అప్పుడు రఘువీరుడు రావణుని తలలను, భుజములను ధనుర్బాణములను ఖండించెను. కాని తలలు భుజములు తీర్థస్థానములలో చేసిన పాపములవలె మరలమరల పెఱుగజొచ్చెను. (దో॥ 97)

చౌ- సిర భుజ బాఢి దేఖి రిపు కేరీ । భాలు కపిన్హ రిస భఈ ఘనేరీ ॥
మరత న మూఢ కటెహుఀ భుజ సీసా । ధాఏ కోపి భాలు భట కీసా ॥ 1 ॥
బాలితనయ మారుతి నల నీలా । బానరరాజ దుబిద బలసీలా ॥
బిటప మహీధర కరహిఀ ప్రహారా । సోఇ గిరి తరు గహి కపిన్హ సో మారా ॥ 2 ॥
ఏక నఖన్హి రిపు బపుష బిదారీ । భాగి చలహిఀ ఏక లాతన్హ మారీ ॥
తబ నల నీల సిరన్హి చఢి గయఊ । నఖన్హి లిలార బిదారత భయఊ ॥ 3 ॥
రుధిర దేఖి బిషాద ఉర భారీ । తిన్హహి ధరన కహుఀ భుజా పసారీ ॥
గహే న జాహిఀ కరన్హి పర ఫిరహీఀ । జను జుగ మధుప కమల బన చరహీఀ ॥ 4 ॥

కోపి కూది ద్వౌ ధరెసి బహోరీ । మహి పటకత భజె భుజా మరోరీ ॥
పుని సకోప దస ధను కర లీన్హే । సరన్హి మారి ఘాయల కపి కీన్హే॥ 5 ॥
హనుమదాది మురుఛిత కరి బందర । పాఇ ప్రదోష హరష దసకంధర ॥
మురుఛిత దేఖి సకల కపి బీరా । జామవంత ధాయఉ రనధీరా ॥ 6 ॥
సంగ భాలు భూధర తరు ధారీ । మారన లగే పచారి పచారీ ॥
భయఉ క్రుద్ధ రావన బలవానా । గహి పద మహి పటకఇ భట నానా ॥ 7 ॥
దేఖి భాలుపతి నిజ దల ఘాతా । కోపి మాఝ ఉర మారెసి లాతా॥ 8 ॥

శత్రువుయొక్క తలలు, భుజములు మఱల పెఱుగుటచూచి, భల్లూకవానరములు మిక్కిలి క్రుద్ధములాయెను. "ఈ మూర్ఖుని తలలు, భుజములు తెగినను ఇతడు మరణించుటలేదు." అని మిగులవగచిరి. అంగదుడు, మారుతి, నలుడు, నీలుడు, సుగ్రీవుడు, ద్వివిదుడు మొదలగు మహాబలశాలురు అతనిపై వృక్షములను, పర్వతములను విసరివేసిరి. అతడు ఆ వృక్షములను, పర్వతములను పట్టుకొని, వాటితోడనే వానరములను కొట్టెను. ఒకడు అతనిశరీరమును గోళ్లతో చీరి పరుగెత్తెను. మఱియొకడు అతనిని కాళ్లతో తన్నెను. అపుడు నలుడు, నీలుడు రావణుని తలలపైనెక్కి గోళ్లతో అతని లలాటములను చీల్చిరి. లలాటములనుండి రక్తము స్రవించుచుండుట జూచి అతడు మిక్కిలి బాధపడెను. వారిని పట్టుకొనుటకు అతడు చేతులు చాచెను. కాని వారు అతనికి అందలేదు. కమలవనముపై భ్రమరములు తిరుగుచున్నట్లు అతని చేతులు పైపైనే తిరుగుచుండెను. చివరకు అతడు క్రోధముతో వారిపైకి దూకి పట్టుకొనెను. కాని నేలకేసి కొట్టకముందే వారు అతని చేతులను మెలిపెట్టి తప్పించుకొనిపోయిరి. పిదప అతడు తన చేతులలో పది ధనుస్సులు పట్టుకొని, బాణములతో కొట్టి వానరములను గాయపఱచెను. హనుమదాదివానరులందఱిని మూర్ఛితులను గావించి, సంధ్యా సమయమగుటచే రావణుడు సంతసించెను. వానరులందఱును మూర్ఛపోవుట చూచి, రణధీరుడైన జాంబవంతుడు పరుగెత్తుకొని రావణునిమీదికి వచ్చెను. అతని అనుచరభల్లూకములు పర్వతములను వృక్షములను దీసికొని, రావణుని పిలిచి, పిలిచి కొట్టసాగిరి. శక్తిశాలియైన రావణుడు భల్లూకములకాళ్ళను పట్టుకొని , వారిని కోపముతో నేలకేసి కొట్టసాగెను. జాంబవంతుడు తనసైన్యము విధ్వంసమగుచుండుట చూచి, క్రుద్ధుడై అతని ఱొమ్ముపై కాలితో తన్నెను. (చౌ॥ 1-8)

ఛం-ఉర లాత ఘాత ప్రచండ లాగత బికల రథ తే మహి పరా ।
గహి భాలు బీసహుఁ కర మనహుఁ కమలన్హి బసే నిసి మధుకరా ॥
మురుఛిత బిలోకి బహోరి పద హతి భాలుపతి ప్రభు పహిఁ గయో ।
నిసి జాని స్యందన ఘాలి తెహి తబ సూత జతను కరత భయో ॥

జాంబవంతుని కాలితాకిడికి బాధకలిగి రావణుడు వికలుడై, భూమిపై పడెను. అతడు తన ఇఱువది చేతులతో భల్లూకములను పట్టుకొనియుండెను. అవి రాత్రులయందు భ్రమరములు కమలములలో చిక్కుకొనినట్లుండెను. అతడు మూర్ఛితుడైనాడని గమనించి, అతనిని కాలితో తన్ని, భల్లూకరాజైన జాంబవంతుడు ప్రభువుకడకు వెళ్లెను. రాత్రియైనదని తెలిసికొని, సారథి రావణుని రథముపై చేర్చుకొని, అతనిని మేల్కొలుపుటకు ప్రయత్నించెను. (ఛం)

దో- మురుఛా బిగత భాలు కపి, సబ ఆఏ ప్రభు పాస ।
నిసిచర సకల రావనహి, ఘేరి రహే అతి త్రాస ॥ 98 ॥

మూర్ఛనుండి తేరుకొనిన భల్లూకవానరములన్నియును ప్రభువునొద్దకు చేరెను. అక్కడ నిశాచరులందఱును భయగ్రస్తులై రావణుని చుట్టును జేరిరి. (దో॥ 98)

మాసపారాయణము-ఇఱువది ఆఱవ విరామము

త్రిజట సీతాదేవిని ఓదార్చుట

చౌ- తేహీ నిసి సీతా పహిఀ జాఈ । త్రిజటా కహి సబ కథా సునాఈ ॥
సిర భుజ బాఢి సునత రిపు కేరీ । సీతా ఉర భఇ త్రాస ఘనేరీ ॥ 1 ॥
ముఖ మలీన ఉపజీ మన చింతా । త్రిజటా సన బోలీ తబ సీతా ॥
హోఇహి కహా కహసి కిన మాతా । కేహి బిధి మరిహి బిస్వ దుఖదాతా ॥ 2 ॥
రఘుపతి సర సిర కటెహుఀ న మరఈ । బిధి బిపరీత చరిత సబ కరఈ ॥
మోర అభాగ్య జిఆవత ఓహీ । జేహిఀ హౌఀ హరి పద కమల బిఛోహీ ॥ 3 ॥
జెహిఀ కృత కపట కనక మృగ ఝూఠా । అజహుఀ సో దైవ మోహి పర రూఠా ॥
జెహిఀ బిధి మొహి దుఖ దుసహ సహాఏ । లఛిమన కహుఀ కటు బచన కహాఏ ॥ 4 ॥
రఘుపతి బిరహ సబిష సర భారీ । తకి తకి మార బార బహు మారీ ॥
ఐసెహుఀ దుఖ జో రాఖ మమ ప్రానా । సోఇ బిధి తాహి జిఆవ న ఆనా ॥ 5 ॥
బహు బిధి కర బిలాప జానకీ । కరి కరి సురతి కృపానిధాన కీ ॥
కహ త్రిజటా సును రాజకుమారీ । ఉర సర లాగత మరఇ సురారీ ॥ 6 ॥
ప్రభు తాతే ఉర హతఇ న తేహీ । ఏహి కే హృదయఀ బసతి బైదేహీ ॥ 7 ॥

అదేరాత్రి త్రిజట సీతాదేవియొద్దకు వచ్చి, ఆమెకు యుద్ధ విషయములను వినిపించెను. శత్రు శిరములు, భుజములు పెఱుగుచున్న సమాచారమును విని సీతాదేవి, మిక్కిలి భయాందోళనలకు గురియయ్యెను. ఆమె ముఖము వాడిపోయెను. మనస్సు చింతాక్రాంతమయ్యెను. సీతాదేవి త్రిజటతో ఇట్లనెను. "మాతా! ఏమి జరుగనున్నదో? ఏల చెప్పవు? విశ్వమునకే దుఃఖకారకుడైన ఇతడు ఎట్లు మరణించును? శ్రీ రఘునాథుని బాణములచే అతనితలలు తెగిపోవుచున్నను అతడు మరణించుట లేదు. విధాతలీలలన్నియును విపరీతముగానున్నవి. నా దురదృష్టమువలననే అతడు బ్రతుకగల్గుచున్నాడు. అదియే నన్ను శ్రీహరి చరణములనుండి వేఱుచేసినది. నా దౌర్భాగ్యకారణముననే అచటికి కపట స్వర్ణమృగమువచ్చినది. ఆ దైవమే ఇంతవఱకు నాపై క్రుద్ధుడైయున్నాడు. నేను ఈ దుఃఖములను తట్టుకొనియుండుటకు విధివైపరీత్యమే కారణము. నేను కఠినవచనములతో లక్ష్మణుని బాధపెట్టుట, శ్రీ రఘునాథుని విరహబాణములు నన్ను మాటిమాటికిని కొట్టుచుండుట, ఇప్పటిసంకటపరిస్థితులలోగూడ నా ప్రాణములు ఇంకను పోకుండుట, వీటన్నింటికిని ఆ దైవమే కారణము. ఆ రావణుడు ఇంకను జీవించియుండుటకును ఆ దైవమే కారణము, వేఱెవ్వరునుగాదు." కృపాళువైన శ్రీరాముని మాటిమాటికిని స్మరించుచు జానకీదేవి పరిపరివిధముల విలపింపసాగెను. త్రిజట పలికెను.

"ఓరాజకుమారీ! వినుము. హృదయమునందు బాణము తగిలినంతటనే దేవతలకు శత్రువైన రావణుడు మరణించును. కాని అతని హృదయమున వైదేహి నివసించుచున్నది. (నీవు నివసించుచున్నావు) కావున శ్రీరామచంద్ర ప్రభువు అతని హృదయముపై కొట్టుటలేదు. (చౌ॥ 1-7)

ఛం-ఏహి కే హృదయఁ బస జానకీ జానకీ ఉర మమ బాస హై।
మమ ఉదర భుఅన అనేక లాగత బాన సబ కర నాస హై॥
సుని బచన హరష బిషాద మన అతి దేఖి పుని త్రిజటాఁ కహా।
అబ మరిహి రిపు ఏహి బిధి సునహి సుందరి తజహి సంసయ మహా॥

(ప్రభువు ఆలోచించుచున్నాడు) "ఇతని హృదయములో జానకీదేవి యున్నది. జానకీ హృదయమున నా నివాసమున్నది. నా ఉదరములో అనేక భువనములున్నవి. కావున రావణునిహృదయమున బాణము తగిలినచో సర్వనాశనమగును" త్రిజట పలికిన ఈ మాటలు వినగానే సీతాదేవి మనస్సున హర్షవిషాదములు ముసురుకొనెను. ఇది చూచి త్రిజట మఱలపల్కెను. "ఓసుందరీ! నీ మిథ్యా సందేహమును వీడుము. శత్రువు ఏ విధముగా మరణించునో వినుము." (ఛం)

దో- కాటత సిర హోఇహి బికల, ఛుటి జాఇహి తవ ధ్యాన।
తబ రావనహి హృదయ మహుఁ, మరిహహిఁ రాము సుజాన ॥ 99 ॥

తనతలలు మాటిమాటికిని తెగిపడుచుండుటవలన రావణుడు వికలమనస్కుడై నీ ధ్యానమఱచి పోవును. అపుడంతర్యామియైన శ్రీరాముడు అతని (రావణుని) హృదయముపై బాణము వేయును." (దో॥ 99)

చౌ - అస కహి బహుత భాఁతి సముఝాఈ । పుని త్రిజటా నిజ భవన సిధాఈ ॥
రామ సుభాఉ సుమిరి బైదేహీ । ఉపజీ బిరహ బిథా అతి తేహీ ॥ 1 ॥
నిసిహి ససిహి నిందతి బహు భాఁతీ । జుగ సమ భఈ సిరాతి న రాతీ ॥
కరతి బిలాప మనహిఁ మన భారీ । రామ బిరహఁ జానకీ దుఖారీ ॥ 2 ॥
జబ అతి భయఉ బిరహ ఉర దాహూ । ఫరకేఉ బామ నయన అరు బాహూ ॥
సగున బిచారి ధరీ మన ధీరా । అబ మిలిహహిఁ కృపాల రఘుబీరా ॥ 3 ॥
ఇహాఁ అర్ధనిసి రావను జాగా । నిజ సారథి సన ఖీఝన లాగా ॥
సఠ రనభూమి ఛడాఇసి మోహీ । ధిగ ధిగ అధమ మందమతి తోహీ ॥ 4 ॥
తేహిఁ పద గహి బహు బిధి సముఝావా । భోరు భఏఁ రథ చఢి పుని ధావా ॥
సుని ఆగవను దసానన కేరా । కపిదల ఖరభర భయఉ ఘనేరా ॥ 5 ॥
జహఁ తహఁ భూధర బిటప ఉపారీ । ధాఏ కటకటాఇ భట భారీ ॥ 6 ॥

ఈ విధముగా అనేకవచనములతో సీతాదేవిని ఊరడించి, త్రిజట తననివాసమునకేగెను. శ్రీరామచంద్రుని స్వభావమును దలచుకొని జానకీదేవిహృదయమున భరింపరానివిరహవ్యథ కలిగెను. ఆమె రాత్రిని, చంద్రుని పరిపరి

విధముల నిందించుచు పలికెను. "రాత్రులు యుగములవలె దీర్ఘములగు చున్నవి, కడచుట కష్టముగా నున్నది." శ్రీరామవియోగవ్యథకులోనై జానకీదేవి లోలోన మిక్కిలి పరితపించెను. విరహాగ్ని అధికమగుచుండగా ఆమె ఎడమకన్ను, భుజము అదిరెను. అది శుభసూచకమని తలంచి, కృపాళువైన రఘువీరుడు తనను కలిసికొనునని, భావించి, ఆమె ధైర్యము వహించెను. అక్కడ అర్ధరాత్రి సమయమున రావణుడు మూర్ఛనుండి తేరుకొని, తన సారథిపై కోపముతో పలుకసాగెను. "ఓరీ మూర్ఖుడా! నీవు నన్ను రణరంగమునుండి వేఱుచేసితివి. అధముడా! జడుడా! ఛీ!ఛీ! ధిక్కారము" అతడు రావణుని పాదములను పట్టుకొని, 'క్షమింపుడు' అనుచు పదేపదే ప్రార్థించెను. తెల్లవాఱగనే రావణుడు రథముపైనెక్కి మఱల రణభూమికి పరుగులుదీసెను. రావణుడు వచ్చినవార్తను వినగానే వానరులలో రణోత్సాహము చెలరేగెను. వారెక్కడెక్కడనుండియో పర్వతములను, వృక్షములను పెకలించుకొని, కోపముతో పండ్లు గొఱుకుచు పరుగెత్తికొనివచ్చిరి. (చౌ॥ 1-6)

రావణవధ-మందోదరి విలాపము

ఛం-ధాఏ జో మర్కట బికట భాలు కరాల కర భూధర ధరా ।
అతి కోప కరహిం ప్రహార మారత భజి చలే రజనీచరా ॥
బిచలాఇ దల బలవంత కీసన్హ ఘేరి పుని రావను లియో ।
చహుం దిసి చపేటన్హి మారి నఖన్హి బిదారి తను బ్యాకుల కియో ॥

భయంకరులు, వీరులునైన వానరభల్లూకములు పర్వతములను చేతబట్టి పరుగుపరుగుననవచ్చి, కోపముతో రాక్షసులను చావమోదుచుండిరి. వారు కొట్టుటచే రాక్షసులు ధైర్యముసడలి పిక్కబలము చూపిరి. ఆ విధముగా శత్రుయోధులను విచలితులనుగాజేసి, వానరులు రావణుని చుట్టుముట్టిరి. నాలుగువైపులజేరి, చెంపలు వాయించుచు, కొట్టుచు, తిట్టుచు, గోళ్లతో రక్కుచు అతని శరీరమును గాయపఱచి, వారు అతనిని మిక్కిలి వ్యాకులపఱచిరి. (ఛం)

దో- దేఖి మహా మర్కట ప్రబల, రావన కీన్హ బిచార ।
అంతరహిత హోఇ నిమిష మహుఁ, కృత మాయా బిస్తార ॥ 100 ॥

మహాప్రబలురైన వానరులను జూచి, రావణుడు విచారముతో అంతర్ధానమాయెను. తన మాయను ఒక్క క్షణములో విస్తరింపజేసెను. (దో॥ 100)

ఛం-జబ కీన్హ తెహిం పాషండ । భఏ ప్రగట జంతు ప్రచండ ॥
బేతాల భూత పిసాచ । కర ధరేం ధను నారాచ ॥ 1 ॥
జోగిని గహేం కరబాల । ఏక హాథ మనుజ కపాల ॥
కరి సద్య సోనిత పాన । నాచహిం కరహిం బహు గాన ॥ 2 ॥

ధరు మారు బోలహిఁ ఘోర । రహి పూరి ధుని చహుఁ ఓర ॥
ముఖ బాఇ ధావహిఁ ఖాన । తబ లగే కీస పరాన ॥ 3 ॥
జహఁ జాహిఁ మర్కట భాగి । తహఁ బరత దేఖహిఁ ఆగి ॥
భఏ బికల బానర భాలు । పుని లాగ బర్షై బాలు ॥ 4 ॥
జహఁ తహఁ థకిత కరి కీస । గర్జేఉ బహురి దససీస ॥
లఛిమన కపీస సమేత । భఏ సకల బీర అచేత ॥ 5 ॥
హా రామ హా రఘునాథ । కహి సుభట మీజహిఁ హాథ ॥
ఏహి బిధి సకల బల తోరి । తెహిఁ కీన్హ కపట బహోరి ॥ 6 ॥
ప్రగటేసి బిపుల హనుమాన । ధాఏ గహే పాషాన ॥
తిన్హ రాము ఘేరే జాఇ । చహుఁ దిసి బరూథ బనాఇ ॥ 7 ॥
మారహు ధరహు జని జాఇ । కటకటహిఁ పూఁఛ ఉఠాఇ ॥
దహఁ దిసి లఁగూర బిరాజ । తెహిఁ మధ్య కోసలరాజ ॥ 8 ॥

అతడు మాయాశక్తిని విస్తరింపజేయగనే భయంకరబేతాళభూతపిశాచములు చేతులలో ధనుర్బాణములను ధరించి, ప్రకటితులైరి. యోగినులు ఒక చేతితో కత్తినిబూని, మఱియొక చేతితో మానవ కపాలములను బూనుచు వాటియందలి సద్యోరక్తమును త్రాగుచు, నాట్యములతో పాటలు పాడుచుండిరి. "పట్టుకొనుము, వధింపుము" అను భీకర శబ్దములు అన్ని దిశలయందును ప్రతిధ్వనించెను. వారు నోళ్ళు తెఱచి, మ్రింగుటకు ప్రయత్నించుచుండిరి. అపుడు వానరులు పాఱిపోసాగిరి. వారు పాఱిపోయిన ప్రదేశములయందెల్లెడల అగ్ని జ్వాలలను గాంచిరి. ఇట్లు వానరభల్లూకములు వ్యాకులపాటునకు లోనుకాగా రావణుడు ఇసుకను కురిపించెను. కపటోపాయములచే అతడు వానరులను స్తంభింపజేసి గర్జించెను. లక్ష్మణ సుగ్రీవాదులతోసహా వీరులందఱును స్పృహనుగోల్పోయిరి. "హా రామా! హా రఘునాథా!" అనుచు ఆ మహాయోధులందఱును ఏమియుతోచక చేతులునలుపుకొనుచుండిరి. ఈ విధముగా వారిని దుర్బలులగావించి, రావణుడు మఱియొక మాయను సృష్టించెను. ఆ మాయా ప్రభావమున అసంఖ్యాకులైన హనుమంతులు పాషాణములను చేతబట్టి ప్రకటితులైరి. వారందఱును వేలసంఖ్యలో గుమిగూడి శ్రీరాముని చుట్టుముట్టిరి. వాలములను ఎత్తుకొని, పండ్లుగొఱుకుచు వారు "వధింపుము, పట్టుకొనుము' పోనియ్యవద్దు," అని అఱచుచుండిరి. వారివాలములు దశదిశలయందును విలసిల్లుచుండెను. వారివాలవలయములమధ్య కోసల రాజా శ్రీరాముడు విరాజమానుడయ్యెను. (చౌ॥ 1-8)

ఛం-తెహిఁ మధ్య కోసలరాజ సుందర స్యామ తన సోభా లహీ ।
జను ఇంద్రధనుష అనేక కీ బర బారి తుంగ తమాలహీ ॥
ప్రభు దేఖి హరష బిషాద ఉర సుర బదత జయ జయ జయ కరీ ।
రఘుబీర ఏకహిఁ తీర కోపి నిమేష మహుఁ మాయా హరీ ॥ 1 ॥

మాయా బిగత కపి భాలు హరషే బిటప గిరి గహి సబ ఫిరే ।
సర నికర ఛాడే రామ రావన బాహు సిర పుని మహి గిరే ॥
శ్రీరామ రావన సమర చరిత అనేక కల్ప జో గావహీం ।
సత సేష సారద నిగమ కబి తేఉ తదపి పార న పావహీం ॥ 2 ॥

ఆ వాలములమధ్య శ్యామసుందరగాత్రుడై, కోసలరాజు అనేకములైన హరివిల్లులమధ్య ఎత్తైన తమాల వృక్షమువలె శోభిల్లుచుండెను. ప్రభువును గాంచి, దేవతలు హర్షవిషాదహృదయులై 'జయ జయ ధ్వానములను' జేసిరి. అప్పుడు శ్రీ రఘువీరుడు క్రుద్ధుడై ఒక్క క్షణములో ఒకే బాణముతో రావణుని మాయను హరించెను. మాయ తొలగిపోయిన పిమ్మట భల్లూక వానరులు ప్రసన్నచిత్తులైరి. వారు వృక్షములను, పర్వతములను దీసికొని మఱల యుద్ధ రంగమునకు ఏతెంచిరి. శ్రీరాముడు బాణ పరంపరను ప్రయోగింపగా రావణునిశిరస్సులు, భుజములు తెగి క్రిందబడెను. శ్రీరామరావణ యుద్ధమును వందలకొలది శేషులుగాని, శారదాది దేవతలుగాని, వేదములుగాని, కడకు కవీశ్వరులుగాని కల్పములకొలది వర్ణించినను దానిని సమగ్రముగా తెలుపజాలరు. (ఛం॥ 1,2)

దో- తాకే గున గన కఛు కహే, జడమతి తులసీదాస ।
జిమి నిజ బల అనురూప తే, మాఛీ ఉడఇ అకాస॥ 101(క) ॥
కాటే సిర భుజ బార బహు, మరత న భట లంకేస ।
ప్రభు క్రీడత సుర సిద్ధ ముని, బ్యాకుల దేఖి కలేస॥ 101 (ఖ) ॥

అల్పశక్తిగల ఒక దోమ అనంతాకాశమును కొలుచుటకు పూనుకొనినట్లు మందబుద్ధియైన తులసీదాసు ఆ అపూర్వయుద్ధవిశేషములలో కొన్నింటిని వర్ణించెను. శిరస్సులు, భుజములు పెక్కుపర్యాయములు తెగిపడినను వీరుడైన రావణుడు చావలేదు. శ్రీరామచంద్రునకు అదియొక లీలమాత్రమే కాని మునులు, సిద్ధులు దేవతలు ఆ దృశ్యములను జూచి, శ్రీరాముడు క్లేశములకు లోనైనాడని భావించి, వ్యాకులపడిరి. (దో॥ 101 క.ఖ)

చౌ- కాటత బఢహిం సీస సముదాఈ । జిమి ప్రతి లాభ లోభ అధికాఈ ॥
మరఇ న రిపు శ్రమ భయఉ బిసేషా । రామ బిభీషన తన తబ దేఖా ॥ 1 ॥
ఉమా కాల మర జాకీం ఈఛా । సో ప్రభు జన కర ప్రీతి పరీఛా ॥
సును సరబగ్య చరాచర నాయక । ప్రనతపాల సుర ముని సుఖదాయక ॥ 2 ॥
నాభికుండ పియూష బస యాకేం । నాథ జిఅత రావను బల తాకేం ॥
సునత బిభీషన బచన కృపాలా । హరషి గహే కర బాన కరాలా ॥ 3 ॥
అసుభ హోన లాగే తబ నానా । రోవహిం ఖర సృకాల బహు స్వానా ॥
బోలహిం ఖగ జగ ఆరతి హేతూ । ప్రగట భఏ నభ జహం తహం కేతూ ॥ 4 ॥
దస దిసి దాహ హోన అతి లాగా । భయఉ పరబ బిను రబి ఉపరాగా ॥
మందోదరి ఉర కంపతి భారీ । ప్రతిమా స్రవహిం నయన మగ బారీ ॥ 5 ॥

ధనలాభము కలిగినకొలదియు లోభము అధికమైనట్లు ఖండింపబడిన కొలదియు రావణుని శిరస్సులు పెఱుగుచు వచ్చెను. శత్రువు చనిపోవుటలేదు. శ్రమ అధికమగుచుండెను. అప్పుడు శ్రీరామచంద్రుడు విభీషణుని వైపు చూచెను. (శివుడు పలుకుచున్నాడు) ఓ ఉమా! ఇచ్ఛామాత్రముననే మృత్యువునుగూడ సమయింపజేయుగల శ్రీరాముడు తన భక్తులప్రేమను పరీక్షించుచున్నాడు. విభీషణుడు పలికెను. "ఓ సర్వజ్ఞా! చరాచర ప్రభూ! శరణాగత సంరక్షకా! దేవతలకును, మునులకును సుఖములను ప్రసాదించువాడా! వినుడు. రావణునినాభికుండములో అమృతకలశమున్నది. ప్రభూ! దానిప్రభావమున అతడు జీవించియున్నాడు." విభీషణుని వచనములను విని, కృపాళువైన శ్రీరాముడు ప్రసన్నుడై భీషణశరమును చేతబట్టెను. అప్పుడనేక విధముల అపశకునములాయెను. పెద్ద సంఖ్యలో గాడిదలు, నక్కలు, కుక్కలు ఏడువ సాగెను. దుఃఖములను సూచించుచు పక్షులు కూసెను. ఆకాశములో అంతటను తోకచుక్కలు కనబడెను. అన్నిదిశలయందును అగ్నిజ్వాలలు ప్రజ్వలించెను. పర్వదినము (అమావాస్య) కాకున్నను సూర్యగ్రహణము సంభవించెను. మందోదరి హృదయము మిగులకంపించెను. విగ్రహముల నేత్రములనుండి అశ్రుధారలు స్రవించెను. (చౌ॥ 1-5)

ఛం-ప్రతిమా రుదహిఁ పబిపాత నభ అతి బాత బహ డోలతి మహీ ।
బరషహిఁ బలాహక రుధిర కచ రజ అసుభ అతి సక కో కహీ ॥
ఉతపాత అమిత బిలోకి నభ సుర బికల బోలహిఁ జయ జఏ ।
సుర సభయ జాని కృపాల రఘుపతి చాప సర జోరత భఏ ॥

ప్రతిమలు రోదించుచుండెను. ఆకాశమునుండి వజ్రపాతము సంభవించెను. వాయువులు అత్యంత ప్రచండములై వీవసాగెను. పృథ్వి డోలాయమానమగుచుండెను. మేఘములు రక్తమును, వెంట్రుకలను, ధూళులను వర్షించుచుండెను. లెక్కింపసాధ్యముకానన్ని అపశకునములు పొడసూపెను. అంతులేని ఉత్పాతములనుజూచి, ఆకాశమున దేవతలు వికలులైరి. 'జయజయధ్వానములు' చేసిరి. దేవతలు భయభ్రాంతులగుట చూచి, కృపాళువైన రఘునాథుడు ధనుస్సున బాణములను సంధించెను. (ఛం)

దో- ఖైఁచి సరాసన శ్రవన లగి, ఛాడే సర ఏకతీస ।
రఘునాయక సాయక చలే, మానహుఁ కాల ఫనీస ॥ 102 ॥

ధనస్సును ఆకర్ణాంతములాగి, శ్రీ రఘువీరుడు ఒకేసారి ముప్పదియొక్క బాణములను వదిలెను. అవి కాలసర్పములవలె వెళ్లెను. (దో॥ 102)

చౌ- సాయక ఏక నాభి సర సోషా । అపర లగే భుజ సిర కరి రోషా ॥
లై సిర బాహు చలే నారాచా । సిర భుజ హీన రుండ మహి నాచా ॥ 1 ॥
ధరని ధసఇ ధర ధావ ప్రచండా । తబ సర హతి ప్రభు కృత దుఇ ఖండా ॥
గర్జేఉ మరత ఘోర రవ భారీ । కహాఁ రాము రన హతౌఁ పచారీ ॥ 2 ॥
డోలీ భూమి గిరత దసకంధర । ఛుభిత సింధు సరి దిగ్గజ భూధర ॥
ధరని పరేఉ ద్వౌ ఖండ బఢాఈ । చాపి భాలు మర్కట సముదాఈ ॥ 3 ॥

మందోదరి ఆగేఁ భుజ సీసా । ధరి సర చలే జహాఁ జగదీసా ॥
ప్రబిసే సబ నిషంగ మహు జాఈ । దేఖి సురన్హ దుందుభీఁ బజాఈ ॥ 4 ॥
తాసు తేజ సమాన ప్రభు ఆనన । హరషే దేఖి సంభు చతురానన ॥
జయ జయ ధుని పూరీ బ్రహ్మండా । జయ రఘుబీర ప్రబల భుజదండా ॥ 5 ॥
బరషహిఁ సుమన దేవ ముని బృందా । జయ కృపాల జయ జయతి ముకుందా ॥ 6 ॥

ఒక బాణము రావణుని నాభియందలి అమృతభాండమును శుష్కింపజేసెను. మిగిలిన ముప్పది బాణములు అతని పదిశిరస్సులను, ఇరువది చేతులను ఖండించి, వాటిని తమతో పాటు తీసికొనిపోయెను. శిరస్సులు, భుజములు లేని మొండెము నేలపై నాట్యమాడసాగెను. మొండెము ప్రచండవేగముతో పరుగెత్తుచుండగా భూమి కంపించెను. అప్పుడు ప్రభువు ఒక బాణముతో దానిని రెండు ముక్కలుగాజేసెను. మరణ సమయమున రావణుడు గర్జించుచు రాముడెక్కడ? రాముడెక్కడ? నేను అతనిని యుద్ధమున చంపవలెను' అని పలికెను. దశకంధరుడు పడిపోగానే భూమి దద్దరిల్లెను. సముద్రములు, నదులు, దిగ్గజములు, పర్వతములు క్షోభించెను. మొండెము యొక్క రెండు ముక్కలును తమ క్రిందబడిన భల్లూక వానరములను అణచివేసెను. శ్రీరాముని బాణములన్నియును రావణుని భుజములను, మస్తకములను మందోదరి ముందుంచి, తిరిగివచ్చి రామునితూణీరమున జేరెను. ఈ దృశ్యమునంతయును గాంచి, దేవతలు దుందుభులను మ్రోగించిరి. రావణుని తేజస్సు ప్రభుముఖమున ప్రవేశించెను. దీనిని గాంచి, శివుడు, బ్రహ్మయు ప్రసన్నులైరి. బ్రహ్మాండమంతయును 'జయ జయ ధ్వానములతో మాఱుమ్రోగెను. " ప్రబలభుజదండములుగల శ్రీరఘువీరునకు జయము జయము, కృపాళువైన ముకుందునకు జయము జయము. "అనుచు దేవతలు, మునులు, పుష్పములను వర్షించిరి.[1] (చౌ॥ 1-6)

ఛం-జయ కృపా కంద ముకుంద ద్వంద హరన సరన సుఖప్రద ప్రభో।
ఖల దల బిదారన పరమ కారన కారునీక సదా బిభో ॥
సుర సుమన బరషహిఁ హరష సంకుల బాజ దుందుభి గహగహీ ।
సంగ్రామ అంగన రామ అంగ అనంగ బహు సోభా లహీ ॥ 1 ॥
సిర జటా ముకుట ప్రసూన బిచ బిచ అతి మనోహర రాజహీఁ ।
జను నీలగిరి పర తడిత పటల సమేత ఉడుగన భ్రాజహీఁ ॥
భుజదండ సర కోదండ ఫేరత రుధిర కన తన అతి బనే ।
జను రాయమునీఁ తమాల పర బైఠీఁ బిపుల సుఖ ఆపనే ॥ 2 ॥

1) సరససామదానభేదదండచతుర సాటి దైవమా వేగ(బ్రోవవే ॥సరస॥
పరమ శాంభవాగ్రేసరుండననుచు పలుకు రావణుడు తెలియలేక పోయె ॥సరస॥ (త్యాగరాయ)

(శ్రీరాముని వారు ఇట్లు స్తుతించిరి) "ఓ కరుణానిధీ! మోక్షప్రదాయకా! ముకుందా! రాగద్వేషములు, హర్ష శోకములు, జనన మరణములు మొదలగు ద్వంద్వములను హరించువాడా! శరణాగతులకు సుఖ ప్రదాతా! ప్రభూ! ఖలులసమూహమును నాశమొనర్చువాడా! కారణకారణా! కరుణామయా! సర్వసమర్థా! శాశ్వతా! నీకు 'జయమగుగాక' ఇట్లు స్తుతించుచు దేవతలు ఆనందాతిరేకముతో పూలవానకురిపించిరి. ఘనమైన నగారాలను మ్రోగించిరి. సంగ్రామరంగమున విజేతయైన శ్రీరామచంద్రుని అందచందములు కోటిమన్మథ సౌందర్యములను మించి ప్రకాశించుచుండెను. శ్రీరాముని జటామకుటముపై అలరారుచున్న పుష్పములు అత్యంత మనోహర శోభలను విరజిమ్ముచుండెను. శ్రీరాముని మేనికాంతులు నీలగిరి శోభలవలెను, జటా జూటచ్ఛటలు విద్యుల్లతా ప్రభలవలెను, జటలపై విలసిల్లుచున్న పుష్పద్యుతులు నక్షత్రశోభలవలెను మనోహరములై భాసిల్లుచుండెను. శ్రీరాముడు తన బాహువులతో ధనుర్బాణములను త్రిప్పుచుండెను. శ్యామసుందరుని మేనిపైగల రక్తబిందువులు తమాల వృక్షముపై నిశ్చలముగా హాయిగా కూర్చునియున్న రాయముని పక్షులవలె మనోజ్ఞములై అలరారుచుండెను. (ఛం)

దో- కృపాదృష్టి కరి బృష్టి ప్రభు, అభయ కిఏ సుర బృంద ।
భాలు కీస సబ హరషే, జయ సుఖ ధామ ముకుంద ॥ 103 ॥

శ్రీరామచంద్ర ప్రభువుతనకృపాదృష్టివర్షముతో దేవతలకు అభయమొసంగెను. వానరులందఱును. హర్షోల్లాసములతో "ఓ సుఖ నిధానా! ముకుందా! నీకు జయము జయము" అని పలికిరి. (దో॥ 103)

చౌ- పతి సిర దేఖత మందోదరీ । మురుఛిత బికల ధరని ఖసి పరీ ॥
జుబతి బృంద రోవత ఉఠి ధాఈం । తెహి ఉఠాఇ రావన పహిం ఆఈం ॥ 1 ॥
పతి గతి దేఖి తె కరహిం పుకారా । ఛూటే కచ నహిం బపుష సంభారా ॥
ఉర తాడనా కరహిం బిధి నానా । రోవత కరహిం ప్రతాప బఖానా ॥ 2 ॥
తవ బల నాథ డోల నిత ధరనీ । తేజ హీన పావక ససి తరనీ ॥
సేష కమఠ సహి సకహిం న భారా । సో తను భూమి పరెఉ భరి ఛారా ॥ 3 ॥
బరున కుబేర సురేస సమీరా । రన సన్ముఖ ధరి కాహుఁ న ధీరా ॥
భుజబల జితెహు కాల జమ సాఈం । ఆజు పరెహు అనాథ కీ నాఈం ॥ 4 ॥
జగత బిదిత తుమ్హారి ప్రభుతాఈ । సుత పరిజన బల బరని న జాఈ ॥
రామ బిముఖ అస హాల తుమ్హారా । రహా న కోఉ కుల రోవనిహారా ॥ 5 ॥
తవ బస బిధి ప్రపంచ సబ నాథా । సభయ దిసిప నిత నావహిం మాథా ॥
అబ తవ సిర భుజ జంబుక ఖాహీం । రామ బిముఖ యహ అనుచిత నాహీం ॥ 6 ॥
కాల బిబస పతి కహా న మానా । అగ జగ నాథు మనుజ కరి జానా ॥ 7 ॥

తన భర్త శిరస్సులను చూడగనే మందోదరి శోక విహ్వలయై మూర్ఛిల్లి, పడిపోయెను. తక్కిన రాణులు విలపించుచు లేచి పరుగిడి ఆమెను లేవనెత్తి, రావణుని కళేబరము నొద్దకు తీసికొని వచ్చిరి. తమ పతికి పట్టిన ఈ దుఃస్థితిని జూచి, వారు బిగ్గఱగా వాపోవుచు విలవిలలాడిరి. వారి కొప్పులు చెదరిపోయెను, శరీరములపై స్పృహ

లేకుండెను. గుండెలపై బాదుకొనుచు, విలపించుచు వారు అనేక విధముల రావణుని ప్రతాపమును ప్రస్తుతించిరి. "ఓ నాథా! నీ బలమునకు నిత్యము పృథ్వి గడగడలాడుచుండెను. సూర్యచంద్రాగ్నులు నీ ముందు తేజో విహీనులగుచుండిరి. శేషుడు, కూర్మము గూడ నీ భారమును మోయ జాలకుండిరి. అట్టి నీ మహోన్నత శరీరము అయ్యో! ధూళి ధూసరితమై నేలపై బడియున్నది. ఇంద్ర వాయు వరుణ కుబేరులలో ఎవ్వరును యుద్ధములో నిన్ను ఎదురించుటకు సాహసింపకుండిరి. స్వామీ! నీవు నీభుజబలముచే మృత్యువును, యమధర్మరాజునుగూడ జయించితివి. అట్టి నీవు ఇప్పుడు దిక్కులేని స్థితిలో పడియుంటివి. నీప్రతాపము జగద్విదితము. నీపుత్రులబలము, కుటుంబసభ్యుల పరాక్రమము వర్ణనాతీతము. జగత్ప్రభువైన శ్రీరామచంద్రునితో వైరముపెట్టుకొనుటచే నీకీదుఃస్థితి దాపురించినది. నేడు నీ వంశములో నీకై విలపించు వారు ఎవ్వరును మిగుల లేదు. నాథా! విధాత సృష్టి యంతయును నీ యధీనములో ఉండెను. దిక్పాలురు నీకు భయపడి నీ ముందు తలలు వంచుకొనుచుండిరి. కాని నేడు నీ శిరస్సులను, భుజములను అయ్యయ్యో!! నక్కలు తినుచున్నవి. శ్రీరాముని విరోధికి ఇట్టి గతి పట్టుట అనుచితము గాదు. నాథా! కాలుని వశమైయుండుటచే నీవు ఎవ్వరి మాటలనూ వినకుంటివి. చరాచర సృష్టికి ప్రభువైన పరమాత్మను మానవ మాత్రునిగా భావించితివి. (చౌ॥ 1-7)

ఛం-జాన్యో మనుజ కరి దనుజ కానన దహన పావక హరి స్వయం ।
జెహి నమత సివ బ్రహ్మాది సుర పియ భజెహు నహిఁ కరునామయం ॥
ఆజన్మ తే పరద్రోహ రత పాపౌఘమయ తవ తను అయం ।
తుమ్హహూ దియో నిజ ధామ రామ నమామి బ్రహ్మ నిరామయం ॥

దైత్యలోకమనెడివనమును కాల్చి, భస్మమొనర్చుటకు అగ్నియైన శ్రీరాముని సామాన్య మానవుడనుకొంటివి. బ్రహ్మరుద్రాది దేవతలచే సేవింపబడు, కరుణామయుడైన శ్రీరాముని నీవు భజింప కుంటివి. పుట్టినది మొదలుకొని ఈ శరీరము ఇతరులకు ద్రోహము చేయుటలోనే నిమగ్నమై యుండెను. ఇది అనేక పాపములకు కూడలి. ఐనను శ్రీరాముడు నీకు తనలోకమున స్థానమును ప్రసాదించెను. అట్టి నిర్వికార పరబ్రహ్మకు నేను ప్రణమిల్లుచున్నాను. (శ్రీరామునియెడ నీవు పరమద్రోహమునకు ఒడిగట్టినను రాగద్వేషములకు అతీతుడైన ఆకృపాళువు నీకు పరమగతిని ప్రాప్తింపజేయుట ఆయన నిర్వికారస్వభావమునకు పరమతార్కాణము). (ఛం)

దో- అహహ నాథ రఘునాథ సమ, కృపాసింధు నహిఁ ఆన ।
జోగి బృంద దుర్లభ గతి, తోహి దీన్హి భగవాన ॥ 104 ॥

అహో! నాథా! యోగులకుకూడ దుర్లభమైన పరమపదమును నీకు అనుగ్రహించిన భగవంతుడే ఆ శ్రీరాముడు. అట్టి దయాళువు మఱియొకడు లేనే లేడు." (దో॥ 104)

చౌ- మందోదరీ బచన సుని కానా । సుర ముని సిద్ధ సబన్హి సుఖ మానా ॥
అజ మహేస నారద సనకాదీ । జే మునిబర పరమారథబాదీ ॥ 1 ॥

భరి లోచన రఘుపతిహి నిహారీ । ప్రేమ మగన సబ భఈ సుఖారీ ॥
రుదన కరత దేఖీఁ సబ నారీ । గయఉ బిభీషను మన దుఖ భారీ ॥ 2 ॥
బంధు దసా బిలోకి దుఖ కీన్హా । తబ ప్రభు అనుజహి ఆయసు దీన్హా ॥
లఛిమన తేహి బహు బిధి సముఝాయో । బహురి బిభీషన ప్రభు పహిఁ ఆయో ॥ 3 ॥
కృపాదృష్టి ప్రభు తాహి బిలోకా । కరహు క్రియా పరిహరి సబ సోకా ॥
కీన్హి క్రియా ప్రభు ఆయసు మానీ । బిధివత దేస కాల జియఁ జానీ ॥ 4 ॥

మందోదరి వచనములను చెవులార విని, దేవతలు, సిద్ధులు, మునులు సంతసించిరి. బ్రహ్మ, పరమ శివుడు, నారదమహర్షి, సనకాది మహామునులు ఇతర తత్త్వజ్ఞులు మొదలగు వారందఱును శ్రీ రఘునాథుని కన్నులపండువుగా జూచి, ప్రేమమగ్నులై, తన్మయులై అపారమైన ఆనందమును అనుభవించిరి. తన కుటుంబ స్త్రీలు అందఱును విలపించుటను జూచి, విభీషణుడు మిక్కిలి దుఃఖితుడై వారి యొద్దకు వెళ్లెను. సోదరుని ఈస్థితిని జూచి, అతడు మిగుల బాధపడెను. ప్రభువు యొక్క ఆజ్ఞ మేరకు లక్ష్మణుడు విభీషణుని పెక్కురీతుల ఓదార్చెను. అపుడు విభీషణుడు ప్రభువు నొద్దకు వచ్చెను. ప్రభువు తనకరుణాపూరిత దృష్టితో అతనిని జూచి పలికెను. "ఇప్పుడు శోకమును వీడి, రావణునకు అంత్యక్రియలను నెఱవుము. ప్రభువు యొక్క ఆజ్ఞను శిరసావహించి, దేశకాలపరిస్థితులను గమనించి, విభీషణుడు విధ్యుక్తముగా రావణునకు అంత్యక్రియలను జరిపెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- మందోదరీ ఆది సబ, దేఇ తిలాంజలి తాహి ।
భవన గఈఁ రఘుపతి గున, గన బరనత మన మాహి ॥ 105 ॥

మందోదరి మొదలగు రాణులందఱును రావణునకు తిలాంజలులనిచ్చి, మనస్సులో శ్రీరాముని దివ్యగుణములను కొనియాడుచు తమభవనములకు చేరిరి. (దో॥ 105)

విభీషణుడు రాజ్యాభిషిక్తుడగుట

చౌ- అస బిభీషన పుని సిరు నాయో । కృపాసింధు తబ అనుజ బోలాయో ॥
తుమ్హ కపీస అంగద నల నీలా । జామవంత మారుతి నయసీలా ॥ 1 ॥
సబ మిలి జాహు బిభీషన సాథా । సారెహు తిలక కహెఉ రఘునాథా ॥
పితా బచన మైఁ నగర న ఆవఉఁ । ఆపు సరిస కపి అనుజ పఠావఉఁ ॥ 2 ॥
తురత చలే కపి సుని ప్రభు బచనా । కీన్హీ జాఇ తిలక కీ రచనా ॥
సాదర సింహాసన బైఠారీ । తిలక సారి అస్తుతి అనుసారీ ॥ 3 ॥
జోరి పాని సబహీఁ సిర నాఏ । సహిత బిభీషన ప్రభు పహిఁ ఆఏ ॥
తబ రఘుబీర బోలి కపి లీన్హే । కహి ప్రియ బచన సుఖీ సబ కీన్హే ॥ 4 ॥

అంత్యక్రియలు ముగిసినపిమ్మట విభీషణుడు వచ్చి ప్రభువునకు పాదాభివందనమాచరించెను. కృపానిధానమైన శ్రీరాముడు లక్ష్మణుని బిలిచి పలికెను. "నీవు, వానరరాజైన సుగ్రీవుడు, అంగదుడు, నలుడు, నీలుడు,

జాంబవంతుడు, హనుమంతుడు అందఱును 'నీతి కుశలురు. మీరు విభీషణునితో గూడి పోయి, అతనిని రాజ్యాభిషిక్తుని గావింపుడు." పిమ్మట విభీషణునితో, "తండ్రిగారి ఆజ్ఞమేరకు నేను స్వయముగా నగరములోనికి రారాదు. కాని నాతో సమానులైన వానరులను, నా అనుజుడైన లక్ష్మణుని పంపుచున్నాను" అని పలకెను. ప్రభు వచనములను వినగానే వానరులు వెంటనే వెళ్లి, రాజ్యపట్టాభిషేకమునకు ఏర్పాట్లుగావించిరి. విభీషణుని సాదరముగా సింహాసనముపై కూర్చుండ బెట్టి, రాజ్యాభిషిక్తునిగా జేసి, సందర్భోచితముగా శ్లాఘించిరి. పిమ్మట అంజలి ఘటించి, అందఱును ఆయనకు నమస్కరించిరి. విభీషణునితోపాటు అందఱును ప్రభువు నొద్దకు వచ్చిరి. శ్రీ రఘువీరుడు వానరులను పిలిచి, వారిని తన మధురవచనములతో సంతృప్తి పఱచెను. (చౌ॥ 1-4)

ఛం-కిఏ సుఖీ కహి బానీ సుధా సమ బల తుమ్హారేఀ రిపు హయో ।
పాయో బిభీషన రాజ తిహుఀ పుర జసు తుమ్హారో నిత నయో ॥
మొహి సహిత సుభ కీరతి తుమ్హారీ పరమ ప్రీతి జొ గాఇహైఀ ।
సంసార సింధు అపార పార ప్రయాస బిను నర పాఇహైఀ ॥

"మీ బలపరాక్రమములవలననే రావణునియంతటి శత్రువుగూడ వధింపబడెను. విభీషణుడు రాజయ్యెను. మీ యశస్సు ముల్లోకములలో చిరస్థిరముగా నుండును. అమృతప్రాయములైన ఇట్టి మధురవచనములతో వారినందఱిని సంతృప్తి పఱచెను. నాతోపాటు మీ బలపరాక్రమ యశోవైభవములను గూడ ప్రేమ పూర్వకముగా గానము చేయువారు ఎట్టి శ్రమయులేకుండగనే అపారభవసాగరమును దాటెదరు. (ఛం)

దో- ప్రభు కే బచన శ్రవన సుని, నహిఀ అఘాహిఀ కపి పుంజ।
బార బార సిర నావహిఀ, గహహిఀ సకల పద కంజ॥ 106 ॥

ప్రభువచనములను ఎంతగా విన్నను వానరులకు తనివితీరలేదు. వారందఱును మాటిమాటికి ప్రభు చరణములకు శిరసా ప్రణమిల్లిరి. (దో॥ 106)

చౌ- పుని ప్రభు బోలి లియఉ హనుమానా । లంకా జాహు కహేఉ భగవానా ॥
సమాచార జానకిహి సునావహు । తాసు కుసల లై తుమ్హ చలి ఆవహు ॥ 1 ॥
తబ హనుమంత నగర మహుఀ ఆఏ । సుని నిసిచరీ నిసాచర ధాఏ ॥
బహు ప్రకార తిన్హ పూజా కీన్హీ । జనకసుతా దెఖాఇ పుని దీన్హీ ॥ 2 ॥
దూరిహి తే ప్రనామ కపి కీన్హా । రఘుపతి దూత జానకీఀ చీన్హా ॥
కహహు తాత ప్రభు కృపానికేతా । కుసల అనుజ కపి సేన సమేతా ॥ 3 ॥
సబ బిధి కుసల కోసలాధీసా । మాతు సమర జీత్యో దససీసా ॥
అబిచల రాజు బిభీషన పాయో । సుని కపి బచన హరష ఉర ఛాయో ॥ 4 ॥

పిదప ప్రభువు హనుమంతుని బిలిచి ఇట్లనెను. "నీవు లంకకు వెళ్లి, విషయమునంతయును జానకీదేవికి తెలుపుము. ఆమె క్షేమసమాచారములనుగూడ తెలిసికొని రమ్ము"- పిమ్మట హనుమంతుడు నగరమునకు

వెళ్లెను. ఆ విషయము నెఱిగిన రాక్షస స్త్రీ పురుషులందఱును ఆయనకు స్వాగతము పలుకుటకై పరుగెత్తుకొనివచ్చిరి. హనుమంతుని అనేకవిధముల గౌరవించి, జానకీదేవిని చూపించిరి. హనుమంతుడు సీతామాతకు దూరమునుండి నమస్కరించెను. జానకీదేవి అతనిని శ్రీరాముని ప్రత్యేకదూతగా ఎఱింగి పలికెను. "నాయనా! తెలుపుము. కృపానిధియైన నా స్వామి, సోదరుడు లక్ష్మణుడు, వానరసేనతో సహా కుశలమే గదా?"- హనుమంతుడు పలికెను. "మాతా! కోసలాధీశుడును తక్కిన వారందఱును అన్ని విధముల కుశలమే. ప్రభువు యుద్ధములో దశాననుని సంహరించెను. అఖండ లంకారాజ్యమునకు ఇప్పుడు విభీషణుడు రాజు". హనుమంతుని మాటలను విని, సీతాదేవిహృదయము ఆనందభరితమాయెను. (చౌ॥ 1-4)

ఛం-అతి హరష మన తన పులక లోచన సజల కహ పుని పుని రమా ।
కా దేఉఁ తోహి త్రైలోక మహుఁ కపి కిమపి నహిఁ బానీ సమా ॥
సును మాతు మైఁ పాయో అఖిల జగ రాజు ఆజు న సంసయం ।
రన జీతి రిపుదల బంధు జుత పస్యామి రామమనామయం ॥

శ్రీ జానకీదేవిహృదయము హర్షభరితమాయెను. ఆమెశరీరము పులకరించెను. నేత్రములు ఆనందాశ్రువులతో నిండెను. పదే పదే ఇట్లు పలికెను. "హనుమ! నేను నీకేమి ఇయ్యగలను? ఇట్టి సంతోషకరమైన సమాచారము ముల్లోకములలో ఏదియును లేదు." హనుమంతుడు పలికెను. "అమ్మా! వినుడు. సంగ్రామములో శత్రుసేనలను జయించి, సోదరునితో సహా నిర్వికారుడైయున్న శ్రీరాముని చూచి, నేను నిస్సందేహముగా విశ్వమునకే ఆధిపత్యము వహించిన వాడనైతిని.- (ఇట్టి ప్రబల శత్రువును వధించినను కోమలస్వభావుడైన శ్రీరామచంద్రప్రభువు నిర్వికారుడై ఉన్నాడని ఆంజనేయస్వామి వచించెను.) (ఛం)

దో-సును సుత సదగున సకల తవ, హృదయఁ బసహుఁ హనుమంత ।
సానుకూల కోసలపతి, రహహుఁ సమేత అనంత ॥ 107 ॥

జానకీ దేవి పలికెను. "కుమారా! వినుము. నీ హృదయము సర్వసద్గుణములకును నివాసమైయుండు గాక. అనంత(లక్ష్మణ)సహితుడైన కోసలాధిపతి నీయెడల సదాప్రసన్నుడై యుండుగాక. (దో॥ 107)

చౌ- అబ సోఇ జతన కరహు తుమ్హ తాతా । దేఖౌఁ నయన స్యామ మృదు గాతా ॥
తబ హనుమాన రామ పహిఁ జాఈ । జనకసుతా కై కుసల సునాఈ ॥ 1 ॥
సుని సందేసు భానుకులభూషన । బోలి లిఏ జుబరాజ బిభీషన ॥
మారుతసుత కే సంగ సిధావహు । సాదర జనకసుతహి లై ఆవహు ॥ 2 ॥
తురతహిఁ సకల గఏ జహఁ సీతా । సేవహిఁ సబ నిసిచరీఁ బినీతా ॥
బేగి బిభీషన తిన్హహి సిఖాయో । తిన్హ బహు బిధి మజ్జన కరవాయో ॥ 3 ॥
బహు ప్రకార భూషన పహిరాఏ । సిబికా రుచిర సాజి పుని ల్యాఏ ॥
తా పర హరషి చఢీ బైదేహీ । సుమిరి రామ సుఖధామ సనేహీ ॥ 4 ॥

బేతపాని రచ్ఛక చహు పాసా । చలే సకల మన పరమ హులాసా ॥
దేఖన భాలు కీస సబ ఆఏ । రచ్ఛక కోపి నివారన ధాఏ ॥ 5 ॥
కహ రఘుబీర కహా మమ మానహు । సీతహి సఖా పయాదేఁ ఆనహు ॥
దేఖహుఁ కపి జననీ కీ నాఈఁ । బిహసి కహా రఘునాథ గొసాఈఁ ॥ 6 ॥
సుని ప్రభు బచన భాలు కపి హరషే । నభ తే సురన్హ సుమన బహు బరషే ॥
సీతా ప్రథమ అనల మహుఁ రాఖీ । ప్రగట కీన్హి చహ అంతర సాఖీ ॥ 7 ॥

వత్సా! ఇప్పుడీకన్నులతో ప్రభువు యొక్క కోమలశ్యామలశరీరమును దర్శించు ఉపాయమును జూడుము. "అపుడు హనుమంతుడు శ్రీరాముని యొద్దకు వెళ్లి, జానకీదేవి కుశల సమాచారమును దెలిపెను. సూర్యవంశ భూషణుడైన శ్రీరాముడు సీతాదేవి సందేశమును విని, యువరాజైన అంగదుని లంకాధిపతియైన విభీషణుని పిలిచి, "మీరు పావనితోపాటు వెళ్లి, జానకీదేవిని సాదరముగా తీసికొని రండు"- అని పలికెను. వెంటనే వారు సీతాదేవి కడకేగిరి. రాక్షస స్త్రీలందఱును వినమ్ర భావముతో సీతాదేవికి సేవలొనర్చుచుండిరి. విభీషణుడు వెంటనే వారందఱికిని తగుసూచనలను ఇచ్చెను. వారు ఆమెకు సంప్రదాయానుసారముగా స్నానము చేయించి, ఆమెను వివిధాభరణములతో అలంకరించిరి. ఒక అందమైన పల్లకీని అలంకరించి, తీసికొని వచ్చిరి. సుఖనిధానమై, ప్రియతముడైన శ్రీరామచంద్రప్రభువును స్మరించుచు సీతాదేవి ఆనందముగా ఆ పల్లకీని ఎక్కెను. వేత్రహస్తులైన రక్షకభటులు పరమోల్లాసముతో నాలుగు వైపుల నడిచిరి. భల్లూక వానరములు సీతాదేవిని దర్శించుటకై ముందుకు రాగా భటులు వారిని వారించిరి. అప్పుడు శ్రీ రఘువీరుడు పలికెను. "మిత్రమా! నా మాటలను వినుము. సీతాదేవిని కాలినడకతోడనే రానిమ్ము. దాని వలన వానరులందఱును ఆమెను తల్లివలె చూడగలరు." అనంతరము ఆ ప్రభువు దరహాసము చేసెను. ప్రభు వచనములను విని, భల్లూక వానరములు ప్రసన్నచిత్తులైరి. ఆకాశమునుండి దేవతలు పూలను వర్షించిరి. నిజమైన సీతాదేవి అగ్నిదేవునికడ ఉంచబడెను. సర్వసాక్షియైన శ్రీరాముడు ఇప్పుడు ఆమెను ప్రకటిత మొనర్పదలచెను. (చౌ॥ 1-7)

అవనిజాతకు అగ్నిపరీక్ష

దో- తెహి కారన కరునానిధి, కహే కఛుక దుర్బాద ।
సునత జాతుధానీఁ సబ, లాగీఁ కరై బిషాద ॥ 108 ॥

ఈ కారణముచే కరుణానిధియైన శ్రీరాముడు కొన్ని పరుషవచనములను లీలగా నుడివెను. ఆ మాటలకు రాక్షస్త్రీలందఱును దుఃఖితలైరి. (దో॥ 108)

చౌ- ప్రభు కే బచన సీస ధరి సీతా । బోలీ మన క్రమ బచన పునీతా ॥
లఛిమన హోహు ధరమ కే నేగీ । పావక ప్రగట కరహు తుమ్హ బేగీ ॥ 1 ॥
సుని లఛిమన సీతా కై బానీ । బిరహ బిబేక ధరమ నితి సానీ ॥
లోచన సజల జోరి కర దోఊ । ప్రభు సన కఛు కహి సకత న ఓఊ ॥ 2 ॥

దేఖి రామ రుఖ లఛిమన ధాఏ । పావక ప్రగటి కాఠ బహు లాఏ ॥
పావక ప్రబల దేఖి బైదేహీ । హృదయఁ హరష నహిఁ భయ కఛు తేహీ ॥ 3 ॥
జౌఁ మన బచ క్రమ మమ ఉర మాహీఁ । తజి రఘుబీర ఆన గతి నాహీఁ ॥
తౌ కృసాను సబ కై గతి జానా । మో కహుఁ హోఉ శ్రీఖండ సమానా ॥ 4 ॥

ప్రభు వచనములను శిరసావహించి, మనోవాక్కర్మలచే పరమ పవిత్రురాలైన సీతాదేవి పలికెను. "లక్ష్మణా! ఈ ధర్మరక్షణకార్యమునందు నీవు నాకు సహాయకుడవుగా ఉండుము. వెంటనే అగ్నిని ప్రజ్వరిల్ల జేయుము." విరహము, వివేకము, ధర్మము, నీతియుక్తములైన సీతాదేవి పలుకులను వినగానే లక్ష్మణుని కన్నులనుండి దుఃఖాశ్రువులు దొరలెను. చేతులు జోడించి మౌనముగా నిలబడిమిన్నకుండెను- శ్రీరాముని సంకేతమును గమనించి, లక్ష్మణుడు వెంటనే కట్టెలను దెచ్చి, అగ్నిని ప్రజ్వలింప జేసెను. ప్రజ్వలింపజేయబడిన అగ్నిని జూచి సీతాదేవి ప్రసన్న చిత్తురాలాయెను. లేశమాత్రమైనను భయపడక ఆమెయిట్లు వచించెను. మనోవాక్కర్మలచే నా హృదయము సర్వధర్మజ్ఞుడైన శ్రీ రఘువీరుని మాత్రమే ఆశ్రయించియున్నచో అందరి మనస్సులను ఎఱింగిన అగ్ని దేవుడా! నీవు చందనము వలె చల్లబడుము." (చౌ॥ 1-4)

ఛం-శ్రీఖండ సమ పావక ప్రబేస కియో సుమిరి ప్రభు మైథిలీ ।
జయ కోసలేస మహేస బందిత చరన రతి అతి నిర్మలీ ॥
ప్రతిబింబ అరు లౌకిక కలంక ప్రచండ పావక మహుఁ జరే ।
ప్రభు చరిత కాహుఁ న లఖే నభ సుర సిద్ధ ముని దేఖహిఁ ఖరే ॥ 1 ॥
ధరి రూప పావక పాని గహి శ్రీ సత్య శ్రుతి జగ బిదిత జో ।
జిమి ఛీరసాగర ఇందిరా రామహి సమర్పీ ఆని సో ॥
సో రామ బామ బిభాగ రాజతి రుచిర అతి సోభా భలీ ।
నవ నీల నీరజ నికట మానహుఁ కనక పంకజ కీ కలీ ॥ 2 ॥

శ్రీరామచంద్రప్రభుచరణములు ఆ మహాదేవునిచే సర్వదా పూజలనందుకొనుచుండును. అవి సీతాదేవికి అత్యంత ప్రీతిపాత్రములు. అట్టి పవిత్ర పాదపద్మములను స్మరించుచు "కోసలాధిపతికి జయము' అని పల్కుచు సీతాదేవి అగ్నిలో ప్రవేశింపగనే అది చందనము వలె చల్లదనమును వహించెను. అంతట సీతాదేవి ప్రతిబింబము బింబములో గలిసెను. లౌకికకళంకము ఆ ప్రచండాగ్నిలో భస్మమాయెను. ప్రభులీలారహస్యమెవ్వరికిని గోచరముగాలేదు. దేవతలు సిద్ధులు మునులుగూడ ఆకసమునుండి చూచుచుండిరి. అప్పుడు అగ్నిదేవుడు స్వయముగా ఆకృతిని దాల్చి, వేదప్రకటితమైన, జగత్ప్రసిద్ధమైన వాస్తవ 'శ్రీ'ని (సీతాదేవిని) తనయొడిలో కూర్చుండబెట్టుకొని వచ్చి, క్షీరసాగరుడు లక్ష్మీదేవిని విష్ణుమూర్తికి సమర్పించినట్లు, సీతాదేవిని శ్రీరామచంద్రునకు సమర్పించెను. సీతాదేవి శ్రీరాముని వామభాగమున సుశోభితయయ్యెను. ఆమెయొక్క పరమశోభ అతిమనోజ్ఞమయ్యెను. నవవికసితనీలకమలముసరసన బంగారు కమలముకుళము (మొగ్గ) వలె ఆమె శోభిల్లెను.

(ఛం॥ 1,2)

దో- బరషహిఁ సుమన హరషి సుర, బాజహిఁ గగన నిసాన।
గావహిఁ కిన్నర సురబధూ, నాచహిఁ చఢీఁ బిమాన ॥ 109(క) ॥
జనకసుతా సమేత ప్రభు, సోభా అమిత అపార।
దేఖి భాలు కపి హరషే, జయ రఘుపతి సుఖ సార ॥ 109(ఖ) ॥

హర్షోల్లాసములతో దేవతలు పుష్పములను వర్షించిరి. ఆకాశమున దుందుభులు మ్రోగెను. కిన్నరులు గానము చేసిరి. విమానములయందు నిలిచి, దివ్యాంగనలు నాట్యములాడిరి. శ్రీ జానకీదేవితోగూడిన శ్రీరామచంద్రుని అపారసౌందర్యమును దర్శించి, భల్లూక వానరులు సంతోషమును పట్టజాలక పోయిరి. 'సుఖనిధి' యైన 'రఘురామునకు జయము జయము' అని పలికిరి. (దో॥ 109. క,ఖ)

చౌ- తబ రఘుపతి అనుసాసన పాఈ। మాతలి చలేఉ చరన సిరు నాఈ ॥
ఆఏ దేవ సదా స్వారథీ। బచన కహహిఁ జను పరమారథీ ॥ 1 ॥
దీన బంధు దయాల రఘురాయా। దేవ కీన్హి దేవన్హ పర దాయా ॥
బిస్వ ద్రోహ రత యహ ఖల కామీ। నిజ అఘ గయఉ కుమారగగామీ ॥ 2 ॥
తుమ్హ సమరూప బ్రహ్మ అబినాసీ। సదా ఏకరస సహజ ఉదాసీ ॥
అకల అగున అజ అనఘ అనామయ। అజిత అమోఘసక్తి కరునామయ ॥ 3 ॥
మీన కమఠ సూకర నరహరీ। బామన పరసురామ బపు ధరీ ॥
జబ జబ నాథ సురన్హ దుఖు పాయో। నానా తను ధరి తుమ్హఇఁ నసాయో ॥ 4 ॥
యహ ఖల మలిన సదా సురద్రోహీ। కామ లోభ మద రత అతి కోహీ ॥
అధమ సిరోమని తవ పద పావా। యహ హమరే మన బిసమయ ఆవా ॥ 5 ॥
హమ దేవతా పరమ అధికారీ। స్వారథ రత ప్రభు భగతి బిసారీ ॥
భవ ప్రబాహఁ సంతత హమ పరే। అబ ప్రభు పాహి సరన అనుసరే ॥ 6 ॥

పిమ్మట శ్రీ రఘురాముని అనుమతిగైకొని, ఇంద్రునిరథసారథియగు మాతలి ప్రభుచరణములకు ప్రణమిల్లి సురపురికి జేరెను. తదనంతరము స్వకార్యపలనిరతులైన దేవతలు వచ్చి, తత్త్వజ్ఞానులవలె, పరోపకారులరీతి మాట్లాడిరి. "ఓ దీనబంధూ! కృపాళూ! శ్రీ రఘునాథా! దేవా! మీరు దేవతలపై మిగుల కృప జూపితిరి. ఈ దుష్టరావణుడు విశ్వద్రోహి, కామాతురుడు, కుపథవర్తనుడు.తాను చేసికొనిన మహా పాపములకు తగినఫలమును పొందినాడు. మీరు సమరూపులు, పరబ్రహ్మ స్వరూపులు, నాశరహితులు, నిత్యులు, రసానందైక స్థితులు, శత్రుమిత్రభావములకు అతీతులు, అఖండస్వరూపులు, గుణాతీతులు, జన్మరహితులు, అనఘులు, నిర్వికారులు, అజేయులు, అమోఘశక్తిశాలురు, కరుణామయులు, మీరు మత్స్య కూర్మ వరాహ నారసింహ వామన పరశురామావతారములను స్వీకరించియుంటిరి. ప్రభూ! దేవతల సంకటనివారణముకొఱకై అనేకావతారములనెత్తి, మీరు వారిని రక్షించితిరి. ఈ దుష్టుడు మహాపాపి, దేవతలకు నిత్యశత్రువు, కామ, లోభ, మద నిరతుడు. అతి క్రోధనుడు, ఇట్టి అధమాధమునకు మీరు పరమ పదమును ప్రసాదించితిరి. ఇది జగదాశ్చర్యకరము. దేవతలమైన మేము ఉత్తమ-అధికారములను కలిగియున్నను స్వార్థపరులమై నీ భక్తిని మఱచి, నిరంతరము భవసాగర ప్రవాహములో మునకలు వేయుచున్నాము. ప్రభూ! ఇప్పుడు మేము మీకు శరణాగతులము. మమ్ము ఆదుకొనుడు."
(చౌ॥ 1-6)

దో- కరి బినతీ సుర సిద్ధ సబ, రహె జహఁ తహఁ కర జోరి।
అతి సప్రేమ తన పులకి బిధి, అస్తుతి కరత బహోరి ॥ 110 ॥

ఈ విధముగా ప్రార్థించి, దేవతలు అంజలి ఘటించి, ఎక్కడి వారక్కడనే నిలబడి పోయిరి. అప్పుడు బ్రహ్మ దేవుడు పులకిత శరీరుడై, అత్యంత భక్తి ప్రపత్తులతో స్వామిని స్తుతింప సాగెను. (దో॥ 110)

బ్రహ్మస్తుతి

ఛం-జయ రామ సదా సుఖధామ హరే । రఘునాయక సాయక చాప ధరే ॥
భవ బారన దారన సింహ ప్రభో । గున సాగర నాగర నాథ బిభో ॥ 1 ॥
తన కామ అనేక అనూప ఛబీ । గున గావత సిద్ధ మునీంద్ర కబీ ॥
జసు పావన రావన నాగ మహా । ఖగనాథ జథా కరి కోప గహా ॥ 2 ॥
జన రంజన భంజన సోక భయం । గతక్రోధ సదా ప్రభు బోధమయం ॥
అవతార ఉదార అపార గునం । మహి భార బిభంజన గ్యానఘనం ॥ 3 ॥
అజ బ్యాపకమేకమనాది సదా । కరునాకర రామ నమామి ముదా ॥
రఘుబంస బిభూషన దూషన హా । కృత భూప బిభీషన దీన రహా ॥ 4 ॥
గున గ్యాన నిధాన అమాన అజం । నిత రామ నమామి బిభుం బిరజం ॥
భుజదండ ప్రచండ ప్రతాప బలం । ఖల బృంద నికంద మహా కుసలం ॥ 5 ॥
బిను కారన దీన దయాల హితం । ఛబి ధామ నమామి రమా సహితం ॥
భవ తారన కారన కాజ పరం । మన సంభవ దారున దోష హరం ॥ 6 ॥
సర చాప మనోహర త్రోన ధరం । జలజారున లోచన భూపబరం ॥
సుఖ మందిర సుందర శ్రీరమనం । మద మార ముధా మమతా సమనం ॥ 7 ॥
అనవద్య అఖండ న గోచర గో । సబరూప సదా సబ హోఇ న సో ॥
ఇతి బేద బదంతి న దంతకథా । రబి ఆతప భిన్నమభిన్న జథా ॥ 8 ॥
కృతకృత్య బిభో సబ బానర ఏ । నిరఖంతి తవానన సాదర ఏ ॥
ధిగ జీవన దేవ సరీర హరే । తవ భక్తి బినా భవ భూలి పరే ॥ 9 ॥
అబ దీనదయాల దయా కరిఐ । మతి మోరి బిభేదకరీ హరిఐ ॥
జెహి తే బిపరీత క్రియా కరిఐ । దుఖ సో సుఖ మాని సుఖీ చరిఐ ॥ 10 ॥
ఖల ఖండన మండన రమ్య ఛమా । పద పంకజ సేవిత సంభు ఉమా ॥
నృప నాయక దే బరదానమిదం । చరనాంబుజ ప్రేమ సదా సుభదం ॥ 11 ॥

"సదా సుఖధామా! హరీ! ధనుర్బాణధారీ! రఘునాయకా! శ్రీరామా! నీకు జయము "ప్రభూ! నీవు జననమరణ రూపగజములకు సింహమువంటి వాడవు. సద్గుణసాగరుడవు. సర్వ సమర్థుడవు. నీవు కోటిమన్మథ

సుందరాకారుడవు. సిద్ధులు, మునులు, కవులు నీ గుణములను నిరంతము గానముచేయుచుందురు. నీయశస్సు ఉజ్జ్వలమైనది. రావణుడను మహాసర్పమును అవలీలగా క్రోధావేశముతో హతమార్చిన గరుత్మంతుడవు. ప్రభూ! సేవకులకు ఆనందప్రదాయకుడవు, శోకభయనాశకుడవు, క్రోధరహితుడవు, నిత్య జ్ఞాన స్వరూపుడవు. నీ అవతారము ఉదార- అపారదివ్యగుణశోభితము. పృథ్వీ భారమును తొలగించునది. జ్ఞాననిధానము. అవతారము దాల్చినను మీరునిత్యులు, జన్మరహితులు, సర్వవ్యాపకులు, అద్వితీయులు, అనాది. ఓ కరుణాకరా! శ్రీరామా! మిక్కిలి హర్షముతో నీకు ప్రణమిల్లు చున్నాను. రఘువంశ భూషణా! దుష్టరాక్షససంహారకా! సమస్తదోషాపహారీ! దీనుడై శరణుజొచ్చిన విభీషణుని రాజుగా జేసితివి. జ్ఞానగుణనిధానా! నిరభిమానీ! అజ! సర్వ వ్యాపీ! నిర్వికారా! శ్రీరామా! నీకు నమస్కారములు. నీ భుజ దండ ప్రతాప బలములు ప్రచండములైనవి. దుష్టసమూహములను మట్టుపెట్టుటలో నిరుపమానుడవు. దీనులపై అవ్యాజ కరుణ జూపుచు వారికి శుభములను గూర్చువాడవు. ఓ శోభానిధానా! జానకీసహితుడవై విలసిల్లు నీకు నమస్కారములు. నీవు సంసారసాగరమునుండి ఎల్లరను తరింపజేయువాడవు. కారణ(మాయ) కార్యముల (జగత్తు)లకు అతీతుడవు. మనస్సులయందుత్పన్నములగు దారుణ దోషములను హరించువాడవు. మంజులతూణీరధనుర్బాణధారీ! జలజారుణలోచనా! రాజశిరోమణీ! సుఖనిధానా! సుందరశ్రీరమణా! నీవు మమతాహంకారకామములను నశింపజేయువాడవు. అనవద్యుడవు, అఖండుడవు, ఇంద్రియములకు గోచరము కానివాడవు. అన్ని రూపములును నీవేయైనను ఏ రూపమునను ఒదుగనివాడవు, అని వేదములు తెలుపుచున్నవి. ఇది కల్పితము గాదు. సూర్యుడును, సూర్యకాంతియు ఒకటేయైనను వేర్వేరైనట్లు, నీవు జగత్తునందు భిన్నుడవు, అభిన్నుడవు, ఓ సర్వవ్యాపకప్రభూ! ఈ వానరులందఱును కృతార్థులు. సాదరముగా మీముఖశోభలను దర్శించుచున్నారు. మా అమరజీవనము దివ్యశరీరము వ్యర్థములు. ఏలనన మేము మీయెడ భక్తిని మఱచి, సంసార విషయలంపటులమైతిమి. ఓ దీనశరణ్యా! విపరీతక్రియలను ఆచరించుచు విభేదములను సృష్టించు నా బుద్ధిని దయతో హరింపుము. దుఃఖమునే సుఖమని భావించి అందులోమునిగితేలుచున్నాను. నీవు దుష్టసంహారకుడవు. పృథ్వికి మనోహరాలంకారమైనవాడవు. మీ చరణకమలములను సర్వదా శివపార్వతులు సేవింతురు. ఓ రాజాధిరాజా! మీ పాదపద్మములను సేవించునట్టి అనన్యభక్తిని నాకు ప్రసాదింపుడు."

(ఛం॥ 1-11)

దో- బినయ కీన్హి చతురానన, ప్రేమ పులక అతి గాత ।
సోభాసింధు బిలోకత, లోచన నహీఁ అఘాత ॥ 111 ॥

అత్యంతభక్తితో పులకితగాత్రుడై బ్రహ్మదేవుడు ప్రార్థన చేసెను. అతని నేత్రములు ఆనందాశ్రుపూరితములాయెను. శ్రీరాముని సౌందర్యమును ఎంతగా దర్శించుచున్నను ఆయనకు తనివి తీరుటలేదు. (దో॥ 111)

చౌ- తెహి అవసర దసరథ తహఁ ఆఏ । తనయ బిలోకి నయన జల ఛాఏ ॥
అనుజ సహిత ప్రభు బందన కీన్హా । ఆసిరబాద పితాఁ తబ దీన్హా ॥ 1 ॥
తాత సకల తవ పున్య ప్రభాఊ । జీత్యోఁ అజయ నిసాచర రాఊ ॥
సుని సుత బచన ప్రీతి అతి బాఢీ । నయన సలిల రోమావలి ఠాఢీ ॥ 2 ॥

రఘుపతి ప్రథమ ప్రేమ అనుమానా । చితఇ పితహి దీన్హేఉ దృఢ గ్యానా ॥
తాతే ఉమా మోచ్ఛ నహిఁ పాయో । దసరథ భేద భగతి మన లాయో ॥ 3 ॥
సగునోపాసక మోచ్ఛ న లేహీఁ । తిన్హ కహుఁ రామ భగతి నిజ దేహీఁ ॥
బార బార కరి ప్రభుహి ప్రనామా । దసరథ హరషి గఏ సురధామా ॥ 4 ॥

అదే సమయమున దశరథుడు అచటికి విచ్చేసెను. పుత్రులను చూడగానే ఆయన కన్నులు చెమర్చెను. రామ లక్ష్మణులిద్దఱును తండ్రికి ప్రణమిల్లిరి. అతడు వారిని ఆశీర్వదించెను. శ్రీరాముడిట్లనెను. "తండ్రీ మీ పుణ్య ప్రభావముననే నేను అజేయుడైన రాక్షసరాజును జయించితిని." పుత్రునివచనములను విని, అతని ప్రేమ ఇనుమడించెను. కన్నులు సజలములాయెను. శరీరము రోమాంచమాయెను. దశరథుని జీవిత కాల ప్రేమను స్మరించుకొని, శ్రీ రఘునాథుడు ఆయనకు తన నిజరూపజ్ఞానమును ప్రసాదించెను. దశరథుడు భేదభక్తియందు తనమనస్సును లగ్నము చేసెను. అందువలన ఓ ఉమా! ఆయనకు కైవల్యము లభింపలేదు. సగుణరూపమును ఉపాసించు భక్తులు మోక్షమును కాంక్షింపరు. వారికి ప్రభువు తన భక్తిని ప్రసాదించును. ప్రభువునకు మాటి మాటికిని నమస్కరించి, దశరథుడు సంతుష్టుడై దేవలోకమునకు వెళ్లెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- అనుజ జానకీ సహిత ప్రభు, కుసల కోసలాధీస ।
సోభా దేఖి హరషి మన, అస్తుతి కర సుర ఈస ॥ 112 ॥

సీతాలక్ష్మణసమేతుడైన కోసలాధీశుని పరమశోభలను గాంచి, సురరాజైన ఇంద్రుడు హర్షాతిరేకముతో స్తుతింప సాగెను. (దో॥ 112)

ఇంద్రుడు శ్రీరాముని స్తుతించుట

ఛం-జయ రామ సోభా ధామ । దాయక ప్రనత బిశ్రామ ॥
ధృత త్రోన బర సర చాప । భుజదండ ప్రబల ప్రతాప ॥ 1 ॥
జయ దూషనారి ఖరారి । మర్దన నిసాచర ధారి ॥
యహ దుష్ట మారెఉ నాథ । భఏ దేవ సకల సనాథ ॥ 2 ॥
జయ హరన ధరనీ భార । మహిమా ఉదార అపార ॥
జయ రావనారి కృపాల । కిఏ జాతుధాన బిహాల ॥ 3 ॥
లంకేస అతి బల గర్బ । కిఏ బస్య సుర గంధర్బ ॥
ముని సిద్ధ నర ఖగ నాగ । హఠి పంథ సబ కేఁ లాగ ॥ 4 ॥
పరద్రోహ రత అతి దుష్ట । పాయో సో ఫలు పాపిష్ట ॥
అబ సునహు దీన దయాల । రాజీవ నయన బిసాల ॥ 5 ॥
మోహి రహా అతి అభిమాన । నహిఁ కోఉ మోహి సమాన ॥
అబ దేఖి ప్రభు పద కంజ । గత మాన ప్రద దుఖ పుంజ ॥ 6 ॥

కొఉ బ్రహ్మ నిర్గున ధ్యావ । అబ్యక్త జెహి శ్రుతి గావ ॥
మొహి భావ కోసల భూప । శ్రీరామ సగున సరూప ॥ 7 ॥
బైదేహి అనుజ సమేత । మమ హృదయఁ కరహు నికేత ॥
మొహి జానిఐ నిజ దాస । దే భక్తి రమానివాస ॥ 8 ॥

ఓ శోభానిధీ! శరణాగత వత్సలా! శ్రేష్ఠ తూణీర ధనుర్బాణధారీ! ప్రబల ప్రతాప శోభిత భుజ బలశాలీ! శ్రీ రామా! 'నీకు జయము' నీవు ఖరదూషణాదిరాక్షసులను జయించినవాడవు. ప్రభూ! రాక్షసరాజైన రావణునివధించి, దేవతలకు ఆత్మీయుడవుగా నిలిచితివి. పృథ్వీభారమునుబాపువాడా! అపారమహిమాన్వితా! నీకు జయము. ఓ రావణారీ! కృపాళూ! నీవు రాక్షసులను మట్టి కఱపించితివి. నీకు జయము. లంకేశుడు అతిమదోన్మత్తుడై దేవతలను, గంధర్వులను అతని అధీనులనుగా చేసికొనెను. మునులను, సిద్ధులను, మనుష్యులను, పక్షులను, నాగులను నిర్దాక్షిణ్యముగా తఱిమి తఱిమి కొట్టెను. ఆ దుష్టుడు ఇతరులందఱికిని ద్రోహము చేయుటలోనే నిరతుడై యుండెను. అతడు ఆ పాపఫలమును అనుభవించినాడు. ఓ దీనదయాళూ! కమలములవలె విశాలనయనములుగలవాడా! 'నాతో సమానబలసంపదలు గలవాడెవ్వడును లేడని నేను మిగుల గర్వపడుచుంటిని. మీ పాదపద్మ దర్శనముచే ఆ గర్వము తొలగిపోయినది. 'అవ్యక్తము' అని వేదములచే పొగడబడిన నిర్గుణ పరబ్రహ్మను కొందఱు ఉపాసింతురు. కాని శ్రీరామా! నాకు మాత్రము సగుణస్వరూపుడైన శ్రీరాముడే పరమ దైవము. శ్రీ జానకీదేవితో లక్ష్మణస్వామితోగూడి మీరు నా హృదయమున వసింపుడు. ఓ శ్రీనివాసా! నన్ను మీ సేవకునిగా భావించి, మీ భక్తిని అనుగ్రహింపుడు. (ఛం॥ 1-8)

ఛం- దే భక్తి రమానివాస త్రాస హరన సరన సుఖదాయకం ।
సుఖ ధామ రామ నమామి కామ అనేక ఛబి రఘునాయకం ॥
సుర బృంద రంజన ద్వంద భంజన మనుజతను అతులితబలం ।
బ్రహ్మాది సంకర సేబ్య రామ నమామి కరునా కోమలం ॥

ఓ రమాపతీ! శరణాగతులభయమును తొలగించి, వారికి సుఖములను ప్రసాదించువాడా! నీ భక్తిని అనుగ్రహింపుడు. ఓ సుఖనిధానా! కోటిమన్మథసుందరా! రఘుకులశిరోమణీ! రామచంద్రా! నీకు నమస్కారము. దేవతలకు ఆనందమును గూర్చువాడా! జన్మమృత్యుసుఖదుఃఖాదిద్వంద్వములను రూపుమాపువాడా! మాయామానుషవిగ్రహా! అతులితబలశాలీ! బ్రహ్మరుద్రాదులచే సేవింపబడువాడా! కరుణామూర్తీ! కోమలస్వభావా! శ్రీరామా! నీకు ప్రణమిల్లెదను. (ఛం)

దో- అబ కరి కృపా బిలోకి మొహి, ఆయసు దేహు కృపాల ।
కాహ కరౌఁ సుని ప్రియ బచన, బోలే దీనదయాల ॥ 113 ॥

ఓ కృపాళూ! నాపై నీ కరుణా దృష్టిని ప్రసరింపజేసి, నా కర్తవ్యమును దెలుపుడు." ఇంద్రుని ప్రియ వచనములను విని, దీనదయాళువైన ప్రభువు నుడివెను. (దో॥ 113)